

Modern Nyelvoktatás

**A Magyar Alkalmazott Nyelvészek
és Nyelvtanárok Egyesületének folyóirata**

A tartalomból:

- ❖ A fordítástudományi kutatási témák változása az 1990-es évektől napjainkig ❖ Új területek és témák a műfordítások kutatásában ❖
- ❖ Fordításméleti vizsgadolgozatok korpusznyelvészeti elemzése ❖ Online segédletek a magyar nyelvű bibliafordítások olvasásához ❖
 - ❖ Névmási szerkezetek kvantitatív és kvalitatív elemzése forrásnyelvi és fordított büntetőjogi szövegekben ❖
 - ❖ Kötelelemek gyakorisága a magyar–angol európai parlamenti tolmácsolásban ❖
- ❖ A BME Tolmács- és Fordítóképző Központjának online tolmácsképzése. Oktatói és hallgatói tapasztalatok ❖
 - ❖ Fordítási stratégiák az elméletben és a fordítástechnika oktatásában ❖

❖ Szótárszemle ❖ Könyvszemle ❖ Vita ❖

XXVII. évfolyam 3–4. szám

2021. december

Modern Nyelvoktatás

A Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületének folyóirata

Alapító	SZÉPE GYÖRGY (1995–2011)
Főszerkesztők 2012–2017	MEDGYES PÉTER (2012–2014) DRÓTH JÚLIA (2015–2017)
Főszerkesztő	NÁDOR ORSOLYA (2018–)
A tematikus szám szerkesztője	DRÓTH JÚLIA
Szerkesztő	M. PINTÉR TIBOR (2018–)
Szerkesztőbizottság	BÁRDOS JENŐ Eszterházy Károly Egyetem CSIZÉR KATA Eötvös Loránd Tudományegyetem DRÓTH JÚLIA Károli Gáspár Református Egyetem EINHORN ÁGNES Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem FÓRIS ÁGOTA Károli Gáspár Református Egyetem HORVÁTH JÓZSEF Pécsi Tudományegyetem MEDGYES PÉTER Eötvös Loránd Tudományegyetem NIKOLOV MARIANNE Pécsi Tudományegyetem TÖNU SEILENTHAL Tartu Ülikool PETER SHERWOOD, University of North Carolina at Chapel Hill (USA)
Tanácsadó Testület	HIDASÍ JUDIT, KÁROLY KRISZTINA, KLAUDY KINGA, KONTRA MIKLÓS, LENGYEL ZSOLT, TÓDOR ERIKA-MÁRIA
Interjú	FISCHER ANDREA Károli Gáspár Református Egyetem
Műhelytitkok	EINHORN ÁGNES Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Könyvszemle	TÓTH SZERGEJ Szegedi Tudományegyetem
Szótárszemle	GAÁL PÉTER Maribori Egyetem
Szoftverszemle	SIMON KRISZTIÁN Pécsi Tudományegyetem
Hírek	KURTÁN ZSUZSA Pannon Egyetem
Az angol szövegeket ellenőrizte	PETER SHERWOOD
Szerkesztőség	modernnyelvoktatás@gmail.com
Kiadó	Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete, 1088 Budapest Múzeum körút. 4/F.
Felélős kiadó	PRÓSZÉKY GÁBOR elnök
Tördelő	M. PINTÉR TIBOR
ISSN	1219-638X
DOI	10.51139
MANYE-tagsági információk	www.manye.hu; e-mail: manye1990@gmail.com
Open Access (2006–)	http://epa.oszk.hu/03100/03139 http://ojs.elte.hu/modernnyelvok

A *Modern Nyelvoktatás* alkalmazott nyelvészeti és nyelvpedagógiai folyóirat, amely 2021-től évente két alkalommal, két duplaszámban jelenik meg. Interdiszciplináris alapokra épülő kiadvány: a nyelvtanítással és nyelvtanulással kapcsolatos tanulmányok ötvözik a nyelv- és a neveléstudomány, az alkalmazott nyelvészet és a nyelvpedagógia elméleti alapjait és kutatásmódszertani hagyományait, tükrözik ezek tudományos kapcsolatrendszerét. A folyóirat a kutatókhoz és a gyakorló pedagógusok minél szélesebb köréhez kíván szólni, ezért a nyelvtanárok számára fontos elméleti és gyakorlati kérdésekkel tudományos igényességgel és közérthető formában foglalkozik.

A *Modern Nyelvoktatásban* megjelenő közlemények bármely idegen nyelv oktatására kiterjednek, beleértve a magyar mint idegen nyelvet is. A folyóirat magyar nyelvű, de minden egyes tanulmányt idegen angol nyelvű tartalmi kivonat vezet be. A nemzetközi gyakorlatnak megfelelően lektorált folyóirat: a beküldött tanulmányokat belső és külső független, anonim bírálók véleményezik. Olyan írásokat fogadunk be, melyeket más folyóiratokhoz, kiadókhöz még nem nyújtottak be, illetve még nem publikáltak. Szívesen fogadunk frissen megjelent magyar és idegen nyelvű tudományos és szakkönyveket ismertetésre, bírálatra.

A XXVII. évfolyam 2-3. számának szerzői

- ASZTALOS ZSÓFIA, Európai Unió Bírósága (Zsofia.Asztalos@curia.europa.eu)
B. PAPP ESZTER, Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Terminológiai Kutatócsoport (eszter.papp@gmail.com)
BALOGH DORKA, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar (hbalogh@hotmail.com)
BALOGH HAJNAL, Európai Unió Bírósága (hbalogh@hotmail.com)
BESZNYÁK RITA, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Idegen Nyelvi Központ, Tolmács- és Fordítóképző Központ (besznyak.rita@gtk.bme.hu)
CSATÁR PÉTER, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Germanisztikai Intézet Német Nyelvészeti Tanszék (csatarpeter@unideb.hu)
DRÓTH JULIA, Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Angol Nyelvészeti Tanszék (droth.julia@gmail.com)
ESZENYI RÉKA, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Fordító- és Tolmácsképző Tanszék (eszenyi.reka@btk.elte.hu)
GÖTZ ANDREA, Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Angol Nyelvészeti Tanszék (gotz.andrea@kre.hu)
GULYÁS ADRIENN, Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Művészettudományi és Szabadszociológiai Intézet (gulyas.adrienn@kre.hu)
HELTAI PÁL, Kodolányi János Egyetem Angol Nyelv és Irodalom Tanszék (pal.heltai@kodolanyi.hu)
KLAUDY KINGA, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Fordító- és Tolmácsképző Tanszék (klaudy.kinga@btk.elte.hu)
KOVÁCS TÍMEA, Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Angol Nyelvészeti Tanszék (kovacs.timea@kre.hu)
LÁNCOS PETRA, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara Európai Tanszék (lancos.petra.lea@jak.ppke.hu)
M. PINTÉR TIBOR, Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Magyar Nyelvtudományi Tanszék (m.pinter.tibor@kre.hu)
NAGY JÁNOS, Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Angol Nyelvészeti Tanszék (nagy.janos@pte.hu)
SÁRKÁNY FRUZZSINA ANNA, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Idegen Nyelvi Központ, Tolmács- és Fordítóképző Központ (sarkanyfruzsina@gmail.com)

SASVÁRI ANNA, Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Alkalmazott Nyelvészet és Fordítástudományi Tanszék (nyepanni@uni-miskolc.hu)
SERESI MÁRTA, Eötvös Loránd Tudományegyetem Fordító- és Tolmácsképző Tanszék (seresi.marta@btk.elte.hu)
SZABÓ CSILLA, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Idegen Nyelvi Központ Tolmács- és Fordítóképző Központ (szabo.csilla@gtk.bme.hu)
SZAKÁLY SZILVIA, Premontrei Rendi Szent Norbert Gimnázium (sz.szakaly@gmail.com)
UGRIN ZSUZSANNA, Európai Unió Tanácsa (ugrinzsuzsa@gmail.com)
VERESNÉ VALENTINYI KLÁRA, Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Idegennyelvi Intézet (veresne.valentinyi.klara@uni-mate.hu)

TARTALOM (TABLE OF CONTENTS)

Kutatási témák és módszerek a fordítástudományban - az 1990-es évektől napjainkig

DRÓTH Júlia: Előszó a fordítástudományi különszámhoz	6
---	---

Tanulmányok (ARTICLES)

A fordítástudomány témái az elmúlt 30 évben

HELTAI Pál: A fordítástudományi kutatási témák változása az 1990-es évektől napjainkig (Changes in translation research topics from the 1990s to the present)	7
---	---

GULYÁS Adrienn: Új területek és témák a műfordítások kutatásában (Current issues and topics in literary translation studies)	23
--	----

Számítógépes módszerek napjaink fordítástudományi kutatásaiban

KLAUDY Kinga: Fordításelméleti vizsgálódások korpusznyelvészeti elemzése (Corpus linguistic analysis of translation theory exam papers)	31
---	----

M. PINTÉR Tibor: Online segédletek a magyar nyelvű bibliafordítások olvasásához (On-line access to Hungarian Bible-translations)	43
--	----

KOVÁCS Tímea: Névmási szerkezetek kvantitatív és kvalitatív elemzése forrásnyelvi és fordított büntetőjogi szövegekben (Quantitative and qualitative analysis of compound pronouns in source language and translated criminal law texts)	58
--	----

GÖTZ Andrea: Kötőelemek gyakorisága a magyar–angol európai parlamenti tolmácsolásban (The frequency of connective items in Hungarian to English European parliamentary interpreting)	72
--	----

SZABÓ Csilla – BESZNYÁK Rita: A BME Tolmács- és Fordítóképző Központjának online tolmácsképzése. Oktatói és hallgatói tapasztalatok (Online interpreting courses at BME's Centre for Interpreter and Translator Training /TFK/. Teacher and student perspectives)	82
---	----

MŰHELYTITKOK (WORKSHOP)

DRÓTH Júlia: Fordítási stratégiák az elméletben és a fordítástechnika oktatásában (Translation strategies in theory and in teaching translation techniques)	99
---	----

INTERJÚ (TALKING SHOP)

- A Négyszögletű Kerek Erdő – The Square Around Forest. Nagy János interjúja Andrew C. Rouse-szal**
(The Square Around Forest – An interview with Andrew C. Rouse by János Nagy) 107
- Integrálni, nem kiváltani. Láncoș Petra és Seresi Márta interjúja Claudio Fantinuolival,**
a KUDO távtołmácsolási platform innovációs vezetőjével (Machines shall not replace human interpreters
– An interview with Claudio Fantinuoli by Petra Láncoș and Márta Seres)..... 113

KÖNYVSZEMLE (BOOK REVIEWS)

- HELTAI Pál** ✧✧ **Fata Ildikó – Fischer Márta (szerk.):**
Tudományterületek találkoșása. Köszöntő kötet Muráth Judit tiszteletére 118
- SÁRKÁNY Fruzsina Anna** ✧✧ **Szoták Szilvia (szerk.): A hiteles fordítás mint közfeladat** 122
- SZAKÁLY Szilvia** ✧✧ **Csikai Zsuzsa – Kóbor Márta (szerk.): Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez.**
A műfordítás-oktatás kérdései 126

SZÓTÁRSZEMLE (DICTIONARY REVIEWS)

- B. PAPP Eszter** ✧✧ **Porkoláb Ádám – Fekete Tamás (szerk.): Magyar–angol és Angol–magyar nyelvészeti szakszótár** 131

VITA (RESEARCHERS' DISCUSSION)

- HELTAI Pál** ✧✧ **Hogyan írjunk, és hogyan ne írjunk kontrasztív nyelvészeti tankönyvet?**
Reflexiók Andor József recenziójával kapcsolatban 135

HÍREK (NEWS)

- ASZTALOS Zsófia – BALOGH Dorka – BALOGH Hajnal – ESZENYI Réka – LÁNCOȘ Petra – UGRIN Zsuzsanna:**
Számítógéppel támogatott jogi szakfordítás a gyakorlatban.
Beszámoló a PPKE JÁK Jog és Nyelv Kutatócsoportja és a LITHME 2. munkacsoportja konferenciájáról 140
- CSATÁR Péter – VERESNÉ VALENTINYI Klára:** Műhelyriport a MANYE #transpub rendezvényeiről 146
- SASVÁRI Anna:** Konferencia a járvány idején (Miskolc, 2021) 149
- KOVÁCS Tímea:** Fordításoktatási szakmai nap (Károli Gáspár Református Egyetem, 2021) 152

Előszó a fordítástudományi különszámhoz

A *Modern Nyelvoktatás* folyóirat 1995. évi újraindulása óta másodjára nyílik lehetőségünk arra, hogy fordítástudományi különszámot szerkeszthessünk.

A terjedelmes dupla szám tanulmányainak témája ezúttal egyrészt a fordítástudomány elmúlt 30 évének áttekintése, másrészt a számítógépes módszerek alkalmazása napjaink fordítástudományi kutatásaiban. Az első témát felkért szakértők fejtették ki az immár húszesztendős múltra visszatekintő téli szakfordító és fordításoktatási szakmai napon, melynek idén is a Károli Gáspár Református Egyetem adott otthont. A második téma közléséhez a szakma hozzájárulását kértük a MANYE Fordítás- és Tolmácsolástudományi Szakosztályán keresztül, így képet kaptunk a korpusznyelvészet, a diskurzuselemzés, az online képzés és az online elérhető speciális (bibliai) adatbázisok aktuális alkalmazásáról a fordítás- és tolmácsolástudományban.

Természetesen a tanulmányok mellett nem maradhatnak el a folyóirat egyéb rovatai, melyek szintén a fordítás és tolmácsolás elméletének és gyakorlatának legújabb eredményeit mutatják be. Könyvbírálatot olvashatunk a legfrissebb kiadványokról, hírt kapunk újszerű formában megrendezett konferenciákról, valamint a Fordítás- és Tolmácsolástudományi Szakosztály sikeres kezdeményezéséről, a könyvbemutató beszélgetésekről. Különszámunk érdekes színfoltja a két interjú, megtisztelő számunkra, hogy egy régóta várt, rendkívüli műfordítói teljesítményről is beszámolhatunk. Új rovattal is bővült folyóiratunk: a *Vita* rovatban lehetőséget adunk arra, hogy a folyóirat írásai vagy a nyelvoktatás tudományos kérdései, felvetései kapcsán olvasóink kifejthessék gondolataikat, felvázolhassák a téma további kutatási lehetőségeit, rávilágítsanak lehetséges egyéb szempontokra is. Tömör, tudományos, elemző, szakirodalmi és kutatási érvekkel alátámasztott írásokra számítunk, első témakörünk a kontrasztív nyelvészet oktatása.

Mivel a *Modern Nyelvoktatás* online elérhetővé vált, reméljük, minél több érdeklődőhöz eljutnak majd írásaink, hogy újabb gondolatokra, megoldásokra ösztönözzék a kutatókat és a gyakorló fordítókat.

Dróth Júlia
vendégszerkesztő

HELTAI PÁL

A fordítástudományi kutatási témák változása az 1990-es évektől napjainkig

A fordítástudomány hivatalosan 1972-től létezik, de az 1990-es évektől kezdve ugrásszerűen megnőtt a kutatások mennyisége, a kutatási területek és témák száma. Elméleti oldalról a legfontosabb hatások a kognitív nyelvészet, a kommunikációelmélet, a pszicholingvisztika, a neurolingvisztika és a szociológia felől érkeztek, míg gyakorlati oldalról a korpusznyelvészet fejlődése és a gyakorlati (szak)fordítás jellegét megváltoztató technológiai fejlődés játszotta a legfontosabb szerepet, és vezetett új kutatási területek megjelenéséhez. Ez a cikk bemutatja az új elméleti jellegű fejleményeket, a módszerekben és a technikai eszközökben történt változásokat, az új kutatási területeket és témákat. Kitér a különböző kutatási irányok kockázataira, a kockázatok elkerülésének lehetőségeire és a további kutatások lehetőségeire.

Kulcsszavak: fordításelmélet, kutatási módszerek, kutatási eszközök, kutatási témák, kockázatok

Bevezetés

A fordítástudomány rengeteget változott az utóbbi harminc évben. Egyre több önálló kutatási terület alakult ki, és egyre több téma vált kutatás tárgyává. Éppen ezért meglehetősen nehéz feladat a kutatási témák változásait egy rövid cikkben ismertetni: vagy csak a legfontosabb új kutatási területekről szólunk részletesen, de akkor nem adtunk képet az egészről, vagy minden új témát megemlítünk, de akkor az ismertetés felsorolásszerűvé válik.

Ebben a cikkben megpróbáltam a két lehetőség között egyensúlyozni, a második megközelítés túlsúlyával. Mivel az átfogó bemutatásra való törekvés nem adott lehetőséget arra, hogy kellő mélységben foglalkozzak egy-egy témával, igyekeztem irodalmi hivatkozásokkal pótolni a hiányzó magyarázatokat. Ezen belül súlyt fektettem arra, hogy az egyes témákról szóló magyar szakirodalomra is felhívjam a figyelmet.

A fordítástudomány kialakulása

Ha a fordítástudomány kutatási témáinak 1990 utáni változásait akarjuk felmérni, röviden szólnunk kell arról is, mi volt azt megelőzően.

A korábbi irodalomtudományi orientációt már a fordítástudomány 1972-es hivatalos kialakulása (ld. Holmes, 1988) előtt felváltotta a nyelvtudományi megközelítés, amely a strukturalista, illetve a szisztemikus nyelvészet alapján vizsgálta a fordítás kérdéseit¹, és a forrásnyelvi szöveg és a fordítás összehasonlítása alapján a nyelvi alapú fordítási stratégiákra irányította a figyelmet. Ebben az időben a félig-meddig

¹ A generatív nyelvészet hamar deklaráta, hogy nem tud a fordítás kérdéseire hozzászólni.

kialakult, még nem egészen elismert, de már akkor szerteágazó fordítástudományt az alkalmazott nyelvészet részének tekintették.

Ahogy azonban a nyelvészet fejlődött, és megjelent a szövegnyelvészet és a pragmatika, kiderült, hogy a szűkebb értelemben vett nyelvi kérdések, illetve az eredeti szövegek és fordításuk kontrasztív nyelvészeti alapon történő vizsgálata nem magyarázza meg kielégítő módon a fordítás folyamatának és a fordított szövegeknek a sajátosságait. A fordítástudomány irányt váltott: előtérbe kerültek a kulturális, a pragmatikai és a szövegnyelvészeti szempontok, a funkcionális megközelítések (Snell-Hornby, 2006).

Mindemellett tovább élt és virágzott az irodalomtudományi megközelítés. Sorra jelentkeztek a műfordítás alapján kidolgozott fordítástudományi elméletek: a manipulációs iskola, a hermeneutikai megközelítés, a poliszisztéma-elmélet, a dekonstrukció, a posztkolonialista fordításelmélet, a fordítás mint újraírás, a narratíva-elmélet és a feminista fordításelmélet (Munday, 2012; House, 2013; Chesterman, 2018; Sohár, d.n.). Érdekes módon a fordításelmélet területén megmaradt az irodalomcentrikusság (Heltai, 2018), míg a fordítóképzés egyre inkább a szakfordítóképzés felé tolódott el.

Változások az 1990-es évektől kezdődően

Mint ahogy az előző részben láttuk, a fordítástudomány már az 1990-es évek előtt jelentős változásokon ment át, de az 1990-es évek elejétől kezdve – ismét csak külső változások nyomán – újabb változások jöttek. Elméleti oldalról a legfontosabb hatások a kognitív nyelvészet, a kommunikációelmélet, a pszicholingvisztika, a neurolingvisztika és a szociológia felől érkeztek, míg gyakorlati oldalról a korpusznyelvészet fejlődése és a gyakorlati (szak)fordítás jellegét megváltoztató technológiai fejlődés játszotta a legfontosabb szerepet, és vezetett új kutatási területek megjelenéséhez.

Vizsgáljuk meg tehát, milyen változások történtek az 1990-es évektől kezdődően a fordítástudományban az elmélet, a módszertan, a kutatási módszerek és eszközök, illetve a kutatott témák területén.

Változások az elméletben

Az 1990-es évektől kezdődően kevés új elmélet jelentkezett a fordítástudományban: a diskurzus-pragmatikai-kulturális fordulat (Snell-Hornby, 2006) már korábban megtörtént. Jelentős új irányzatnak tekinthetjük a kognitív tudományok, illetve a kommunikációelmélet alapján kidolgozott relevanciaelméleti megközelítést (Gutt, 1991). Ugyancsak a kognitív tudomány, továbbá a pszicholingvisztika és neurolingvisztika fejlődéséhez köthető a kognitív transzlatológia (Muñoz-Martin, 2010) kialakulása, amely elsősorban a fordítás folyamatának kutatásával foglalkozik. A fordítás folyamatának kutatásához kötődik a fordítás monitor modellje is (Englund Dimitrova, 2005; Tirkkonen-Condit, 2005; Mossop, 2003, 2005).

Részben új elméleti irányzatoknak tekinthetők a szociológiai indíttatású kutatások. Ezek már korábban is jelentkeztek, de ebben az időszakban felerősödtek, és ma már sokan a fordítástudomány szociológiai fordulatáról beszélnek. Ezek a kutatások a fordítástudományi elméletek szempontjából nem sok újat hoztak.

Új elméleti irányzatnak tekinthető az ökotranszlatológia is (Hu, 2020). Ez a kínai filozófiára épített irányzat a fordítást az ökológia perspektívájából tanulmányozza. Az

elmélet szerint a fordítók és a fordítások egy nagyobb (ökológiai) rendszer részei, és a fordítást ennek a rendszernek a keretében kell tanulmányozni. Ez az irányzat Kínán kívül még kevésbé ismert. Jó összefoglalást ad róla Dollerup (2013).

Van-e a fordításnak elmélete?

Bár a fordítástudományban vannak elméleti irányzatok, gyakran felvetődik az a kérdés, hogy van-e egyáltalán a fordításnak elmélete. Ha a fordítást kognitív tevékenységként értelmezzük, akkor jogos a kétség: az irodalmi fordítással kapcsolatos elméletek (például a poliszisztéma-elmélet) nem az így értelmezett fordítás elméletei. A fordítástudomány jeles képviselői elég borúlátóak ebben a tekintetben. Chesterman (2013, 2018) szerint a fordításnak nincs megfelelő meghatározása, és így nincs igazán elmélete sem. Jiménez-Crespo (2018, p. 40) a lokalizáció meghatározásának és a fordítástól való elhatárolásának nehézségét annak tulajdonítja, hogy nincs a fordításnak elfogadott meghatározása.

Hasonlóképpen vélekednek a kognitív fordítástudomány képviselői a fordítás folyamatának kutatásáról: szerintük még nincs meg az az egységes modell, amely ezt a kutatási irányzatot egységbe foghatná (Shreve & Angelone, 2010, p. 4; Halverson, 2009, p. 212).

A relevanciaelméleti megközelítést képviselő Gutt (1998) szerint a fordításnak nincs és nem is lehet elmélete, mert nincs egységes tárgya. Az ún. szolgáltató fordítást (ide sorolhatjuk a legtöbb szakfordítást is) – amely House (1997) szerint rejtett fordítás – nem tartja fordításnak, mert leíró nyelvhasználat, és nem attól nyeri a relevanciáját, hogy hasonlít egy másik szövegre, hanem a leírt tartalomtól. A tényleges fordítás interpretatív nyelvhasználat (egy meglévő szöveg értelmezése), amely azáltal válik relevánssá, hogy az eredeti szövegre utal. A fordítás hasonlít az eredetire, de a hasonlóság különböző mértékű lehet, és nincs természetes határ fordítás és nem-fordítás (például adaptálás) között; ugyanakkor a nyelven belüli fordítás is fordítás, mivel egy másik szöveget értelmez, arra hasonlít, és attól nyeri a relevanciáját. Tehát a fordítástudománynak ugyanúgy sincsen egységes tárgya, mint ahogy az égboltnak sincsen: bár látjuk az égboltot, valójában az égbolt nem egységes jelenség, tudományosan nem vizsgálható: nem lenne értelme létrehozni egy „égbolttudományt” („*skyology*”). A relevancia-elmélet alapján arra a következtetésre jut, hogy a fordítás elméleti kérdéseinek magyarázata csak kívülről jöhet, a kommunikációelmélet felől (Gutt, 2005). Ugyanezt a következtetést vonja le a tolmácsolással kapcsolatban Setton (2005).

Technológiai és módszertani változások

A technikai fejlődés nyomán egyrészt a kutatásban, másrészt a gyakorlati fordításban új eszközök jelentek meg. Az 1990-es években sok új technikai eszközzel gazdagodott a fordítás folyamatának vizsgálata. A pszicholingvisztikában és a neurolingvisztikában alkalmazott kísérleti eszközök megjelentek a fordítástudományi kutatásokban is. A hangosgondolkodási jegyzőkönyveket felváltották a szemmozgáskövető eszközök (*eye-tracking technology*), a pupillometria, a képernyő változtatásainak rögzítése (*screen recording*), a képalkotó módszerek, az agyi tevékenységet vizsgáló eszközök

(PET, fMRA, EEG, ERP, ERS, ERD, TMS²). A fordítástudomány saját fejlesztésének tekinthető a billentyűaktivitás rögzítése, a *Translog* (Jacobsen, 1999) és hasonló számítógépes programok. Muñoz-Martín (2010) szerint ezekkel az eszközökkel a fordításifolyamat-kutatások (*TPR, translation process research*) egzaktabbá váltak, és ebben kiemelkedő szerepe volt a módszertani újításoknak. A kognitív transzlatológia útján van a pszicholingvisztikához hasonló kísérletes tudománnyá váláshoz.

A technikai változások másik nagy csoportja a fordítási korpuszok létrehozásához kötődik. Ez az új eszköz módszertani változásokat is hozott. Lehetővé vált a fordítás produktumának, a fordított szöveg sajátosságainak nagy mennyiségű adaton történő elemzése, és ma már szövegelemzést csakis korpuszok alapján végeznek. További változás, hogy a mennyiségi adatok feldolgozásához statisztikai módszerek váltak szükségessé, így a statisztikai elemzés ma már elengedhetetlen része a fordítástudományi kutatásoknak.

A szakfordítói gyakorlatban követkekezett számítástechnikai fejlődés, a fordítói memóriák, a terminológiabankok és más adatbázisok használata, a gépi fordítás fejlődése és egyre kiterjedtebb használata nemcsak a fordítói gyakorlatban és a fordítóképzésben hozott változásokat, hanem a kutatásban is: maga az eszközhasználat hatása vált kutatási témává. Ezzel a következő részben foglalkozunk.

Változások a vizsgálatok hatókörében, a kutatási témákban

Az 1990 óta eltelt időszakban a fordítástudomány kutatási területei és témái gombamódra szaporodtak. A mennyiségi növekedés csak kisebb részben tudható be a fordításelmélet fejlődésének, nagyobb részt a technikai és módszertani változásoknak, és még inkább a társadalmi és gazdasági átalakulásoknak, a fordítás különböző területeken történő fontossá válásának köszönhető. Olyan sok új fordítási és tolmácsolási forma jelent meg, illetve került előtérbe, hogy ebben a részben valójában csak felsorolni tudjuk ezeket (és azt is a teljesség igénye nélkül). A fordítástudomány szerteágazó fejlődését jelzi a kézikönyvek szaporodó száma, és a fordítástudomány rendbetételét célzó, Holmes térképét meghaladni kívánó újabb ontológiák (Baker, 1998; Williams & Chesterman, 2002; Doorslaer, 2005; Vandepitte, 2008; Baker & Saldanha, 2009; Malmkjær & Windle, 2011; Baker & Saldanha, 2020).

Az alábbiakban nem kívánok az új kutatási témákról egy teljes listát és szigorú kritériumok alapján felállított osztályozást közölni, csupán az általam legfontosabbnak tartott területekről, illetve témákról szólok röviden.

Tolmácsolástudomány

A tolmácsolástudomány, amelyet a fordítástudományon belül többé-kevésbé önálló diszciplínának tekinthetünk, valójában az 1990-es években alakult ki. Már korábban is voltak tolmácsolással kapcsolatos kutatások, de Gile (1995) szerint ezek még a „tudományelőtti” korszakhoz tartoztak. Az 1970-es években a párizsi iskola által kidolgozott interpretatív elmélet főleg a tolmácsképzést szolgálta, és sok tekintetben korlátozott volt. Az irányzat képviselői csak a konferenciatolmácsolást vizsgálták,

² pozitron emissziós tomográfia; funkcionális mágneses rezonancia; elektroencefalográfia; eseményfüggő potenciálok; eseményfüggő szinkronizáció; transzkraniális mágneses stimuláció; ld. Heltai 2014)

és a kutatásból határozottan kizárták a pszicholingvisztikát és a nyelvészetet (Gile, 2009). A tolmácsolástudomány mint tudományos, vagy legalábbis tudományosságra törekvő diszciplína később alakult ki. Gile szerint az 1980-as évek végén és az 1990-es években paradigmaváltás történt, a publikációk száma ugrásszerűen megnőtt, a konferenciatolmácsoláson kívül egy sor új területre terjesztették ki a kutatást (szinkrontolmácsolás, közösségi tolmácsolás, nem-professzionális tolmácsolás, jelnyelvi tolmácsolás stb.), amelyek maguk is további ágakra bomlanak. Jelentős fejlődés történt a kutatómódszertanban is, a korábbi anekdotákon és szubjektív megfigyeléseken alapuló esszéket felváltották a pszicholingvisztikai és neurolingvisztikai módszereket és eszközöket használó kutatások (Horváth, 2021). A tolmácsolástudományi témákat egészében a fordítástudomány új kutatási témái közé sorolhatjuk.

Audiovizuális fordítás

Az audiovizuális fordítás kutatása is az 1990-es évektől vett lendületet. A tolmácsoláshoz hasonlóan korábban csak elszórtan jelent meg egy-egy tanulmány, míg az 1990-es években ugrásszerűen nőtt az ilyen témájú kutatások tárgya (Diaz Cintas, 2009). A legtöbb kutatás a szinkronfordításra és a feliratozásra irányul, de teljesen új területek is jelentkeztek, mint például az audioreírás.

A film- és tv-fordításon kívül tágabb értelemben az audiovizuális fordításhoz sorolhatjuk a képregényfordítást, továbbá a színházi fordítást, sőt az operafordítást is. Az igények változásával kapcsolatos az utóbbi iránti érdeklődés: míg korábban az operaközönség nyugodtan végighallgatta az idegen nyelvű előadásokat, és nem törődött azzal, hogy nem érti a szöveget, az utóbbi évtizedekben igényli a fordítást, ami a zene és a szöveg összehangolásának bonyolult kérdéseit veti fel (Bozsik, 2016, 2018).

Fordítás és számítógépes technológia

A számítástechnika és az internet fejlődésével az 1990-es években a fordítástudományi kutatásokban megjelentek egyrészt a korpuszalapú fordításkutatással (ami nem egy egységes kutatási terület, inkább módszer), másrészt a fordítástámogató eszközökkel és a gépi fordítással kapcsolatos témák. A korpuszalapú fordításkutatás legjelentősebb területe kétségtelenül a fordított szövegek sajátosságainak vizsgálata, többek között a fordítási univerzálék kutatása, amely az 1990-es években Baker (1993) sokat idézett cikke nyomán indult. A korpuszokkal kapcsolatos kutatások témái között jelentős helyet foglalnak el a technikai jellegű kérdések, például a korpuszpépítés különböző aspektusai. A gépi fordítás használata sok elméletileg is jelentős kutatási kérdést vetett fel: ilyenek a fordítás minőségének, minőségi szintjeinek és (minimális) használhatóságának, a minőségi követelmények változásának, a nagyobb hibaturésnek a kérdései. Kiemelkedő helyet foglalnak el a gépi fordítás kutatásában az utószerkesztés kérdései: a hibajavítás gazdaságossága, az utószerkesztés minőségi szintjei a kliens igényeitől függően (gyors, minimális utószerkesztés és teljes, maximális utószerkesztés; ld. Varga, 2011). Jelentőssé vált a lektori kompetencia kutatása (Mossop, 2001; Horváth, 2009, 2011; Robin, 2015a, 2015b, 2017b; Bisiada, 2019). További kutatási témákat szolgáltat a technológia és a gépi segédeszközök hatása a fordítóképzésre és a fordítói munkára. Ez utóbbival kapcsolatban egyre több figyelem fordult a fordító személye

felé is, és megszorodtak a fordításszociológiához sorolható tanulmányok. A szakfordítói munka szervezési oldalával kapcsolatosan vizsgálat tárgyává vált többek között a projekt-menedzsment (Földes, 2015) és az ún. vendormenedzsment (Wagner, 2015) is. Önálló kutatási területté fejlődött a lokalizáció (szoftver-honosítás, weblokalizáció, játéklomalizáció, marketing szövegek honosítása) és a weblapfordítás is.

Nem-professzionális fordítás

Mivel egyre több fordítást nem képzett fordítók végeznek, a kutatásban is megjelent a nem-professzionális fordítás kérdésköre (Antonini et al., 2017; Paksy, 2019). Ide sorolhatjuk az ún. child language brokering (a bevándorlók gyermekei általi tolmácsolás a szüleik számára; ld. Orellana, 2017) kutatását, amelynek a tolmácsolástudományon belül jelentős irodalma van, továbbá az audiovizuális fordítás egyik fajtáját, a rajongói feliratfordítást (*fansubbing*) és a japán manga képregények fordítását (*scanlation*)³.

Tágabb értelemben az amatőr fordításhoz sorolhatjuk a sajtófordítást, amelyet jellemzően nem professzionális fordítók végeznek (Zachar, 2018), és amely a hírszövegek szerkesztési folyamatába beágyazva többnyire a fordítás és az adaptáció határán mozog. Ehhez hasonló a „transediting”, többnyire rossz minőségű szövegek egyidejű fordítása és szerkesztése (Mossop, 2003). A sajtófordítás kutatása egészen új témája a fordítástudománynak, csak a 21. század elejétől jelent meg.

Transzkreáció

A transzkreáció hasonlít a sajtófordításra, de nem sorolható az amatőr fordítás kategóriájába. Röviden meghatározva kreatív marketingfordítást jelent. Kovács (2018, p. 159) szerint a transzkreáció terminust „Az 1990-es években nemzetközi ügyfelekkel rendelkező reklám- és marketingügynökségek kezdték el használni arra, hogy megkülönböztessék a fordítástól, mivel érvelésük szerint egy termék forrásnyelvi kultúrán kívüli reklámozása vagy piacra dobása többet igényel a pusztán fordításnál”.

Itt megjegyezzük, hogy Chesterman (2018) szerint azok a fordítási területek, amelyek új névvel jelentkeznek, nem feltétlenül újak.

Fordításoktatás és fordítói kompetencia

A fordítói kompetencia vizsgálata az ún. természetes fordítással kapcsolatban már 1990 előtt elkezdődött, de valójában csak az 1990-es, majd a 2000-es évektől kezdődően vett lendületet. Az 1990-es években a képzés igényei egyre sürgetőbbé tették annak meghatározását, mi az a tudás, illetve kompetencia, amelyet a képzésben résztvevőknek el kell sajátítaniuk, és hogyan kell az oktatást ennek a célnak megfelelően tervezni.

A kompetenciamodellek követték a gyakorlat változásait: mivel a fordítóképzésben előtérbe került szakfordítás, a fordítási kompetencia középpontjába a transzfer helyett a fordításszolgáltatási kompetencia került. Míg a PACTE-modellben (2003, 2005) a stratégiai kompetencia, az EMT (2009) modelljében már a fordításszolgáltatási kompetencia van a középpontban. A szakfordítói kompetenciának a CAT-eszközök

³ A *fansubbing* rajzfilmek amatőr feliratozására vonatkozik, a *scanlation* képregények beszkenelését, fordítását és interneten való megosztását jelenti.

használata és a terminológiai kompetencia is fontos összetevői (Fischer, 2021). Mint már említettük, a gépi fordítás elterjedése növelte a lektori kompetencia kutatásának jelentőségét is.

A fordítói kompetencia kutatásának ma már gazdag szakirodalma van Magyarországon is (ld. például Lesznyák, 2007; Horváth, 2015; Kóbor & Csikai, 2017; Dróth, 2018).

Irodalmi fordítás

Az irodalomtudományhoz kapcsolódó fordításkutatás továbbra is elkülönül a nyelvészeti alapú fordítástudományi kutatásoktól. Az utóbbin belül is vannak azonban olyan témák, amelyek az utóbbi három évtized során kiemelt figyelmet kaptak a nyelvészeti fordítástudományban is. Ezek közé tartozik az újrafordítás (újrafordítási hipotézis; ld. többek között Berman, 1990; Venuti, 2004, Brownlie, 2006; Koskinen & Paloposki, 2010; Vándor, 2009; Laszkács, 2020). Jelentős nőtt az érdeklődés az önfordítás témája iránt is. Egészen új témaként jelent meg a fordítók és tolmácsok megjelenítése irodalmi művekben (*transfiction*; ld. Sereg, 2015). Figyelemre méltó, hogy az utóbbi időben a műfordítási kompetencia kutatása is megindult (ld. Pusztai-Varga, 2018).

Többszínűség és fordítás, fordításpolitikai, nyelvek kölcsönhatása

A többszínűség és a fordítás kapcsolatának kutatása már jóval a 90-es évek előtt megkezdődött: kutatták a többszínű irodalmi művek fordítását, később a posztkoloniális irodalom és a fordítás kapcsolatát. Egészen új terület viszont a *kulturális visszafordítás* kutatása. Ez olyan szövegek fordítását jelenti, amelyeknél a szöveg nyelve nem esik egybe a szöveg kulturális háttérével, és a kulturálisan kötött kifejezések nem a forrásnyelvi kultúrához kötődnek. Ilyen kulturális visszafordítást képviselnek azoknak az eredetileg angolul írt regényeknek és memoároknak a kínai fordításai, amelyeket Amerikában élő kínai szerzők írtak, és vagy Kínáról szólnak, vagy az Amerikában élő kínai közösségről (Wang, 2009, 2015; Tu & Li, 2017). Magyarországról is írtak regényeket angolul; ezeknek a magyarra fordítása új szempontokat vet fel a honosítás és az idegenítés fogalmával kapcsolatban (Klaudy & Heltai, 2020).

Elméleti jellegű a kontaktjelenségek és a fordítás hasonlóságainak tanulmányozása, így például a fordítási univerzálék területén (Lanstyák & Heltai, 2012). A többszínű országok, etnikai kisebbségek, a multinacionális szervezetek és vállalatok működésével kapcsolatban előtérbe kerültek a fordításpolitikai kérdések is (Meylaerts, 2010). A többszínűség egyik új szociolingvisztikai elmélete (a transzlingválás) és a fordítás kapcsolata is kutatás tárgya lett (Laviosa, 2019). Ez egyelőre inkább a pedagógiai alkalmazásokra koncentrál.

Intralingvális fordítás

Az elméleti változásokkal és a gyakorlati szükségletekkel egyaránt kapcsolatos a nyelven belüli fordítás kutatása. Az intralingvális fordítás fogalmát már Jakobson (1959) is felvetette, majd Gutt (1991) hívta rá fel újból a figyelmet, de igazából csak az utóbbi két-három évtizedben vált jelentős kutatási területté és konferenciák témájává. Bár elméleti szempontból vitatható az intralingvális fordítás (Mossop, 2016), gyakorlati jelentősége vitathatatlan. Itt csak két példát említek.

Zethsen (2018) szerint a betegeknek joguk van elolvasni a rájuk vonatkozó dokumentumokat, de mivel ezeket nem értik, szükség van ezek hétköznapi nyelvre történő fordítására, és intralingvális fordítóképzésre is. Dobos (2010, 2015) a jogi szaknyelv intralingvális fordításának kérdéseit tanulmányozva megállapítja, hogy a bírósági eljárások során egy sor nyelven belüli fordításra kerül sor, így például a rendőrségi jegyzőkönyvek a kihallgatott személyek szóbeli, hétköznapi szövegét fordítják le hivatalos, jogi nyelvre.

A fordítás szociológiai fordulata: fordítótudomány

A fordítás nem csak nyelvekről, szövegekről, kognitív folyamatokról szól. A fordítás társadalmilag meghatározott cselekvés (*situated cognitive act*), amelyben szerepe van a fordító habitusának, ideológiájának, munkakörülményeinek, a hatalmi és presztizsviszonyoknak, külső ideológiai kényszereknek. A fordítás kognitív aktusa mindig egy szélesebb, szociológiai kontextusban történik (Chesterman, 2013).

A fordítás társadalmi meghatározottságát már Holz-Mänttári (1984) felismerte. Az utóbbi évtizedben, mint már az előzőekben említettem, a gyakorlat változása nyomán a kutatásban is előtérbe került a „fordítótudomány”, amelynek tárgya fordító személye, habitusa, munkahelye, munkakörülményei, a munkahelyi folyamatok ergonómiája, az intézményi fordítás kérdései, a fordító presztízse, társadalmi helyzete, megbecsültsége, megelégedettsége. A technikai fejlődés következtében látványosan megváltozott a fordítói munka, a magányos fordítót felváltotta a csoportos fordítás, létrejöttek internetes fordítói csoportok, fordítói blogok stb. Ezek az új kutatási témák magukkal hozták a szociológiai módszerek beáramlását; főleg a kérdőíves felmérések terjedtek el. Egyesek a fordítás szociológiai fordulatól beszélnek, és ha a megjelenő cikkek mennyiségét nézzük, van ebben a megállapításban némi igazság.

A fordításszociológia másik nagy területe a fordítás és ideológia kapcsolatát vizsgálja. Ez az irányzat gyakorlatilag a kritikai diskurzuselemzést importálja a fordítástudományba, és nyíltan „elkötelezett” a társadalmi igazságosság mellett. Fő képviselői szerint a fordító és a fordítástudomány feladata a rasszizmus, a kulturális nárcizmus és imperializmus elleni küzdelem, az „etnocentrikus erőszak” megszüntetése. Alap-tétele, hogy a jelentés nem rögzített, és a fordítás során a fordító ideológiákat közvetít, vagy saját ideológiáját követi. Szerepet játszik a fordító habitusa (Bourdieu, 1972), de külső tényezők is. A fordításszociológiának ehhez a vonulatához tartozik a fordítás és a cenzúra kérdéseinek tanulmányozása, és tágabb értelemben a fordítói és tolmácsolási etika, valamint a fordítás és tolmácsolás története.

Mozgó határok

A fordítástudomány már a kezdetektől erősen támaszkodott más tudományok eredményeire, jellemző rá az interdiszciplinaritás. Az 1990-es évek óta a különböző tudományágakkal való együttműködés nyomán egy sor új határterület alakult és alakul ki. Az új határterületekről (például nyelvpolitika és nyelvtervezés, illetve fordításpolitikai, történettudomány és fordítás, ezen belül hadtörténet és fordítás, bioszemiotika és fordítás, adaptáció és a fordítás, multilingvalizmus és a fordítás, gender-tanulmányok és fordítás stb.) kapcsolatairól nyújt hasznos információt Gambier & Doorslaer (2016; ld. még Robin, 2017a). Megjegyzik, hogy az eddigiekben a fordítástudomány más tudományterüle-

tek eredményeit „fogyasztotta”, és jó lenne, ha az interdiszciplinaritás kétirányúvá válna, más tudományterületek is hasznosítanák a fordítástudomány eredményeit.

A határok más értelemben is változnak, mozognak: Dam et al. (2018) szerint az egyes fordítási típusok közötti határok is elmosódnak. Így például Jiméñez-Crespo (2018) szerint elmosódik a határ fordítás és lokalizáció között. Jacobsen (2018) szerint a fordítás egyre inkább utószerkesztéssé és lektorálássá válik, így ezeket nem lehet egymástól és a fordítástól elhatárolni. A professzionális és nem-professzionális fordítás közötti (Horváth, 2015), továbbá az irodalmi és nem-irodalmi fordítás közötti határ ugyanígy mozog, és átfedés van fordítás és terminológiai munka között is (Tamás, 2015; Fóris, 2020).

Kockázatok

Klaudy (1999) szerint a fordítástudomány minden, a fordítással összefüggő kérdéssel foglalkozik: a fordítás folyamatával, a fordított szöveggel, a fordítói munka szervezési kérdéseivel, a fordítói foglalkozás szociológiai oldalaival stb. Ma ez különösen igaz. Amint az előzőekben láttuk, a fordítástudomány egyre újabb területekre terjeszti ki kutatásait, és az új módszerek és technikai lehetőségek nyomán szintén újabb kutatási területek nyílnak meg.

Az új módszerek térhódítása és a határok kitágulása azonban kockázatokkal jár. A legfőbb kockázat az, hogy a fordítástudomány – amely eddig sem volt valami egységes tudományterület – tovább fragmentálódik (Gambier & Doorslaer, 2016), és ez a fordítástudomány önállóságának elvesztésével járhat. Egyszerűbb az elágazás, egyre nagyobb a széttagoltság, amit jelez az a tény is, hogy Holmes „térképét” egyre újabb és újabb revízióknak kell alávetni. Vandepitte (2008) elképzelése szerint a fordítástudományt cél, módszer és tárgy szerint kellene felosztani (különbözve Holmes térképének következtelenségeit), és ebben a felosztásban helyezi el az új kutatási területeket. Tezaurusz, illetve ontológia jellegű felosztásában a *cél* szerint a fordítástudományi kutatás leíró, magyarázó és prediktív lehet; *módszer* szerint induktív (korpuszalapú), deduktív és kísérleti, míg *tárgy* szerint okorientált, diskurzusorientált, folyamatorientált és eredményorientált.

A korpusznyelvészeti, pszicholingvisztikai eszközök és módszerek importálásának kockázatai

Kétségtelen, hogy a korpuszok használata jelentős mértékben megnövelte a fordítástudomány lehetőségeit, ugyanakkor a vizsgálatokat korlátozza az a tény, hogy a számítógép csak azokat a kérdéseket tudja vizsgálni, amelyek valamilyen nyelvi formához köthetők. Az elszigetelt egységek, a formához köthető jelenségek kutatása a pszicholingvisztikai módszereket alkalmazó kutatásokra is jellemző. Az utóbbi időben azonban a pszicholingvisztikában megjelent az a felismerés, hogy a természetes szituációkban zajló nyelvhasználat alapvetően eltér attól a nyelvhasználattól, amelyet egy-egy stimulussal váltunk ki kísérleti helyzetben, és az egyes elemek vizsgálatán alapuló (*item-based*) módszer egyoldalúsághoz vezet (de Bot, 2012). Ugyanez érvényes a fordítástudományra is. Az egyes elemek vizsgálata ugyan számszerűsíthető eredményeket hozhat, de közben a szövegszintű jelenségek háttérbe szorulnak, és a kutatható kérdések köre korlátozódik (House, 2013; Heltai, 2014). Az új módszerekkel elért eredmények objektívebbeknek

tűnhetnek, de nem szabad elfelejtkezni arról sem, hogy az indirekt módszerekkel elért eredmények értelmezése továbbra is szubjektív (House 2013; Heltai 2014).

A korpuszalapú kutatások másik kockázata, hogy a fordítástudomány elsodródik a technikai részletek (például a korpuszépítés kérdéseinek) kutatása felé.

A szociológiaorientált kutatások kockázatai

A szociológiaorientált kutatások egyik ága (a fordítói munka körülményeivel, a munkaszervezési kérdésekkel, a fordító presztízsével, megelégedettségével stb. foglalkozó kutatások) fontos a fordítás gyakorlata számára, de kétséges, hogy valóban a fordítástudományhoz tartozik-e, mennyiben járul hozzá a fordítástudomány központi kérdéseinek tisztázásához. Kétségtelenül érdekes tudni, hogy a fordítói díjjal kitüntetettek között és a díjazásról döntő bizottságokban milyen a férfi, illetve női fordítók aránya (a transzneműekről és más identitásokról nem is beszélve), de a jelen szerző számára úgy tűnik, hogy ez inkább szociológiai, mint fordítástudományi kérdés. Ilyen esetekben a fordításkutatásban felmerül a kérdés, hogy az adott témának van-e bármi jelentősége a fordítás elméleti és gyakorlati kérdéseinek szempontjából (Heltai, 2019).

További kockázat az ilyen kutatásoknál, hogy a kérdőíves módszer alkalmazása (amelynek megbízhatósága, objektivitása sokszor kétségbe vonható) sokkal könnyebbnek tűnik, mint más módszerek alkalmazása. Ha például meg akarjuk tudni, hogy mennyiben volt hasznos egy bizonyos tantárgy (mondjuk az interkulturális kommunikáció) bevezetése a fordítóképzésben, sokkal egyszerűbb kérdőíves felmérésben megkérdezni a hallgatókat, mennyire tartották hasznosnak a tárgyat, mint a hallgatói teljesítmények vizsgálatával mérni le a tárgy hasznosságát.

A szociológiaorientált kutatások másik ága (hatalmi viszonyok, ideológia a fordításban) szintén átviheti a kutatót egy másik területre, a politikai aktivitás területére. Ennek az aktivista irányzatnak a képviselői minden fordításban a hatalom és az ideológia kérdéseit keresik. Venuti (1995) szerint a fordítónak az idegenítő megoldásokat kell előnyben részesítenie a honosítással szemben, arra kell törekednie, hogy aláassa (*subvert, undermine*) a létező társadalmi rendet, hogy küzdjön az etnorasszista megközelítések ellen (vö. Snell-Hornby, 2006, p. 146; Baumgarten & Cornellá-Detrell, 2019). Kiválóan foglalja össze ezt a megközelítést Sohár (dátum nélkül):

Lawrence Venuti (1995) *The Translator's Invisibility* c. könyvében elutasítja a tisztán leíró fordításkutatást, számára már a döntés, hogy valaki egy ennyire periférikus területet választ tanulmányozásra, mint amilyen a fordítás, önmagában ellenzéki cselekedet. Politikai elkötelezettséget vár el a fordítótól, valamint a szöveg idegenségének megőrzését, ellenállást a befogadó kultúrával szemben.

Az elkötelezett, aktivista megközelítések azzal a hátránnyal járnak, hogy visszahozzák a preskriptivitást a fordítástudományba, és a politikai elkötelezettség nem teszi lehetővé a kritikai szemléletet (Brownlie 2009). Chesterman (2006) szerint a hatalmi viszonyok fontosak, de nem foglalnak el központi helyet a fordítás folyamatában. Ráadásul a neomarxista szociológiai zsargon importálása a fordítástudományba azt a kockázatot is rejti, hogy egyesek a szociológiai zsargon használatával kívánják a tudományosság látszatát kelteni, és mivel mások nem értik, elfogadják a fordítástudomány szempontjából irreleváns

vagy megalapozatlan eredményeket is (Heltai, 2019). Végeredményben a fordítás szociológiai kérdéseivel foglalkozó kutatások, bár sok értékes és érdekes adatot szolgáltatnak, megítélésem szerint távolítják a fordítástudományt a fordítás alapvető kérdéseitől.

A kockázatok ellensúlyozása

Többek szerint az egyoldalúság kiküszöbölésére több módszer együttes alkalmazására van szükség. Hansen (2010) szerint például a folyamatkutatásban alkalmazott módszereket össze kell kapcsolni a fordított szöveg tanulmányozásával: a szünetek és a szemfixációk vizsgálatát össze kellene kötni a szöveg minőségének, továbbá a rendelkezésre álló idővel történő gazdálkodásnak a vizsgálatával. Alves (2003) a háromszögelés módszerét ajánlja. Angelone (2010) szerint olyan kísérleteket kell tervezni, amelyeknek világosan meghatározott fordításkutatási célja van.

További lehetséges kutatási irányok

A fent jelzett kihívások ellenére úgy gondolom, hogy az utóbbi három évtizedben megjelent kutatási témák sok ígéretes lehetőséget rejtenek magukban. Itt nincs lehetőségem megvizsgálni az összes lehetséges kutatási irányt, csupán néhányat említek.

A fordítástudomány keveset vizsgálta eddig a fordított szövegek feldolgozásának kérdéseit. Míg az irodalomtudomány foglalkozik a műfordítások recepciójával, a fordítástudományban inkább csak hivatkoznak a könnyebb vagy nehezebb feldolgozásra, de az empirikus kutatások hiányoznak. A fordítás folyamatának vizsgálata során például vizsgálni lehetne, hogy a különböző megoldások keresése, illetve megtalálása hogyan hat *a fordító feldolgozási erőfeszítésére*. Keveset foglalkozunk a *fordított szövegek feldolgozásának kérdéseivel*, különböző minőségű fordítások és a gépi fordítás recepciójával, a hibatolerancia kérdésével, azzal, hogyan hatnak az interferencia különböző típusai a feldolgozásra, megértésre (ld. O'Brien, 2010). Érdemes lenne megvizsgálni, hogy a kollokációknak a fordításban megjelenő eltérő disztribúciója, ami a fordított szövegekre jellemző, hogyan befolyásolja a feldolgozást. Az explicitáció kérdését is fontos lenne vizsgálni ebből a szempontból: mennyiben könnyebb (ha könnyebb) az explicitebb kifejezések feldolgozása, mint az implicit, következtetést igénylő kifejezéseké. A feldolgozás kérdései fontosak lehetnek a kulturálisan kötött kifejezések esetében is.

Jelentős további kutatási lehetőségek vannak a fordítás és többnyelvűség területén is. Az 1950-es években a fordítástudomány szoros kapcsolatban volt a kontaktnyelvészettel. Az utóbbi időben újra erősödtek ezek a kapcsolatok, amit jeleznek például a Hamburgi Egyetemen a Juliane House által irányított kutatások, amelyek többek között az vizsgálják, hogyan változnak a német üzleti kommunikációs normák az angol nyelv hatására, és hogy ebben milyen szerepet játszik a fordítás (Becher et al., 2007). A transzlingválás és a fordítás kapcsolatának vizsgálata is további kutatásokra vár – már van folyóirat, amely ilyen kérdésekkel foglalkozik (*Translation and Translanguaging in Multilingual Contexts*).

A divatos új irányzatok kockázataival számolni kell, de a kockázatok elkerülhetők, ha a fordítás kérdéseinek vizsgálata során nem csupán adatokat gyűjtünk, hanem megkíséreljük az adatok értelmezését is. Ehhez természetesen megfelelő elméleti keret kell, és úgy tűnik, bármennyire is önálló tudományos diszciplína a fordítástudomány, az eredmények értelmezésében továbbra is más tudományágakra kell támaszkodnia.

IRODALOM

- Alves, F. (2003, Ed.). *Triangulating translation: Perspectives in process oriented research*. John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.45>
- Antonini, R. Cirillo, L., Rossato, L. & Torresi, I. (2017, Eds.). *Non-professional Interpreting and Translation*. John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.129>
- Baker, M. (1993). Corpus Linguistics and Translation Studies: Implications and Applications. In Baker, M., Gill, F. & Tognini-Bonelli, E. (Eds.), *Text and Technology: In Honour of John Sinclair* (pp. 233–250). John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/z.64>
- Baker, M. (1998). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Routledge.
- Baker, M. & Saldanha, G. (2009, Eds.). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies, 2nd edition* (pp. 77–81). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203872062>
- Baker, M. & Saldanha, G. (2020) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies, 3rd*) Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315678627>
- Baumgarten S. & Jordi Cornellà-Detrell (Eds.), *Translation and Global Spaces of Power*. Multilingual Matters.
- Becher, V., House, J. & Kranich, S. (2007). Divergence and convergence of communicative norms through language contact in translation. In Braunnüller, K. & House, J. (Eds.), *Convergence and Divergence in Language Contact Situations* (125–152). John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/hsm.8.06bec>
- Berman, A. (1990). La retraduction comme espace de la traduction. *Palimpsestes Retraduire*, 4, 1–7. <https://doi.org/10.4000/palimpsestes.596>
- Bisiada, M. (2019). Translated Language or Edited Language? A Study of Passive Constructions in Translation Manuscripts and their Published Versions. *Across Languages and Cultures*, 20(1), 35–56. <https://doi.org/10.1556/084.2019.20.1.2>
- Bourdieu, P. (1972). *Esquisse d'une théorie de la pratique*. Librairie Droz. <https://doi.org/10.3917/droz.bourd.1972.01>
- Bozsik, Gy. (2016). *A lexikai kohézió és az énekelhetőség vizsgálata operaszövegek fordításában*. Doktori disszertáció. ELTE.
- Bozsik, Gy. (2018). Operafordítás – lehetetlen küldetés? In Robin, E. & Zachar, V. (Eds.), *Fordítástudomány ma és holnap* (pp. 19–41). L'Harmattan Kiadó.
- Brownlie, S. (2006). Narrative Theory and Retranslation Theory. *Across Languages and Cultures*, 7(2), 145–171. <https://doi.org/10.1556/Acr.7.2006.2.1>
- Brownlie, S. (2009). Descriptive vs. committed approaches. In Baker, M. & Saldanha, G. (Eds.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies, 2nd edition* (77–81). Routledge.
- Chesterman, A. (2006). Models of what processes. *Translation and Interpreting Studies*, 8(2), 155–168. Reprinted in Chesterman, A. (2017). *Reflections on translation theory. Selected papers 1993 – 2014* (pp. 331–343). John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.132>
- Chesterman, A. (2013). Models of what processes. *Translation and Interpreting Studies*, 8(2), 155–168. Reprinted in Chesterman, A. (2017). *Reflections on translation theory. Selected papers 1993 – 2014* (pp. 331–343). John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.132>
- Chesterman, A. (2019). Moving Conceptual Boundaries: So What? In: Dam, H. V., Brøgger, M. N. & Zethsen, K. K. (Eds.), *Moving Boundaries in Translation Studies* (pp. 15–25). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315121871-2>
- Dam, H. V., Brøgger, M. N. & Zethsen, K. K. (Eds.), (2019). *Moving Boundaries in Translation Studies*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315121871>
- de Bot, K. (2012). The end of psycholinguistics as we know it? It's about time! In Navracscics, J. & Szabó, D. (Eds.), *A mentális folyamatok a nyelvi feldolgozásban. Pszicholingvisztikai tanulmányok III. Mental procedures in Language Processing. Studies in Psycholinguistics 3* (13–22). Tinta Könyvkiadó.

- Diaz Cintas, J. (2009). *New Trends in Audiovisual translation*. Multilingual Matters. <https://doi.org/10.21832/9781847691552>
- Dobos, Cs. (2010). Élőbeszéd és diskurzusrögzítés a tárgyalóteremben. In Szabó, M. (Ed.), *Nyelvében a jog: Nyelvhasználat a jogi eljárásban* (pp. 193–227). Bíbor Kiadó.
- Dobos, Cs. (2015). Nyelven belüli fordítás és tisztességes jogi eljárás. In Szabó, M. (Ed.), *A jog nyelvi dimenziója* (pp. 215–226). Bíbor Kiadó. <https://doi.org/10.1556/084.2018.19.1.4>
- Dollerup, C. (2013). *An Introduction to Eco-Translatology: a Chinese Approach to Translation*. (Edited version of a lecture delivered at the University of Helsinki. cms13659.hstatic.dk/upload_dir/docs/Publications/233-An-Introduction-to-the-Chinese-school-Eco-Translatology.pdf)
- Doorslaer, L. van (2005). The indicative power of a key word system: A quantitative analysis of the key words in the Translation Studies Bibliography. *Meta* 50(4), 1–4. <https://doi.org/10.7202/019858ar>
- Dróth J. (Ed.), (2018). *Gépiesség és kreativitás a fordítási piacon és a fordítástoktatás különböző szintjein*. L'Harmattan Kiadó.
- EMT expert group (2009). *Competences for professional translators, experts in multilingual and multimedia communication*. Brussels. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/emt_competences_translators_en.pdf. 29.1.2019
- Englund Dimitrova, B. (2005). *Expertise and Explication in the Translation Process*. John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.64>
- Fischer, M. (2021). A terminológiai kompetencia fejlesztési lehetőségei, különös tekintettel a terminusok fordítási stratégiáira. In Fata, I. & Fischer, M. (Eds.), *Tudományterületek találkozása* (pp. 182–201). Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar.
- Fóris Á. (2020). *Fordítás és terminológia. Elmélet és gyakorlat*. L'Harmattan Kiadó.
- Földes A. (2015). Projektmenedzsment. In Horváth I. (Ed.), *A modern fordító és tolmács* (67–74). Eötvös Kiadó.
- Gambier, Y. & van Doorslaer, L. (2010, Eds.). *Handbook of Translation Studies*. John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/hts.1>
- Gambier, Y. & van Doorslaer, L. (2016, Eds.). *Border Crossings: Translation Studies and other disciplines*. John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.126>
- Gile, D. (1995). Interpretation Research: A New Impetus? *Hermes, Journal of Linguistics*, 14, 15–29. <https://doi.org/10.7146/hjlc.v8i14.25100>
- Gile, D. (2009). Interpreting Studies: A Critical View from Within. *MonTI. Monografías de Traducción e Interpretación*, 1, 135–155. <https://doi.org/10.6035/MonTI.2009.1.6>
- Gutt, E.-A. (1991). *Translation and relevance. Cognition and context*. Blackwell.
- Gutt, E.-A. (1998). Is the sky the limit? Reflections on scientific investigations of translation. https://www.researchgate.net/publication/340436768_Is_the_sky_the_limit_Reflections_on_scientific_investigations_of_translation_DRAFT_Version
- Gutt, E.-A. (2005). Preoccupation of TS with Socio-cultural Issues. In Mossop, B., Gutt, E.-A., Peeters, J., Klaudy, K., Setton, R. & Tirkkonen-Condit, S. (2005). Back To Translation as Language. *Across Languages and Cultures* 6(2), 143–172. <https://doi.org/10.1556/Acr.6.2005.2.1>
- Halverson, S. L. (2009). Entry on Psycholinguistic and cognitive approaches. In Baker, M. & Saldanha, G. (Eds.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies, 2nd edition* (pp. 211–216). Routledge.
- Hansen, G. (2010). Integrative description of translation processes. In Shreve, G. M. & Angelone, E. (Eds.), *Translation and Cognition* (189–211). Benjamins. <https://doi.org/10.1075/ata.xv.11han>
- Heltai, P. (2010). A fordítás monitor modellje és a fordítói beszédmód. In Navracsics, J. (Ed.), *Nyelv, beszéd, írás* (pp. 95–110). Tinta Könyvkiadó.
- Heltai, P. (2012). Review of Gregory M. Shreve and Erik Angelone (Eds.), *Translation and Cognition. Across Languages and Cultures*, 13(2), 279–290. <https://doi.org/10.1556/Acr.13.2012.2.9>

- Heltai, P. (2014). Pszicholingvisztikai és neurolingvisztikai eljárások a fordítástudományban. *Fordítás-tudomány*, 16(2), 5–23.
- Heltai, P. (2018). Fordításnyelv irodalmi és szakfordításban. In Robin, E. & Zachar, V. (Eds.), *Fordítás-tudomány ma és holnap* (pp. 91–110). L'Harmattan.
- Heltai, P. (2019). Review of Baumgarten S. & Jordi Cornellà-Detrell (Eds.), *Translation and Global Spaces of Power. Across Languages and Cultures*, 20(2), 281–289. <https://doi.org/10.1556/084.2019.20.2.8>
- Holmes, J. S. (1988). The Name and Nature of Translation Studies. In Holmes, J. S. (Ed.), *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies* (pp. 66–80). Rodopi. <https://doi.org/10.1163/9789004486669>
- Holz-Mänttari, J. (1984). *Translatorisches Handeln: Theorie und Methode*. Suomalainen Tiedeakatemia.
- Horváth P. I. (2009). *A lektori kompetencia*. (Doktori doisszertáció) Budapest: ELTE.
- Horváth P. I. (2011). *A szakfordítások lektorálása. Elmélet és gyakorlat*. Tinta Könyvkiadó.
- Horváth, I. (2021). *Tolmácsolás, digitalizáció, mesterséges intelligencia*. Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789634546801>
- Horváth, I. (2015, Ed.). *A modern fordító és tolmács*. ELTE Eötvös Kiadó.
- House, J. (1997). *Translation Quality Assessment: A Model Revisited*. Narr.
- House, J. (2009). *Translation*. Oxford University Press.
- House, J. (2013). Towards a new linguistic cognitive orientation in translation studies. *Target* 25(1), 46–60. <https://doi.org/10.1075/target.25.1.05hou>
- Hu, G. (2020). *Eco-Translatology: Towards an Eco-paradigm of Translation Studies*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-981-15-2260-4>
- Jakobsen, A. L. (1999). Translog documentation: version 1.0. In Hansen, G. (Ed.), *Probing the process in translation: Methods and results* (pp. 151–186). Samfundslitteratur.
- Jakobsen, A. L. (2019). Moving Translation, Revision, and Post-editing Boundaries. In Dam, H. V., Brøgger, M. N. & Zethsen, K. K. (Eds.), *Moving Boundaries in Translation Studies* (64–80). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315121871-5>
- Jakobson, R. (1959). On Linguistic Aspects of Translation. In Brower, Reuben A. (ed.), *On Translation* (pp. 232–239). Oxford University Press. <https://doi.org/10.4159/harvard.9780674731615.c18>
- Jiménez-Crespo, M. A. (2019). Localisation research in translation studies: Expanding the limits or blurring the lines? In Dam, H. V., Brøgger, M. N. & Zethsen, K. K. (Eds.) *Moving Boundaries in Translation Studies* (pp. 26–44). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315121871-3>
- Klaudy, K. & Heltai, P. (2020). Re-Domestication, Repatriation and Additional Domestication in Cultural Back-Translation. *Across Languages and Cultures* 21(1), 43–65. <https://doi.org/10.1556/084.2020.00003>
- Klaudy, K. (1999). *Bevezetés a fordítás elméletébe és gyakorlatába*. Scholastica.
- Kóbor, M. & Csikai, Zs. (2017). *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez*. Kontraszt.
- Koskinen, K. & Paloposki, O. (2010). Reprocessing texts. The fine line between retranslating and revising. *Across Languages and Cultures* 11(1), 29–49. <https://doi.org/10.1556/Acr.11.2010.1.2>
- Kovács, T. (2018). Transzkreáció, copywriting, szoftverlokalizáció: fogalmi meghatározások. In Dróth, J. (Ed.), *Gépiesség és kreativitás a fordítási piacon és a fordításoktatás különböző szintjein* (pp. 157–166). L'Harmattan Kiadó.
- Lanstyák, I. & Heltai, P. (2012). Universals in Language Contact and Translation. *Across Languages and Cultures*, 13(1), 99–122. <https://doi.org/10.1556/Acr.13.2012.1.6>
- Laszkács, Á. (2020). *Frazémák újrafordítása a színpadon játszott drámákban*. Doktori értekezés. ELTE.
- Laviosa, S. (2019). Translanguaging and translation pedagogies. In Dam, H. V., Brøgger, M. N. & Zethsen, K. K. (Eds.), *Moving Boundaries in Translation Studies* (pp. 181–199). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315121871-12>

- Lesznyák, M. (2007). Conceptualizing translation competence. *Across Languages and Cultures*, 8(2), 99–122. <https://doi.org/10.1556/Acr.8.2007.2.2>
- Malmkjær, K. & Windle, K. (2011). *The Oxford Handbook of Translation Studies*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199239306.001.0001>
- Meylaerts, R. (2013). Multilingualism as a challenge for translation studies. In Millan-Varela, C. & Bartrina, F. (Eds.), *Routledge handbook of translation studies* (pp. 519–533). Routledge.
- Mossop, B. (2001). *Revising and Editing for Translators*. St. Jerome Publishing.
- Mossop, B. (2003). A Socially Neutral Definition of Translating. <http://www.yorku.ca/brmossop/SociallyNeutralDefinition.htm> (2021.06.12)
- Mossop, B. (2016). Intralingual translation. a desirable concept? *Across Languages and Cultures*, 17(1), 1–24. <https://doi.org/10.1556/084.2016.17.1.1>
- Mossop, B., Gutt, E.-A., Peeters, J., Klaudy, K., Setton, R. & Tirkkonen-Condit, S. (2005). Back To Translation as Language. *Across Languages and Cultures*, 6(2), 143–172. <https://doi.org/10.1556/Acr.6.2005.2.1>
- Munday, J. (2007). Translation and Ideology. *The Translator*, 13(2), 195–217. <https://doi.org/10.1080/13556509.2007.10799238>
- Munday, J. (2012). *Introducing Translation Studies*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203121252>
- Muñoz Martín, R. (2010). On paradigms and cognitive translatology. In Shreve, G. M. & Angelone, E. (Eds.), *Translation and Cognition* (pp. 169–187). John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/ata.xv.10mun>
- O'Brien, S. (2010). Controlled language and readability. In Shreve, G. M. & Angelone, E. (Eds.), *Translation and Cognition* (pp. 143–165). John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/ata.xv.08obr>
- Orellana, M. F. (2017). Dialoguing across differences: The past and future of language brokering research. In Antonini, R. Cirillo, L., Rossato, L. and Torresi, I. (Eds.), *Non-professional Interpreting and Translation* (pp. 65–80). John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.129>
- PACTE Group (2003). Building a Translation Competence Model. In Alves, F. (Ed.), *Triangulating Translation: Perspectives in Process Oriented Research* (pp. 43–66). John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.45>
- PACTE Group (2005). Investigating Translation Competence: Conceptual and Methodological Issues. *Meta* 50(2), 609–618. <https://doi.org/10.7202/011004ar>
- Paksy, E. (2017). Review of Antonini, R. Cirillo, L., Rossato, L. & Torresi, I. (Eds.), *Non-professional Interpreting and Translation*. *Across Languages and Cultures*, 20(2), 291–295. <https://doi.org/10.1556/084.2019.20.2.9>
- Pusztai-Varga, I. (2018). Élet ÉS fordítás: műfordítói kompetencia régen és ma. *Fordítástudomány* 20(1), 36–47.
- Robin, E. & Zachar V. (2018, Eds.). *Fordítástudomány ma és holnap*. L'Harmattan Kiadó.
- Robin, E. (2015a). *Fordítási univerzálék a lektorált fordításokban*. Doktori értekezés. ELTE.
- Robin, E. (2015b). A fordító mint lektor. In Horváth, I. (Ed.), *A modern fordító és tolmács* (pp. 35–46). ELTE Eötvös Kiadó.
- Robin, E. (2017a). Review of Gambier, Y. & van Doorslaer, L. (Eds.), *Border Crossings: Translation Studies and other disciplines*. *Across Languages and Cultures*, 18(2), 323–333. <https://doi.org/10.1556/084.2017.18.2.9>
- Robin, E. (2017b). A lektorálás oktatásának kérdései a szakfordítóképzésben. In Kóbor, M. & Csikai, Zs. (2017). *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez* (pp. 89–106). Kontraszt.
- Sereg, J. (2015). Review of Kaindl, K. & Spitzl, K. (Eds.), *Transfiction: Research into the Realities of Translation Fiction* John Benjamins. *Across Languages and Cultures*, 16(1), 149–153. <https://doi.org/10.1556/084.2015.16.1.8>
- Setton, R. (2005). Position of Linguistics in Translation Studies. In Mossop, B., Gutt, E.-A., Peeters, J., Klaudy, K., Setton, R. & Tirkkonen-Condit, S. Back To Translation as Language. *Across Languages and Cultures*, 6(2), 147–149, 161–163. <https://doi.org/10.1556/Acr.6.2005.2.1>

- Shreve, G. M. & Angelone, E. (2010, Eds.). *Translation and Cognition*. John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/ata.xv>
- Snell-Hornby, M. (2006). *The Turns of Translation Studies*. John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.66>
- Sohár, A. (dátum nélkül). A fordítástudomány és irányzatai – vázlat. https://www.academia.edu/9660597/A_forditastudomany_es_iranyzatai. 2021.06.05.
- Tamás, D. (2015). A fordító mint terminológus. In Horváth I. (Ed.), *A modern fordító és tolmács* (pp. 47–66). ELTE Eötvös Kiadó.
- Tirkkonen-Condit, S. (2005). The Monitor Model Revisited: Evidence from Process Research. *Meta* 50(2), 405–414. <https://doi.org/10.7202/010990ar>
- Tu, Qu. & Li, Ch. (2017). A Review on Textless Back Translation of China-Themed Works Written in English. *Studies in Literature and Language*, 14(1), 1–7. <http://dx.doi.org/10.3968/9177>
- Vandepitte, S. (2008). Remapping Translation Studies: Towards a Translation Studies Ontology. *META*, 53(3), 569–588. <https://doi.org/10.7202/019240ar>
- Vándor, J. (2009). *Adaptáció és újrafordítás*. Doktori disszertáció. ELTE.
- Varga, Á (2011). *A gépi fordítás minősége és javítási lehetőségei*. Doktori disszertáció. ELTE.
- Venuti, L. (1995). *The Translator's Invisibility*. Routledge.
- Venuti, L. (2004). Retranslations: The Creation of Value. In Faull, K. M. (ed.), *Translation and Culture* (pp. 26–27). Bucknell University Press.
- Wagner, V. (2015). Vendormenedzsment. In Horváth I. (Ed.), *A modern fordító és tolmács* (pp. 75–82). ELTE Eötvös Kiadó.
- Wang, H. Y. (2009). *Criticisms on cultural translation*. China Remin University Press.
- Wang, H. Y. (2015). Textless back translation reviewed and reconsidered – with examples from a judge Dee mystery and other works. *Shanghai Journal of Translators*, (3), 1–9.
- Williams, J. & Chesterman, A. (2002). *The map: A beginner's guide to doing research in Translation Studies*. St. Jerome.
- Zachar, V. (2018). Sajtó és fordítás, In Robin, E. & Zachar V. (Eds.), *Fordítástudomány ma és holnap* (pp. 192–204). L'Harmattan Kiadó.
- Zethsen, K. K. (2018). Access is not the same as understanding. Why intralingual translation is crucial in a world of information overload. *Across Languages and Cultures*, 19(1), 79–98. <https://doi.org/10.1556/084.2018.19.1.4>

Changes in translation research topics from the 1990s to the present

Translation studies has officially existed since 1972, but since the 1990s the amount of research and the number of research areas and topics have increased dramatically. On the theoretical side, the most important influences have come from cognitive linguistics, communication theory, psycholinguistics, neurolinguistics and sociology, while on the practical side the development of corpus linguistics and the technological advances that have changed the nature of the practice of translation have played the most important role and led to the emergence of new fields of research. This article describes the new theoretical developments, the changes that have taken place in methods and research tools and some of the new research areas and topics. It discusses the risks involved in some of the new research trends and the ways in which those risks can be avoided. It calls for further research in particular areas.

Keywords: translation theory, research methods, research tools, research topics, risks

GULYÁS ADRIENN

Új területek és témák a műfordítások kutatásában

A tanulmány az interdiszciplinaritás fogalma köré rendezve mutat be műfordításokat vizsgáló friss kutatásokat. A fordítástudományhoz hasonlóan, amely az alkalmazott nyelvészet egyik legjelentősebb ágává nőtte ki magát az 1960-as évek óta, a műfordításokat vizsgáló kutatások is legalább egy, de inkább két-három másik társtudomány tudásanyagát és/vagy kutatómódszertani eszköztárát használják. A példák a hagyományosabb diszciplína-társításoktól (nyelvészet és műfordítás-kutatás, irodalomtörténet és műfordítás-kutatás) haladnak a progresszívebb kutatási témák felé (színháztudomány és műfordítás-kutatás, gendertanulmányok és műfordítás-kutatás).

Kulcsszavak: műfordítás-kutatás, interdiszciplinaritás, kutatómódszertan, társadalomtudományok, bölcsészettudományok

Bevezetés

A tanulmány nem kimerítő, de kereteihez mérten informatív áttekintést ad a műfordításkutatás utóbbi évtizedeinek fontosabb témáiról. A műfordítás-tudomány (*literary translation studies*) a fordítástudomány azon ága, amely irodalmi szövegek fordításait tanulmányozza valamilyen tudományos elméleti keretben és/vagy módszerrel. Ezeket az elméleti kereteket és kutatási módszereket más bölcsészet- és társadalomtudományoktól kölcsönzi. A műfordítás-kutatás történeti fejlődéséből és vizsgálódásának tárgyából adódóan is interdiszciplináris jellegű.

Az interdiszciplinaritás eleve ott van a fordítástudományban, amely az alkalmazott nyelvészet egyik altudománya. A nyelvészeti kutatások elméleti keretei és módszertana mindvégig meghatározták a fordításkutatások irányát és jellegét. A műfordítás-tudományban azonban a vizsgált szövegek miatt a nyelvészet mellett az irodalomtudomány is hangsúlyos szerepet kap.

Mint minden fordítás, a műfordítás is közvetítés nyelvek és kultúrák között, de a műfordításban a közvetítés tárgya egy művészi igénnyel megformált, komplex jelentésű szöveg, amelyben a nyelv nem pusztán tartalmat közvetít. A tartalom az író stílusára jellemző formában jelenik meg, és a kettő egysége sajátos esztétikai hatást kelt. A műfordítónak tehát nem pusztán a forrásszöveg jelentését, hanem a forma és a tartalom egységéből adódó esztétikai hatást is vissza kell adnia, méghozzá a forrásnyelvtől eltérő nyelvi és kulturális közegben.

A műfordítónak ennél fogva értenie kell a forrásnyelv irodalmához, nyelvtanához, történelméhez, illik ismernie a tágabb kulturális és társadalmi környezetet, amelyben a szöveg létrejött. A műfordítást elemző kutatóknak hasonlóképpen érteniük kell mindezen diszciplínákhoz, ahhoz, hogy a műfordítást mint szöveget vagy mint tevékenységet vizsgálni tudják. Ezen felül ismerniük kell a kutatási témájuk tárgyalásához illeszkedő bölcsészet- vagy társadalomtudomány elméleti kereteit és módszertanát.

A műfordítások tudományos vizsgálatára alkalmazható tudományok kombinációs lehetőségei szerteágazóan sokfélék. Jelen tanulmányban kiemelnék ezek közül néhányat. A különféle kutatási területekre vonatkozó példáimat aszerint fogom rendezni, mely társtudományok kölcsönzik elméleti modelljeiket, módszertanukat, vagy egészítik ki sajátos látásmódjukkal az adott téma tanulmányozását. A diszciplínák hagyományos párosításaitól haladok egyre progresszívebb példák felé.

Kutatási területek és témák

Irodalomtudomány és műfordítás-kutatás

A műfordítás-kutatások egyik népszerű irodalomelméleti kulcsszava a paratextus. A paratextus eredetileg Genette (1987) terminusa, és a fordításkutatók mindmáig többé-kevésbé a genette-i értelemben használják. Paratextus minden olyan textuális elem, amely a szöveg percepcióját és recepcióját befolyásolja. Lehet a könyv címe, haskötője, tipográfiája, előszó, utószó, sőt a könyvhöz fizikailag nem kapcsolódó szöveg, például a szerzővel készült interjú is, amely a szöveg olvasatát megmásítja. Batchelor (2018) Genette terminusát alaposan körüljáró monográfiája azonban továbbmegy, mert a paratextus értelmét kiterjeszti a fordítás szövegére: a fordítás is az eredeti szöveg percepcióját módosító értelmezés.

A paratextusok azonban nem csak a fordított szöveget helyezik más megvilágításba: sokat elárulnak a fordítás keletkezésének körülményeiről, a fordító vagy a kiadó megfontolásairól, amelyek a fordított szöveg egészére kihatnak. Irodalom- és fordítástörténeti szempontból a paratextusok kordokumentumok is, lenyomatai a tágabb társadalmi kontextusnak, egy adott korszaknak, kultúrpolitikának.

Szintén érdekes kutatási kérdéseket vetnek fel a 2000-es évek óta egyre nagyobb számban megjelenő újrafordítások mind nemzetközi, mind magyar viszonylatban. Az új fordítások megkérdőjelezzik a kanonizálódott első fordítások érvényességét és monopóliumát, megbolygatják intertextuális beágyazottságukat a célnyelvi irodalomban. Recepciójuk talán éppen ezért nem mindig egyértelműen pozitív. Az új fordítás mellett érvelő főként fordítói és kiadói paratextusok viszont rávilágítanak arra, hogy időről időre szükségessé válik a klasszikus szövegek újraértelmezése, többek között a műfordítói és a szerkesztői gyakorlat változása miatt.

A honosító stratégiák helyét átvették az idegenítő stratégiák, ahogy Kappanyos fogalmaz: „[a] korábbi évtizedek atyáskodóbb (és akarva-akaratlanul manipulatívabb) kulturális közegével szemben az olvasót ma sokkal inkább magára hagyjuk a szöveggel, közelebb engedjük az eredetihez” (2021, p. 213). Ennek okát Kappanyos az „információhoz való hozzáférés rendjének” (ibid.) radikális változásában, a technológiai és társadalmi fejlődésben látja.

Az újrafordítások tematikáját járja körül a Kappanyos tanulmányát is magában foglaló *Klasszikus művek újrafordítása* (2021) című tanulmánykötet, ötvözve a műfordítók gyakorlati szemléletmódját az irodalmárok elméleti megfontolásaival. A nemzetközi szakirodalom szintén foglalkozik a témával: lásd például Koskinen (2018) fejezetét az újrafordításról a *The Routledge Handbook of Literary Translation*-ben, a Cadera & Walsh szerkesztésében megjelent *Literary Retranslation in Context* (2017) című tanulmánykötetet vagy Dean-Cox *Retranslation* (2014) című monográfiáját.

Nyelvészet és műfordítás-kutatás

Ahogy a bevezetőben szó esett róla, az alkalmazott nyelvészet és a fordítástudomány tudománytörténetileg szorosan kötődnek egymáshoz, de közös az általuk vizsgált anyag, maga a nyelv is. Interdiszciplináris párosításuk mindmáig talán a legtermékenyebb, számos fordítástechnikai dilemma jól megragadható a nyelvészet elméleti keretei közt, annak terminológiájával és kutatómódszertanával. A kontrasztív nyelvészet, a pragmatika, a diskurzuselmélet megannyi fordítástudományi kutatásnak adott és ad továbbra is elméleti alapot (a két diszciplína közös kutatási területeiről lásd Šerban, 2013) áttekintését).

A műfordítások vizsgálhatók a nyelvészet olyan hagyományos elemzési szintjein is, mint a prozódia vagy a morfológia. A bevezetésben szó esett tartalom és forma szerzőre jellemző egységéről az irodalmi művekben: izgalmas kérdést feszeget Szénási (2018) tanulmánya a prozódia szerepéről a próza fordításban. A próza ritmusa, tagolása az író stílusának egyik fő sajátossága, mégis kevésbé kutatott terület, és a műfordítás oktatásában sem kap kitüntetett figyelmet. Az írói kreativitás egy másik megnyilvánulása a nevetető szándékú szóteremtés, amelynek fordítása nem mindig kivitelezhető ugyanazon szóteremtési eljárásokkal a célnyelven, mint a forrásnyelven (például a fordító szóösszetétellel „fordít le” egy szóképzést). A fordítók lexikai kreativitásának kutatása ez esetben a morfológia, a lexikológia, a kontrasztív nyelvészet és a fordításelmélet (például a különböző ekvivalenciaelméletek) elméleti és módszertani eszköztárát tudja kiaknázni (Gulyás, 2021).

A nyelvészet azonban nemcsak a műfordítás-elemzések terminológiáját és elméleti kereteit biztosíthatja a fordításkutatásnak, hanem a módszertanát is (lásd Heltai tanulmányát ugyanebben kötetben): népszerűvé vált a korpusznyelvészeti eszközök és módszertan alkalmazása irodalmi fordításkorpuszokon (a témáról lásd Laviosa, 2002 vagy Zanettin, 2014 írásait). A Trados-program segítségével például gyorsabban összevethető eredeti és fordítás, vagy akár több fordítás is, és a kapott eredmények könnyebben, kevesebb hibával számszerűsíthetők, mint a manuálisan végzett adatgyűjtésnél. A korpusznyelvészeti eszközök alkalmazására a műfordítás-kutatásban visszatérek alább, a „Gendertanulmányok és műfordítás-kutatás” részben.

Šerban (2013) nyelvészet és fordítástudomány kutatási keresztmetszetét leíró tanulmányának összegzésében amellet érvel, hogy bár a fordítástudomány kutatási témái jócskán túlmutatnak a nyelvészetten, és más diszciplínák (szociológia, kommunikációtudomány stb.) felé irányulnak, a nyelvészeti szaktudást nem nélkülözhetik. Mivel a fordítások nyersanyaga a nyelv, egyetértek Šerbannal abban, hogy a fordítástudományi kutatásokhoz elvárható a nyelvész alaplátnéveltség, amely nélkül nehezen lenne tárgyalható bármely, a nyelv működését vizsgáló téma.

Műfordítás-oktatás

Az utóbbi évtizedben elmondható, hogy – talán közvetlen gyakorlati alkalmazhatóságuk miatt – egyre népszerűbbek a fordítói specializációk az idegen nyelvű, alap és mester szintű bölcsészképzéseken. Ám míg a szakfordításban jól megragadhatók bizonyos terminológiai, fordítástechnikai, nyelvhelyességi problémák, amelyeknek bemu-

tatására és megoldására léteznek tananyagok és feladatsorok, a műfordítás oktatására nincs egyezményes módszertan vagy tankönyv.

A témáról megjelenő tanulmányokban a műfordítást oktató tanárok inkább egyéni tapasztalataikról, nehézségeikről, az oktatási gyakorlatukban kialakult módszereikről, szemléletmódjukról írnak (Gulyás, 2018; Horváth, 2018; Kiss, 2020; Pusztai-Varga, 2018). A műfordítás oktatására, oktathatóságára és a PETRA-E európai referenciakeretben meghatározott műfordítói kompetenciákra reflektálnak a 2021-ben megjelent *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez* (2021) című kötet első fejezetének szerzői is, de ezekben is inkább egyéni tapasztalatokról és az évek során kialakult, egyéni oktatói módszerekről van szó.

Módszerek, egyéni oktatási gyakorlatok tehát vannak, de hasznos lenne szisztematizálni és kutatásokkal megerősítve tananyag formájába önteni őket. A létező módszertanok általános fordítástechnikai útmutatók (lásd például Klaudy 1994-ben, 1997-ben, 2007-ben megjelent könyveit). Ezek vitathatatlanul hasznosak szak- és műfordítók számára egyaránt, a műfordítónak azonban az író stílusát vagy „hangját” is újra kell teremtenie, vagyis nem elhanyagolható szempont a műfordítóképzésben, hogy a jelöltek milyen filológiai és stílári érzékenységgel olvassák, és mennyire hozzáértően teremtik újra az irodalmi szövegeket az anyanyelvükön. Hiánypótló lenne egy magyar nyelvű, műfordításra összpontosító, a PETRA-E kompetenciarendszerére épülő tananyag kidolgozása, amely kiemelten fejlesztené a műfordító-jelöltek olvasási, szövegértelmezési és fogalmazási készségeit.

Szociológia és műfordítás-kutatás

A szociológiai szemléletmód a műfordítás-kutatásban a műfordítást és a műfordítót tágabb társadalmi közegükben értelmezi. Bourdieu tanítványa, Sapiro (lásd például Heilbron & Sapiro, 2007) szerint a műfordításnak kulcsszerepe van a kulturális tőke nemzetközi áramlásában, a kulturális javak mozgásában pedig – például abban, hogy adott könyvet vagy szerzőt hány más nyelvre fordítanak le, és mekkora példányszámban adnak el – leképeződnek a nyelvek és kultúrák politikai és gazdasági erőviszonyai. A műfordítások egyaránt építik kiadók, fordítók és szerzők presztízsét, hiszen minél több nyelvre fordítanak le adott művet, annál híresebb lesz a szerzője, és viszont: a szerző hírnevétől a műveinek fordítását megjelentető kiadó presztízse is növekszik.

Érdekesek azon kutatások is, amelyek a műfordítók mint kulturális közvetítők habitusát vizsgálják (Gouanvic, 2007). Habituson, amely szintén Bourdieu terminusa, a kimondott vagy hallgatolagos társadalmi elvárásoknak megfelelő, interiorizálódott gyakorlat értendő. A műfordítás példájánál maradva a rendszerváltás előtti műfordítói gyakorlatra jellemző volt, hogy az eredeti művek trágárságait eufemizálta vagy kihagyta. Vagyis a trágárságot nem a szerkesztő vagy cenzor húzta ki, hanem eleve bele sem került a szövegbe. A műfordító habitusa ez esetben annak a kimondatlan társadalmi elvárásnak felel meg, hogy az olvasók ízlése és szemérmessége nem tűrné a nyomtatásban megjelenő durvaságot.

A műfordítói habitus ehhez hasonló megnyilvánulásai tekinthetők öncenzúrának. A keleti blokk országaiiban, így Magyarországon is, a politika, pontosabban a kultúrpolitika hatása az irodalmi és ezen belül a műfordítói és kiadói gyakorlatra nem

volt elhanyagolható, mégis viszonylag kevésbé kutatott téma. Bart *Világirodalom és könyvkiadás a Kádár-korszakban* című könyvét (2002) nem követték más, mélyreható vizsgálatok a témában, és azoknak a szakembereknek a száma, akik Barthoz hasonlóan, szerkesztőként, műfordítóként, kiadóvezetőként dolgoztak a szocializmusban, és belülről ismerték a szakma működését, évről évre kevesebb.

A nemzetközi szakirodalmat is foglalkoztatja a vallási vagy politikai ideológia és műfordítás kérdése. A Ballard (2011) szerkesztette tanulmánykötet nemcsak a szovjet vagy a második világháború után szovjet befolyás alá került államok, hanem más, például a spanyol vagy a portugál diktatúrák vagy az arab világ vallási önkényuralmainak műfordítói gyakorlatát is górcső alá veszi. Egy másik, francia nyelven megjelent, nemzetközi kooperációban készült, de a kelet-közép-európai térségre, illetve azt észak-dél irányban kiterjesztve a balkáni és a balti államokra fókuszáló fordítástörténeti áttekintés az *Histoire de la traduction en Europe médiane des origines à 1989* (2019). A kötet, amelynek magyar résztvevői Ádám Anikó és Józán Ildikó voltak, szintén két külön fejezetet szentel cenzúra, öncenzúra, fordítói gyakorlat kérdésének és a fordítások recepciójának a totalitárius rendszerekben.

A szociológia látásmódja, elméleti keretei, kutatási módszerei, vagyis a műfordítást szűkebb-tágabb társadalmi közegében vizsgáló szemléletmód eddig is, és remélhetőleg ezután is sok ígéretes kutatásnak ad majd alapot.

Színháztudomány és műfordítás

A drámafordítás eltér a próza- és versfordítástól annyiban, hogy a színpadra állítás igényei, a rendezői koncepció felülírhatják a drámaíró szándékát és/vagy szövegét, tehát a műfordítás nem annyira szövegközpontú, mint a prózánál vagy a líránál, inkább adott rendezői olvasatra vagy célnyelvi közegre adaptált. Egyre gyakoribb, hogy rendezők újrafordítatnak egy-egy színdarabot, mert a létező fordítások nem úgy értelmezik a szöveget, ahogy ők olvassák. A Károli Gáspár Református Egyetem 2018-ban rendezett műfordítói szakmai napján Rideg Zsófia, a Nemzeti Színház dramaturgja elmondta (a kerekasztal-beszélgetés átiratának idevonatkozó részét lásd Gulyás et al., 2021, pp. 215–217), hogy Silviu Purcărete rendezéséhez újrafordította Molière *Scapin furfangjai* című darabját *Scapin, a szemfényvesztő* címen. Purcărete az eredeti szöveget kétértelműségekkel teli, sötét tónusú vígjátékként olvasta, amelyhez képest a létező magyar fordítások leegyszerűsítően könnyednek tűntek. Rideg igyekezett a rendezéshez készített fordításában ezt a rendezői olvasatot a szöveg szintjén megerősíteni.

Ugyancsak a színházi fordítások adaptációs jellegére hoz példákat Csikai (2021) tanulmánya, amely Csehov *Sirály*-ának három író fordítását hasonlítja össze, három különböző politikai és kulturális helyzetben. A Thomas Kilroy-féle, 1981-es első változatot ír kontextusba helyezi át, „írésíti” az orosz drámát. Szerves része „egy, az 1980-as években szerveződő kulturális projektnek, és annak, amit e projekt képviselt, azaz a ... kulturális és intellektuális dekolonizációnak” (Csikai, 2021, p. 128). A második fordítás, Michael Westé, 1999-ben már egy gazdaságilag megerősödött Írországban születik, és egyáltalán nem honosítja az eredetét. A harmadik, 2016-os író *Sirály* szintén Michael West újrafordítása, vagy inkább adaptációja újra Írországba helyezi és modernizálja a cselekményt, és leszibikus szerelmi szálát visz a történetbe egy évvel

az után, hogy az országban törvényessé tették az azonos neműek házasodását. Csikai kutatása rávilágít, hogyan hatnak társadalom és identitás változó viszonyai egyazon klasszikus dráma különböző fordításaira.

A színháztudomány és a műfordítás-kutatás interdiszciplináris párosítása nem tartozik a leggyakoribb kombinációk közé, ugyanakkor a műfordítás gyakorlatával kapcsolatban nagyon is általános kérdéseket feszeget: meddig tart a fordítói szabadság, hol a határ a szöveg integritása és a célközönség elvárása között, felülírhatja-e a fordítás szövegűségét a szükség, hogy a színpadon többnyire egy másik korszak, más nyelvű, más kultúrájú közönségre kell hatnia?

Genderkutatás és műfordítás-tudomány

Simon *Gender in Translation* (1996) című monográfiája már az 1990-es évek végén rámutatott, hogy a fordítók tanult nemi szerepe, vagyis gender-e – a bourdieui habitus részeként – hat, és tetten is érhető a fordítások szövegében. Ezt bizonyítja például Zeven & Dorst (2020) F. Scott Fitzgerald a *The Great Gatsby* című regényének két holland fordítását elemző tanulmánya. Zevenék azt vizsgálták, hogy az 1948-as, Lili Cornils-féle és az 1985/1999-es, Susan Janssen-féle holland szövegváltozatban, Daisy karakterének leírásainál mennyire erősít a fordítás gender sztereotípiákat, és milyen mértékben adja vissza az eredeti szöveg kétértelműségeit. Azt találták, hogy mindkét holland fordítás kissé leegyszerűsítve értelmezi Daisy karakterét, és a fordítók az „üres, felszínes és manipulatív gazdag nő” sztereotípiáját erősítik, az 1948-as fordítás sokkal inkább, mint az 1985-ös.

Míg Zevenék kutatása egy karakterábrázolás fordításaiban keres gender sztereotípiákat, Meng (2019) a kritikai diskurzuselemzés és a korpusznyelvészet módszereit használva vizsgálja a fordító genderének megnyilvánulásait a fordítások szövegében. Egy kínai regény brit és amerikai angol fordítását elemezte; a brit szöveget nő, az amerikaiat férfi fordította. Meng szerint az amerikai fordítás hagyományos és szövegű, a fordító láthatatlan. A brit fordítónő láthatósága a szövegben és paratextusaiban sokkal inkább tetten érhető: előszót ír a fordításhoz, lábjegyzeteket fűz a szöveghez, bizonyos, szexista részeket kihagy vagy átír. A brit fordításban tehát Meng szerint a fordító ideológiai meggyőződése miatt sérül a szövegűség.

Mint a műfordítás-elemzéseknek általában, Zeven & Dorst, valamint Meng kutatásának a szerzők által is említett gyengesége, hogy vizsgálódásaik hatóköre és eredményei egy-egy műre és annak fordításaira korlátozódnak. Több elemzésre, esettanulmányra, nagy korpuszok szisztematikus vizsgálatára lenne szükség ahhoz, hogy általános érvényű megállapításokat lehessen tenni a műfordítás-kutatás bármely területén.

Összegzés

Ahogy a bevezetőben említettem, a tanulmány nem ad kimerítő áttekintést a műfordítás kutatásában érintett összes társtudományról. Említhettem volna a filozófiát, a kommunikáció- vagy a médiatudományt, a pszichológiát és más bölcsészet- vagy társadalomtudományokat, minden olyan tudományt, amelynek nyelvhez, kultúrához, identitáshoz köze van. A diszciplínatársításokban minden esetben közös a vizsgálat tárgyá, vagyis a műfordítás mint tevékenység vagy mint szöveg, paratextusokkal

(elő- és utószavakkal, fordításkritikákkal stb.) vagy anélkül. Példáimmal igyekeztem megmutatni, hogy a műfordítás-kutatáshoz társuló diszciplínák adhatnak elméleti keretet vagy fókuszot, de módszertanukat is kölcsönözhetik a kutatott témáknak. A műfordítás-tudomány interdiszciplinaritása jól példázza, hogy a különböző tudományok ismeretanyagának, módszertanának, elméleteinek ötvözése milyen sokféle gyümölcsöző kutatás alapja lehet.

IRODALOM

- Ballard, M. (2011, Ed.). *Censure et traduction*. Artois Presses Université.
- Bart, I. (2002). *Világirodalom és könyvkiadás a Kádár-korszakban*. Osiris.
- Batchelor, K. (2018). *Translation and Paratexts*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781351110112>
- Cadera, S. M. & Walsh, A. S. (2017, Eds.). *Literary Translation in Context*. Peter Lang. <https://doi.org/10.3726/b10749>
- Chalvin, A., Muller, J.-L., Talviste, K. & Vrinat-Nikolov, M. (2019, Eds.). *Histoire de la traduction en Europe médiane des origines à 1989*. Presses Universitaires de Rennes.
- Csikai, Zs. & Kóbor M. (2021). *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez. A műfordítás-oktatás kérdései*. Kontraszt Plusz Kft.
- Csikai, Zs. (2021). Sirályok Írországban – Csehov *Sirály*ának műfordításairól és színpadi adaptációiról az ír politikai és kulturális helyzet alakulásának függvényében. In Gulyás, A., Mudriczki, J., Sepsi, E. & Horváth, G. (2021, Eds.), *Klasszikus művek újrafordítása* (pp. 123–135). KRE–L'Harmattan.
- Deane-Cox, Sh. (2014). *Retranslation: Translation, Literature and Reinterpretation*. Bloomsbury.
- Gennette, G. (1987). *Seuils*. Éditions du Seuil.
- Gouanvic, J.-M. (2007). Objectivation, réflexivité et traduction. Pour une re-lecture bourdieusienne de la traduction. In Wolf, M. & Fukari, A. (2007, Eds.). *Constructing a Sociology of Translation* (pp.79–92). John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.74.06gou>
- Gulyás, A. (2018). Oktató-e a műfordítás? In Szabó, D. & Lőrinszky, I. (Eds.) *A műfordítás alapkérdései. Revue d'Études françaises* 22. (pp. 29–36). CIEF.
- Gulyás, A. (2021). Lexical creativity and humor in translation: On Rabelais' linguistic genius and the difficulties in translating his works. *Lexis 17, Humor, creativity and lexical creation*. <https://doi.org/10.4000/lexis.5143>
- Gulyás, A., Mudriczki, J., Sepsi, E. & Horváth, G. (2021, Eds.). *Klasszikus művek újrafordítása*. KRE–L'Harmattan.
- Heilbron, J. & Sapiro, G. (2007). Outline for a sociology of translation. Current issues and future prospects. In Wolf, M. & Fukari, A. (2007, Eds.). *Constructing a Sociology of Translation* (pp. 93–107). John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.74.07hei>
- Horváth, G. (2018). A műfordításról dióhéjban. Gondolatok és gyakorlati példák a műfordítás oktatásának kapcsán. In Dróth J. (Ed.) *Gépiesség és kreativitás a fordítási piacon és a fordításoktatás különböző szintjein* (pp. 71–89). KRE–L'Harmattan.
- Kappanyos, A. (2021). Fordítás és recepció. In Gulyás, A., Mudriczki, J., Sepsi, E. & Horváth, G. (2021, Eds.). *Klasszikus művek újrafordítása* (pp. 201–213). KRE–L'Harmattan.
- Kiss, Zs. (2020). A „lehetetlen műfaj” kísértésében: Betekintés a Műfordítás mint alkotó írás (1–2.) szemináriumok munkamódszerébe. In Dróth Júlia (Ed.) *Fordítási és szaknyelvi gyakorlatok a távoktatásban* (pp. 223–251). KRE – L'Harmattan Kiadó.
- Klaudy, K. (1994). *A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol, német, francia, orosz fordítástechnikai példatárral*. Scholastica.

- Klaudy, K. (1997). *Fordítás II. Bevezetés a fordítás gyakorlatába. Angol, német, orosz fordítástechnikai példatárral*. Scholastica.
- Klaudy, K. (2007). *Languages in Translation. Lectures on the theory, teaching and practice of translation. With illustrations in English, French, German, Russian and Hungarian*. Scholastica.
- Koskinen, K. (2018). Revising and Re translating. In Washbourne, K. & Van Wyke, B. (Eds.), *The Routledge Handbook of Literary Translation*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315517131-21>
- Laviosa, S. (2002). *Corpus-based Translation Studies: Theory, Findings, Applications*. Rodopi. <https://doi.org/10.1163/9789004485907>
- Meng, L. (2019). *Gender in Literary Translation. A Corpus-Based Study of the English Translations of Chenzhong De Chibang*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-981-13-3720-8>
- Pusztai-Varga, I. (2018). Élet ÉS fordítás: műfordítói kompetencia régen és ma. In *Fordítástudomány*, 20(1), 36–46.
- Simon, Sh. (1996). *Gender in Translation. Cultural identity and the politics of transmission*. Routledge.
- Şerban, A. (2013). Linguistic Approaches in Translation Studies. In Millán, C. & Bartrina, F. (Eds.), *The Routledge Handbook of Translation Studies* (pp. 726–774). Routledge.
- Szénási, F. (2018). Kötött formák a prózában – kötöttségek a prózafordításban. *Filológiai Közlöny*, 2018/1, 17–24.
- Zanettin, F. (2014). Corpora in Translation. In House, J. (Ed.), *Translation: A Multidisciplinary Approach. Palgrave Advances in Language and Linguistics. 178–199*. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137025487_10
- Zeven, K. & Dorst, A. G. (2020). A beautiful little fool? Re translating Daisy Buchanan in *The Great Gatsby*. *Perspectives*, 29(5), 661–675. <https://doi.org/10.1080/0907676X.2020.1778047>

Current issues and topics in literary translation studies

The article provides a non-exhaustive overview of recent topics in literary translation studies. It is structured around the notion of interdisciplinarity, which is inherent in translation studies. Literary translation studies, a subfield of applied linguistics, also involve literature as a discipline, since they explore literary texts and their renderings in other languages. However, a number of other humanities and social sciences can also be involved in the study of literary translation, for example history, sociology or gender studies. These disciplines might provide a theoretical framework or their methodology for the discussion of translation-related problems. The article presents examples ranging from traditional to less conventional combinations of disciplines in the field of literary translation studies.

Keywords: literary translation studies, interdisciplinarity, research methodology, social sciences, humanities

KLAUDY KINGA

Fordításelméleti vizsgadolgozatok korpusznyelvészeti elemzése

A szerző a 2020/2021-es tanév fordításelméleti vizsgadolgozataiból két gépileg elemezhető korpuszt állított össze, melyeket a Sketch Engine automatikus szövegelemző szoftver segítségével elemzett. Az első elemzésben arra kereste a választ, hasznosnak tartják-e a hallgatók a fordításelméleti előadásokat. A második elemzésben arra kereste a választ, milyen témák érdeklik a hallgatókat, ha szabadon választhatják ki az olvasmányukat. A Sketch Engine használata a két korpusz elemzésében hasznosnak bizonyult, és bár lehetőségeit a kutatás korántsem használta ki teljesen, így is igazolta az intuitíven érzékelt tendenciákat. A *Saját vélemény* korpusz (11 097 szó 118 vizsgadolgozattól) automatikus gépi elemzésének adatai azt mutatták, hogy a hallgatók hasznosnak tartották az előadásokat, leginkább a szövegnyelvészetieket és a reáliákról szólókat. A *Választott olvasmány* korpusz (69 453 szó 118 vizsgadolgozattól) automatikus gépi elemzésének adatai azt mutatták, hogy az említések gyakorisága alapján a hallgatók számára jelenleg a gépi fordítás utószerkesztése és az audiovizuális fordítás különböző fajtái a legérdekesebb témák.

Kulcsszavak: fordításelméleti előadások, vizsgadolgozatok korpusza, SketchEngine, konkordancia, thezaurusz

Bevezetés¹

Ez a tanulmány arra keres választ, mennyire tartják hasznosnak a fordításelméleti előadásokat a kétéves fordító és tolmács mesterképzésben, valamint az egyéves távoktatásos szakfordítói képzésben résztvevő hallgatók. A tanulmány megállapításainak alapja az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének (a továbbiakban FTT) mesterszakos és távoktatásos hallgatói által a 2020–2021-es tanév őszi félévének végén írt fordításelméleti vizsgadolgozatok elemzése.

Az FTT hallgatói az őszi félévben minden héten 45 perces fordításelméleti előadást hallgatnak, melynek címe *Bevezetés a fordítás elméletébe*. A hallgatói vélemények értékelése szempontjából fontos hangsúlyozni, hogy ezen az előadáson elsősorban elméleti kérdésekkel foglalkozom, bár nem mellőzöm a gyakorlati példákat, de a fordítás műveleti részével a tavaszi félév *Bevezetés a fordítás gyakorlatába* című előadása foglalkozik, amelyről ebben a tanulmányban nem lesz szó.

A *Bevezetés a fordítás elméletébe* című előadást vizsga zárja. A COVID előtt választani lehetett írásbeli és szóbeli vizsga között.

¹ Ez a tanulmány két előadáson alapul, az egyiket 2021. január 28-án tartottam a Károli Gáspár Egyetem online fordításoktatási szakmai napján, a másikat 2021. március 24-én az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének transELTE konferenciáján.

A szóbeli vizsga részei:

1. egy fordításelméleti tétel kifejtése,
2. néhány fordításelméleti terminus definíciója,
3. szabadon választott, lehetőleg idegen nyelvű fordításelméleti mű összefoglalása magyarul.

Az írásbeli vizsga részei:

1. három fordításelméleti tétel rövid (féloldalas) kifejtése,
2. öt fordításelméleti terminus definíciója.
3. szabadon választott, lehetőleg idegen nyelvű fordításelméleti mű összefoglalása magyarul.

A vizsgakörülmények megváltozása a COVID miatt

A járványhelyzet miatt megszűnt a szóbeli vizsga lehetősége, de az írásbeli vizsga jellege is megváltozott. Nem tanteremben, hanem otthon írták a hallgatók a vizsgadolgozatot. A Canvas rendszerben kapták a kidolgozandó tételeket, és oda kellett feltölteni a válaszokat meghatározott időpontban és meghatározott időtartam alatt.

Első nehézségként említem, hogy a 2020–2021-es tanév őszi félévében nem volt tantermi előadás, csak tankönyvből és online anyagokból lehetett felkészülni. Három anyag állt a hallgatók rendelkezésére:

1. *Tankönyv*: Klaudy Kinga *Bevezetés a fordítás elméletébe* című tankönyvének bármelyik kiadása (Klaudy, 1997, 1999), amelyek közül az 1999-es online is elérhető az Akadémiai Kiadó MERSZ felületén (Klaudy, 2018)
2. *Korlátozott hozzáférésű videóanyag (csak ELTE hallgatók és oktatók számára)*: Klaudy Kinga 20 perces fordításelméleti előadásai a Canvas felületen, melyek korábban a távoktatásos hallgatóknak készültek, de most a mesterszakos hallgatók is kaptak hozzáférést.
3. *Szabadon hozzáférhető videóanyag*: Klaudy Kinga 40 perces fordításelméleti előadásai a Villámfordítás Fordítóiroda honlapján és a YouTube felületen. 10 előadás. Feldolgozta Bálint András (Klaudy, 2014–2015).

Az online előadások nehézségei köztudottak. Nincs személyes kapcsolat a hallgatókkal. Nem tudom a bevezetőben személyesen elmondani, miért szükséges számukra a fordításelmélet. Nem tudom minden adandó alkalommal felhívni a figyelmüket, hogy ez, amiről éppen most beszélek, a fordításelmélet fejlődésének gyakorlatban is használható eredménye. Nem érzem a légkörből, hogy amiről éppen beszélek, érdeklie a hallgatóságot, vagy nem.

Hogyan lehet ezen segíteni? Hogyan kerülhetek velük kapcsolatba? Hogyan tudhatom meg a véleményüket arról, mennyire találták hasznosnak vagy fölöslegesnek a fordításelméleti előadásokat? Hiszen valljuk be őszintén, még ma is sokan gondolják, hogy a fordítóképzésben az elmélet fölösleges, csak elveszi az időt a gyakorlástól.

Úgy éreztem, az utolsó esélyem a vizsgadolgozat. Változtattam a tételsoron, és az írásbeli dolgozatban a harmadik fordításelméleti tétel kifejtése helyett az alábbi kérdésre kértem választ: Kapott-e valamelyik fordítással kapcsolatos korábbi kérdésére választ a fordításelméleti előadásokból? Fejtse ki néhány összefüggő mondatban!

Nagyon ravaszul feltett kérdés volt ez, mert nem közvetlenül a véleményüket kérdeztem a tantárgy hasznosságáról, hanem feltételeztem, hogy mikor a fordítói szakképzést választották, már voltak elképzeléseik különböző fordítási problémákról, melyekre választ vártak a képzésben. És ha kaptak, akkor hasznos volt a képzés.

A vizsgadolgozatokból összeállított korpusz

A megváltozott vizsgakörülményeknek pozitívuma is volt. A 2020–2021-es tanév őszi félévének végén fordításméletből 73 mesterszakos és 57 távoktatásos hallgató írt vizsgadolgozatot a Canvas felületén. Ez összesen 130 dolgozat digitalizált, jól olvasható formában, tehát nem olvashatatlan kézírással, mint a korábbi zárthelyi vizsgadolgozatok. Olyan szöveganyag keletkezett így, amelyet már érdemes volt automatikusan lekérdezhető korpuszá alakítani. A korpuszban a válaszokat anonimizáltam, a neveket sorszámokkal cseréltem fel, és feltöltöttem a Sketch Engine nevű automatikus szövegelemző szoftverbe.

A dolgozat öt tételére adott válaszok közül kettőt elemeztem a Sketch Engine segítségével. A harmadik tételben, ahogy már említettem, arra kérdeztem rá, kapott-e valamelyik fordítással kapcsolatos korábbi kérdésére választ a fordításméleti előadásokból. Az erre a kérdésre adott válaszokat *Saját vélemény* korpusznak neveztem el, ez a kis alkalmi korpusz 11 097 szóból állt. Az ötödik tételében a hallgatóknak egy szabadon választott olvasmányról kellett beszámolniuk. Ezeket a szövegeket megtisztítottam a fölösleges bibliográfiai adatoktól, és az így kapott 69 453 szóból álló korpuszt *Választott olvasmány* korpusznak neveztem el.

A Saját vélemény korpusz elemzése a Sketch Engine segítségével

Az automatikus lekérdezés gondolata arra a bizonyos harmadik kérdésre adott válaszok olvasása közben jutott eszembe: Kapott-e valamelyik fordítással kapcsolatos korábbi kérdésére választ a fordításméleti előadásokból? Először csak jóleső érzéssel olvastam, milyen értelmes válaszokat kaptam, és mennyire tudatosan közelítik meg a hallgatók a fordítási problémákat. Példaképpen négy választ fogok most idézni a dolgozatokból, de lehetne sokkal többet is. Mindegyik lényeges problémát érint: Első példa: Mennyire szabad eltérni?

„Hasznos segítséget kaptam egy dilemmámmal kapcsolatban, amely rendszeresen felmerül a fordításaim során: mennyire szabad eltérni a forrásnyelvi szöveg mondat-szerkezetétől, lexikájától, felépítésétől, magabiztosabban végzem majd, remélem, mostantól az átalakítást a szövegnyelvészeti megalapozott stratégiákkal” (*Saját vélemény* korpusz No.19).

Második példa: Szószint vagy szövegszint?

„A kezdő és a gyakorlott fordítók közötti különbségek voltak számomra érdekesek. Bizonytalan voltam benne, vajon a legjobb módszerrel állok-e neki egy-egy fordításnak, vajon a gyakorlott fordítók is így csinálják-e. Amit ezzel kapcsolatban megtudtam, hogy a kezdő fordítók általában a szavak szintjén dolgoznak, a gyakorlottak pedig sokkal inkább a szöveg szintjén” (*Saját vélemény* korpusz No.8).

Harmadik példa: Támpontok előrehozása

„Az előadás végén elhangzott tanácsok közül nagyon hasznosnak tartom, hogy a mondatkezdő tematikus szakaszokat célszerű megrövidíteni. Korábban néha én is abba a hibába estem, hogy az igei állítmányt nem hoztam eléggé előre, és nem volt tudatos bennem, hogy miért nem elég egyértelmű a tartalom, ill. világos a mondat struktúrája, aztán persze valahogy ráéreztem” (*Saját vélemény* korpusz No.1).

Negyedik példa: Ösztönösen vagy tudatosan?

„A fordítástudományi előadások gyakorlati haszna, hogy amíg eddig »ösztönből, ösztönösen« fordítottam, most már megpróbálok mindent tudatosítani, törekszem arra, hogy a fordítói döntéseimet meg tudjam indokolni. Megtanultam, hogy fordítás közben mit? miért? csinálok. Az elméleti háttér megértése segített a fordítói problémáim megfogalmazásában is” (*Saját vélemény* korpusz No. 9).

A válaszok egyszerű olvasása közben is kialakult bennem egy általános kép a fordításelméleti előadások hasznáról. Legtöbben a szövegnyelvészeti előadást tartották hasznosnak, mert annak a második részében konkrét mondat szerkesztési tanácsokat is adtam, melyek elősegítik, hogy a mondatok szöveggé váljanak. Sokan először hallottak a *reáliákról*, már maga a fogalom megragadta a figyelmüket, és ezért a szociolingvisztikai előadásokat tartották érdekesnek. Többen emlegették azt, hogy most már tudatosabban fordítanak. És így tovább. Akkor jutott eszembe, hogy talán érdemes lenne számszerűen is megnézni, azoknak a szavaknak az előfordulási gyakoriságát, melyek alapján következtetni lehet az előadások hasznosságára.

A lexikai gyakoriság kimutatására számos nyelvtechnológiai eszköz áll rendelkezésre, azért választottam a Sketch Engine-t, mert az ELTE-ről szabadon elérhető. A 130 hallgató közül akkor még csak 118 adta be a dolgozatát, a 118 válaszból álló korpusz mérete így 11 097 szó lett. Ezt a kisméretű, alkalmi korpuszt töltöttem be a Sketch Engine nevű automatikus szövegelemző szoftverbe. A Sketch Engine a következő adatokat tudja szolgáltatni a betöltött szövegről.

1. Word Sketch = kollokációk és kombinációk
2. Thesaurus = szinonimák és hasonló szavak
3. Concordance = KWIC azaz Keywords in Context Concordance = kulcsszavak környezetben (középen), valamint kulcsszavak teljes mondatban
4. Wordlist = gyakorisági lista
5. Keywords = terminológiai kivonatolás
6. Text type analysis = statisztika az egész korpuszról

A Sketch Engine referenciakorpuszokat is tartalmaz, tehát ha nagyobb lenne a korpuszunk, akkor érdemes lenne viszonyítani az előfordulások számát más korpuszokhoz, de itt ennek nem lett volna értelme. Csak a *Saját vélemény* korpuszon belüli viszonyok érdekeltek.

Mint említettem, a vizsgakérdést szándékosan nem úgy tettem fel, hogy mennyire találta hasznosnak az előadásokat, hanem úgy, hogy kapott-e valamilyen korábbi kérdésre választ az előadásokból, de természetesen először a *hasznos* és a *fontos* szó előfordulására voltam kíváncsi. A *hasznos* szó 29, a *fontos* 26 előfordulást mutatott a

118 dolgozatban. Hogy a környezetet is megkapjam, mindjárt a konkordanciafunkcióval együtt néztem meg az előfordulási gyakoriságokat.

1. táblázat

Példák a „hasznos” kulcsszó előfordulására és környezeteire a Saját vélemény korpuszban

bal oldali környezet	kulcsszó	jobb oldali környezet
... jó néhány	<i>hasznos</i>	gyakorlati tanácsot ...
... az előadás	<i>hasznos</i>	információkkal szolgált ...
... ezekkel kapcsolatban	<i>hasznos</i>	tippeket is kaptam ...
... különösen	<i>hasznos</i>	volt a módszerek illusztrálása ...
... ezek fontos és	<i>hasznos</i>	gyakorlati tanácsok ...
... mindenképp	<i>hasznos</i>	és érdekes volt, mivel ...
... sok	<i>hasznos</i>	rendszerző ismeretre tettem szert ...

Mint említettem, egyszerű olvasásra is feltűnt, hogy a *szövegnyelvészet*, a *reália* és a *szociolingvisztika* gyakran fordul elő. Ezt megerősítette a Sketch Engine Keywords funkciója, mely a kulcsszavak gyakorisági sorrendjét, illetve rangját mutatja meg.

2. táblázat

Kulcsszavak rangja a Saját vélemény korpuszban

rang	kulcsszó	rang	kulcsszó	rang	kulcsszó
1.	reália	8.	szövegnyelvészet	15.	forrásnyelv
2.	forrásnyelvi	9.	célnyelv	16.	beszédsajátosság
3.	fordítástudomány	10.	fordításeméleti	17.	szövegszint
4.	ekvivalencia	11.	szociolingvisztika	18.	fordítás
5.	célnyelvi	12.	fordító	19.	pszicholingvisztika
6.	fordításemélet	13.	fordítási	20.	denotatív
7.	szövegszintű	14.	szövegtípus	21.	állítmány

Mint a 2. táblázatból látható a *reália* valóban az első helyet foglalja el a kulcsszavak között, és a hozzá kapcsolódó *szociolingvisztika* (11) megelőzi a *pszicholingvisztikát* (19). Ugyancsak látható a táblázatból a *szövegszintű* (7), a *szövegnyelvészet* (8), a *szövegtípus* (14) a *szövegszint* (17) gyakori előfordulása a kulcsszavak között.

Nemcsak a kulcsszavak rangját érdemes megnézni, mint a fenti táblázatban, hanem az abszolút gyakoriságokat is, amikor minden szövegszó szerepel a felmérésben, nemcsak a szakszavak, hanem a funkcionális szavak is, de az alábbi táblázatban természetesen csak néhány szakszó, és azok közül is csak a főnevek előfordulási gyakoriságát mutatjuk be 13-as előfordulásig.

3. táblázat

Abszolút gyakoriságok a Saját vélemény korpuszban

kulcsszó	előfordulás	kulcsszó	előfordulás	kulcsszó	előfordulás
fordítás	224	mondat	40	célnyelv	15
szöveg	106	szó	30	elmélet	15
előadás	87	fordítástudomány	27	fordításelmélet	15
kérdés	76	ekvivalencia	27	választás	14
fordító	74	modell	20	lehetőség	14
reália	63	tanács	19	segítség	13
nyelv	47	téma	19	különbség	13

Mint a 3. táblázatból látható, a *reália* szó az abszolút gyakorisági listán is vezet a terminusok között, hiszen a *fordítás* (224), a *szöveg* (106), az *előadás* (87), a *kérdés* (76), a *fordító* (74), a *nyelv* (47) nagy gyakorisága természetes. Említésre méltó, hogy a hallgatók inkább használják a *fordítástudomány* (87) mint a *fordításelmélet* (15) terminust, és ez valószínűleg nekem, a tantárgy előadójának köszönhető, mert én is az előbbit használom gyakrabban. Az *ekvivalencia* (27) és a *modell* (20) előkelő helye annak köszönhető, hogy mindkettőnek külön előadást szenteltünk. Most melléknevek nem kerültek a táblázatba, ezért nincs benne a *hasznos* 29 előfordulása, de két főnév is árulkodik a hasznosságról a *tanács* (19) és a *segítség* (13).

A Sketch Engine szófajonként is tud osztályozni, sőt megkeresi szófajonként a szinonimákat és hasonló jelentésű szavakat is a Thesaurus funkció segítségével. Mikor a *hasznos* szinonimáit kérdeztem le a *Saját vélemény* korpuszban, akkor a következő eredményeket kaptam.

4. táblázat

A „hasznos” kulcsszó szinonimái és hasonló szavai a Saját vélemény korpuszban

Word „hasznos”	Frequency „29”
rengeteg	12
érdekes	39
gyakorlati	11
új	12

Ha ezt úgy foglalnám össze, hogy a *Saját vélemény* korpusz automatikus lekérdezése alapján a hallgatók, *rengeteg* (12), *hasznos* (29), *érdekes* (39), *gyakorlati* (11) és *új* (12) információt kaptak, akkor a jelenléti oktatás hiányában is sikeresnek tekinthetném ezt a félévet. Levon az eredményből, hogy a válaszolók nem tudhatták, hogy ez a válasz beleszámít-e a dolgozat értékelésébe, hiszen nem véleményezniük kellett az előadásokat, hanem válaszokat találni bennük felmerült korábbi kérdéseikre. A válaszokat, mint említettem, a korpuszépítésnél anonimizáltam.

A Választott olvasmány korpusz elemzése a Sketch Engine segítségével

A másik tétel, melynek szövegét automatikusan elemeztem: a fordításméleti vizsga utolsó tétele egy szabadon választott fordításméleti mű (könyv, könyvfejezet vagy tanulmány) ismertetése. A járvány előtt, amikor volt szóbeli vizsga, ehhez az ismertetéshez lehetett saját jegyzeteket használni, az írásbeli vizsgán viszont nem lehetett. A COVID alatt csak írásbeli vizsga volt, de mivel az otthon történt – természetesen – mindenki használhatott bármilyen segédanyagot. Azt lehetett értékelni, hogy mennyire értelmesen és logikusan tudják összefoglalni egy választott olvasmány tartalmát. Egy bizonyos mennyiségen túl a helyesírási és központoszási hibák is beszámítottak az értékelésbe, hiszen egy hivatásos nyelvi közvetítő ilyen hibákat már nem engedhet meg magának.

A feladat meghatározása a következő volt: „Foglalja össze a szabadon választott olvasmány tartalmát. Indokolja meg, miért ezt választotta. Írja le, miért találta érdekesnek. Mindezt kb. másfél oldalon magyar nyelven. Vigyázzon a magyar mondat szerkesztésre és a helyesíráásra is!” Az ismertetés elején három információt kellett megadniuk:

1. A mű szerzője
2. A mű címe
3. Hogyan jutott hozzá a műhöz

Néhány megjegyzés ehhez a feladathoz. Még év közben meg szoktam kérni a hallgatókat, hogy lehetőleg idegen nyelvű művet válasszanak. Ezzel azt akarom érzékeltetni, hogy a fordítástudomány nemzetközi tudomány. Akármilyen nyelven olvasnak: ugyanazok a témák, ugyanazok a klasszikusok, ugyanazok a fejlődési irányok, és az az új irányzatokat mindenkinek figyelemmel kell kísérnie.

Azt is szoktam kérni, hogy lehetőleg mindenki más művet válasszon. Ezzel azt akarom elérni, hogy a hallgatók egyeztessenek egymással, és beszéljenek egymás között a fordítástudományi művekről.

A „Hogyan jutott hozzá a műhöz” kérdés korábban azt a célt szolgálta, hogy megtudjam, melyik könyvtárnak tartozik a gyűjtőkörébe a fordítástudomány? Ezekből a válaszokból tudtam meg, hogy ilyen például az Országos Idegennyelvi Könyvtár, melynek nagyon jó gyűjteménye van fordítástudományi művekből. Arra is kíváncsi voltam, járnak-e még a hallgatók könyvtárba? Mennyire használják a kari könyvtárakat és a tanszéki könyvtárat? Később már az online módon is elérhető művek szaporodását volt alkalmam megfigyelni a hallgatói választásokban. Ez a tendencia ugrásszerűen megnövekedett a járvány miatt, a 2020–2021-es tanévben érkezett az idő, amikor már szinte csak interneten elérhető olvasmányokat lehetett választani.

Hogy megkönnyítsem a hallgatók dolgát, nem adtam angol, német, francia, olasz, orosz nyelvű fordítástudományi olvasmányjegyzéket mint korábban (bár az előző évi rajta van most is a Canvas felületén), hanem rájuk bíztam a választást. Főleg azért, mert az én olvasmányjegyzékeim főleg könyveket tartalmaztak, melyeknek digitalizálása megindult, és a félév alatt rohamosan fejlődött, de még korántsem nevezhető teljesnek.

Mivel a dolgozat megírásakor rendelkezésükre álló időkeretben bármilyen segédeszközt használhattak a hallgatók, az ismertetések hosszabbak lettek, mint azelőtt, és megint megvolt a lehetőségem arra, hogy a válaszokból egy összesített dokumentumot készítsék. Ebben az esetben több dolgom volt a szövegek homogenizálásával. Meg kellett tisztítani őket a fejléctől, az internetes források megjelölésétől, az idegen nyelvű olvasmányok adataitól, és a helyesírási hibáktól, például az aszimmetria szót sokan írták helytelenül (asszimmetria*), de nem akartam, hogy két külön szónak számítson. Ezt az összesített dokumentumot, amely 69 453 szóból állt, *Választott olvasmány* korpusz címen töltöttem be a Sketch Engine-be.

A *Választott olvasmány* korpusz automatikus lekérdezésével kapott adatokból azt reméltem megtudni: milyen motivációi vannak a hallgatóknak a szabadon választott olvasmány kiválasztásában? Mi érdekli igazán a hallgatókat?

A szabad témaválasztásnak már első olvasásra is szembe tűnőek voltak az eredményei. Mivel a hallgatók bármilyen online elérhető fordítástudományi folyóiratból választhattak olvasmányt, kiderült, hogy sokkal változatosabb, frissebb, érdekesebb anyagot találtak, mintha irodalomjegyzék alapján dolgoztak volna. Kiderült, hogy fordítástudományi irodalomjegyzékem kissé elavult. Bár a klasszikusok mindig klasszikusok maradnak, de az új fejleményekről ők még nem írhattak. Márpedig egy rohamos tempóban fejlődő tudományról van szó, állandóan alakulnak új fordítástudományi folyóiratok egyre újabb területekre terjesztve ki a fordítástudomány hatókörét. A hallgatók sok új online szabadon elérhető folyóiratot fedeztek fel, sőt sok online szabadon nem elérhető folyóiratból sikerült valamilyen módszerrel mégis cikket letölteniük.

A „Milyen témák érdeklik a hallgatókat” kérdésre első lépésben a Sketch Engine konkordancia készítő funkciójától vártam a feleletet, az *érdekes* kulcsszó baloldali és jobboldali környezetének vizsgálatával.

5. táblázat

Az „*érdekes*” kulcsszónak és származékainak környezete a *Választott olvasmány korpuszban*

bal oldali környezet	kulcsszó	jobb oldali környezet
... különösen	<i>érdekesnek</i>	találtam a humort előidéző...
... miért tartom	<i>érdekesnek</i>	a játékok fordítását...
... miatt volt	<i>érdekes</i>	a tulajdonnevek fordítása...
... részletes és	<i>érdekes</i>	leírás a fordítómemóriáról...
... különösen	<i>érdekes</i>	a rajongói fordítások...
	<i>Érdekes</i>	téma lehetne a címfordítás...
	<i>Érdekesnek</i>	találtam az uniós fordítások...

Az 5. táblázatból látható, milyen témákat tartanak érdekesnek a hallgatók: a humor fordítása, a videójátékok fordítása, a tulajdonnevek fordítása, a fordítómemória, a rajongói fordítások, a címfordítás, az uniós fordítások, az audiovizuális fordítás különböző fajtái. Csupa friss, aktuális téma. Ha szeretnénk látni az egész mondatot, egyetlen kattintással át lehet állítani a kulcsszó környezetét teljes mondatra (s = sentence):

</s> A tanulmányban különösen *érdekesnek* találtam a *humort* előidéző nyelvi eszközöket bemutató részt. </s>

</s> A tanulmány rendkívül részletes és *érdekes* leírást adott a *fordítómemóriáról*, melynek bemutatása előtt érdemes megfogalmazni, hogy pontosan mit nevezünk fordításnak.</s>

</s> Ebben a részben *érdekesnek* találtam az *operával* kapcsolatos információkat, főleg az elektromos librettót, valamint azt, hogy a *szerző* a képregények fordítását is az audiovizuális fordításhoz hasonlítja.</s>

A „Milyen témák érdeklik a hallgatókat?” kérdésre a második lépésben a kulcsszavak rangja alapján mutatom meg a választ. A számozás azért nem folyamatos, mert szándékosan kihagytam a téma természete miatt túlságosan magától értetődő, és ezért kevésbé informatív szavakat például: *fordítás*, *tolmácsolás*, *forrányelv*, *cél nyelv* és ezek származékai.

6. táblázat

Kulcsszavak rangja a Választott olvasmány korpuszban

rang	kulcsszó	rang	kulcsszó	rang	kulcsszó
8.	utószerkesztés	22.	terminológiai	35.	frazeologizmus
9.	feliratozás	24.	korpusz	36.	szinkronizálás
10.	audiovizuális	25.	kulturspecifikus	40.	Venuti
13.	ekvivalencia	26.	fordítómemória	41.	pragmatikai
16.	reália	27.	kollokáció	43.	glosszárrium
17.	gépi	30.	explicitáció	47.	hangalámondás
18.	lexikai	32.	képregény	54.	adaptáció

A 6. táblázatból látható, hogy az *utószerkesztés* (8) és a vele összefüggő *gépi* (17) fordítás, valamint *fordítómemória* (26) érdekli legjobban a hallgatókat. Előkelő helyen áll az *audiovizuális* (10) fordítás és az azzal kapcsolatos szakszavak: *feliratozás* (9), *képregény* (32), *szinkronizálás* (36), *hangalámondás* (47). A *Választott olvasmány* korpusz adatai is tükrözik a hallgatók érdeklődését a *reáliák* (16) és a *kulturspecifikus* (25) elemek fordítása iránt. Erről tanúskodik a *pragmatikai* (41) és az *adaptáció* (54) magas rangja is.

Mint említettem, töröltem a szerzők nevét, de csak a címsorban, a vizsgadolozatok szövegében benne maradhattak, így lett egy olyan szerző, akinek a neve bekerült a gyakran használt szakkifejezések közé: Venuti (40), ami azt jelenti, hogy a *honosítás* és *idegenítés* terminus is valószínűleg népszerű a hallgatók körében.

A kulcsszavak rangján kívül áruklodó lehet a hallgatók érdeklődésének irányáról a kulcsszavak abszolút gyakoriságának vizsgálata is. Természetesen itt is csak a kulcsszavakat, és azok közül is csak a relevánsakat vettem figyelembe.

7. táblázat

A kulcsszavak abszolút gyakorisága a Választott olvasmány korpuszban

kulturális	132	feliratozás	31	feliratok	21
gépi	114	kommunikáció	31	reklámok	21
audiovizuális	100	irodalmi	28	terminusok	18
politika	67	technológiai	26	nyelvészeti	17
jogi	49	tudományos	24	szinkronizálás	17
nemzetközi	48	terminológia	24	uniós	16
hivatalos	45	gazdasági	22	kultúraspecifikus	15
kultúra	42	digitális	22	műszaki	15

A 7. táblázat azt mutatja, hogy a hallgatók érdeklődési körében az abszolút gyakorisági listát is a *kulturális* (132), a *gépi* (114) és az *audiovizuális* (100) téma vezeti. A kulturálishoz tartozik még a *kultúra* (42), a *reklámok* (21) és a *kultúrspecifikus* (15). A gépihez tartozik még a *technológiai* (26) és a *digitális* (22) előfordulással. A szövegtípusokon belüli gyakorisági sorrendet a *politika* vezeti (67), utána következik a *jogi* (49), a *nemzetközi* (48), a *hivatalos* (45), a *tudományos* (24), a *gazdasági* (22), az *uniós* (16) és a *műszaki* (15) előfordulással. Ha az *irodalmi* (28), és a *nyelvészeti* (17) megközelítés említettségét vetjük egybe, látjuk, hogy bár szépirodalmi fordítással nem foglalkozunk, az irodalmi művek fordítása fontos szerepet játszik a hallgatók érdeklődésében.

A fenti számszerű eredmények csak kis részét mutatják meg a Sketch Engine lehetőségeinek. Van például egy Word Sketch Difference funkció, amellyel terminuspárok gyakoriságát lehet összevetni. Ez is érdekes eredményeket hozott a *Választott olvasmány* korpusz adatai alapján.

8. táblázat

Terminuspárok gyakorisági egybevetése a Választott olvasmány korpuszban

a terminuspár első tagja	előfordulás	a terminuspár második tagja	előfordulás
fordítás	1046	tolmácsolás	61
fordítástudomány	76	fordításelmélet	13
forrásnyelv	54	célnyelv	56
lexikai	24	grammatikai	7
kihagyás	21	betoldás	7
explicitáció	14	implicitáció	7
honosítás	10	idegenítés	4

A 8. táblázatban a fordítás túlsúlya (1046) a tolmácsolással szemben (61) azzal magyarázható, hogy a hallgatóknak vizsgáznuk kellett a *Bevezetés a tolmácsolásba* tantárgyból is, és ott is kellett szabadon választott olvasmányról beszámolni, tehát erre a vizsgára kimondottan fordítástudományi témából készültek. Arról, hogy a *fordítástudo-*

mány terminus (76) a mi képzésünkben inkább használatos, mint a *fordításmélet* (56), korábban már volt szó. Az, hogy a *lexikai* (24) többször szerepel, mint a *grammatikai* (7), azt mutatja, hogy a fordítás lexikai problémái könnyebben megfoghatók, mint a szintaktikai kérdések. Meglepett, hogy a fordítói műveletek közül a *kihagyást* (21) többen emlegették, mint a *betoldást* (7). Az nem lepett meg, hogy az *explicitáció* (14) és a *honosítás* (10) gyakrabban fordul elő, mint az *implicitáció* (7) és az *idegenítés* (4), mivel a két előbbi művelet a célnyelvi olvasó figyelembevételét jelenti, és ez nagyon sokszor elhangzik az előadásokon, tehát remélhetőleg beépült a hallgatók szakmai szókincsébe.

Összefoglalás

Ha eltekintünk a távolléti oktatás korábban kifejtett hátrányaitól, és csak az előnyökre koncentrálunk, akkor két előnyt említhetünk meg: 1. tematikailag gazdagabb, érdekesebb, színesebb szövegeket írtak a hallgatók, 2. technikailag pedig automatikusan és sok szempontból elemezhető szövegeket kaptam.

A Sketch Engine automatikus szövegelemző szoftver alkalmazása a vizsgadolgozatokból összeállított két korpusz elemzésében hasznosnak bizonyult, és bár lehetőségeit korántsem használtuk ki teljesen, így is igazolta az intuitíven érzékelt tendenciákat. A *Saját vélemény* korpusz (11 097 szó) automatikus gépi elemzésének adatai azt mutatták, hogy a hallgatók hasznosnak tartották az előadásokat, leginkább a szövegnyelvészetieket és a reáliákról szólókat. A *Választott olvasmány* korpusz (69 453 szó) automatikus gépi elemzésének adatai azt mutatták, hogy a hallgatók számára jelenleg a gépi fordítás utószerkesztése és az audiovizuális fordítás a legérdekesebb téma. Ez nem véletlen, hiszen ezen a két területen látszanak legjobban a jövőbeni elhelyezkedési lehetőségek. A reáliák és a kultúrspecifikus elemek fordítása iránti érdeklődést a hallgatók filológiai háttere és egyéni ízlése magyarázhatja. Azt is meg kellett állapítanom, hogy ha a hallgatók önállóan választhatják ki az olvasmányt, akkor érdekesebb dolgozatokat írnak, mint ha az előre megadott irodalomjegyzékből válogatnak.

IRODALOM

- Klaudy, K. (1997). *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Scholastica.
- Klaudy, K. (1999). *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Scholastica.
- Klaudy, K. (2014–2015) *Bevezetés a fordítás elméletébe*. 10 előadás. Feldolgozta: Bálint András. Vilámfordítás Fordítóiroda. <https://villamforditas.hu/forditoiroda/301-a-forditas-elvelete>, <https://www.youtube.com/watch?v=hO9vIbQxRbI> (2021. 08. 11.)
- Klaudy, K. (2018). *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789634541936> (2021. 08. 11.)

Corpus linguistic analysis of translation theory exam papers

The author has compiled two machine-analysable corpora from the translation theory exam papers of the 2020–2021 academic year, which were analysed using the Sketch Engine automatic text analysis software. In the first analysis, she sought to discover whether students found the translation theory

lectures useful. In the second analysis, she tried to find out what topics students were interested in when they were free to choose their own reading. The use of the Sketch Engine proved useful in the analysis of the two corpora, and although its potential was by no means fully exploited, it confirmed the intuitively perceived trends. The data from the automatic machine analysis of the 'My Opinion' corpus (11,097 words from 118 exam papers) showed that students found the lectures useful, especially those on text linguistics and the translation of culture-specific elements. Data from an automated machine analysis of the 'Free Reading' corpus (69,453 words from 118 exam papers) showed that the most interesting topics for translator trainees at this stage were post editing of machine translation and different types of audiovisual translation.

Keywords: translation theory lectures, corpora of exam papers, Sketch Engine, concordancing, thesaurus

M. PINTÉR TIBOR

Online segédletek a magyar nyelvű bibliafordítások olvasásához¹

A tanulmány röviden bemutatja a magyar nyelvű bibliafordítások online olvasásának lehetőségeit, kitérve az egyes weboldalak kínálta speciális lehetőségekre. A magyar nyelvű bibliafordítások kutathatóságát, a fordítástudomány szempontjából (is) releváns kérdések megválaszolását nagyban segítik a digitalizált szövegek és a számítástechnika kínálta többlettartalmak. A párhuzamos olvasás, a bibliaolvasás polifóniája, az ekvivalenciák bemutatása sokkal könnyebb az online világban. A bibliafordítások kutatását ma már számos online és offline program segíti. Jelen tanulmány a magyar fordítások online világában segít eligazodni.

Kulcsszavak: bibliafordítások, internet, párhuzamos szövegek

Bevezetés

Tanulmányom célja, hogy bemutassa a magyar bibliafordítások olvasását támogató webes alkalmazásokat, bibliaolvasókat (tulajdonképpen: eszközöket). Meggyőződésem, hogy a digitalizált szövegek megkönnyítik a bibliafordítások vizsgálatát, így valószínűleg a fordítás folyamatát is, ezért azok bemutatása, összehasonlítása hasznos lehet a Biblia olvasása vagy a fordítás iránt érdeklődők számára. Írásomban csak azokkal az eszközökkel foglalkozom, amelyek magyar nyelvű bibliafordításokat dolgoznak fel, és telepítés nélkül, internetes böngészőn keresztül is elérhetők (így nem térek ki például a the Word vagy a Paratext számítógépen futtatható programokra, illetve a különféle mobiltelefonos alkalmazásokra).

A bibliaolvasók haszna sokrétű: az olvasástól, a komolyabb exegetikai értelmezésen keresztül a fordítástámogatásig (például konkordanciák készítése) számos hasznos tulajdonsággal bírnak. A párhuzamos bibliaolvasók vagy akár bibliakorpuszok kiemelten fontosak lehetnek az egyes bibliafordítások mögött rejlő fordítási eljárások és döntések kutatásában, illetve a különböző, készülő bibliafordítások fejlesztésében.

A bibliafordításokról dióhéjban

A Szentírás eredetét tekintve egyértelmű, hogy belőle csak egy van – így természetes, hogy a fordítások is azt az egy művet, tartalmat adják vissza (ugyan egyes könyvek, részek megléte vagy éppen hiánya tekintetében vannak különbségek). Azonban a nyelvek, reáliák, fordítási stratégiák, valamint a fordító és olvasó értelmezési különbségei miatt egy nyelv diakrón és szinkrón állapotát tekintve is számos fordítás, változat létezik. A különféle fordítások – amelyeket akár egyazon felekezet vagy társadalmi csoport számá-

¹ A kutatást a Fórum Kisebbségkutató Intézet részeként működő Gramma Nyelvi Iroda támogatta.

ra fordítottak – pedig különféle fordítói megoldásokat tükröznek. A bibliafordítások ez a fajta sokszínű és pozitív változatossága jelenik meg Fabiny Tibor, Pecsuk Ottó és Zsen-gellér József szerkesztésében 2014-ben a *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon* című könyvben, amely a mai Magyarországon használatban lévő bibliafordításokkal, illetve a különböző felekezetek bibliahasználati szokásaival és szempontrendszerének megismerésével foglalkozik. A kötetet olvasva „fény derülhet az egyes bibliafordítások elkészítésének teológiai-egyház történeti indítékaira, valamint azokra a nyelvi-egyeztetési megoldásokra, amelyek a bibliafordítást annak idején egyedivé és jelentőssé tették” (Fabiny et al., 2014, p. 7). Az ihletettség magasztosságát jelölő nyelvi-stilisztikai egyediségek vagy a tartalom közelítésének könnyebb megértését célzó egyszerűbb nyelvhasználat (ne a nyelvhasználat jelentse az egzegézis alapját) más-más biblia fordítást eredményezik. E termékeny sokféleséget például a szöveg tördelése is mutathatja, így például az 1990-es protestáns Biblia „kéthasábosvá-lása”. A fordítási stratégiák sokféleségét mi sem mutatja jobban, mint például az 1990-ben revideált új fordítású protestáns Biblia, ahol a revíziót és újrafordítást többféle, egymástól függetleníthető ok is motiválták: így a fordítási hibák, félreérthető szóhasználat, a szöveg fordításából adódó teológiai, lexikai vagy stilisztikai inkonzisztencia, nehézkes fogalmazás, idegen nyelvi hatás, a liturgiai alkalmazhatósággal kapcsolatos nehézségek, nyomdatechnikai hiányosságokra, jegyzetanyagra vonatkozó észrevételek vagy sajtóhi-bák (vö. Pecsuk, 2014, p. 125). Látszik, hogy csak a mai – szinkrón – magyar fordítások is többféle fordítási stratégiát használnak, követnek. Ugyanakkor fontos azt is tudato-sítani, hogy a sokféleség önmagában nem hátrány: sőt, ugyanazt olvasni más fordítói megközelítésből inspiráló is lehet, hiszen a fordítói megoldások más-más gondolatokat, érzelmeket ébreszthetnek az olvasóban – és a fordítóban.

Néhány gondolat a bibliafordításról

A fordítás folyamata a bibliafordítások tekintetében elsősorban kultúraközvetítő funk-ciójú. A kulturális kötöttség mellett a célcsoport kiválasztása, a célcsoport-hoz való al-kalmazkodás az elsődleges fordítási problémák közé tartozik (a fordítónak figyelembe kell vennie az olvasók szociális és kognitív hátterét, háttértudásukat).

Egy-egy fordítás többféle szempont alapján készül, azonban általánosságban el-mondható, hogy a fordítások az alábbi kritériumokat szem előtt tartva vagy azokat vegyítve készülnek el. Ilyen fontos szempont a (formai, tartalmi) *pontoság*, amely összeegyeztethető a formális ekvivalenciával (*word-for-word translation*) vagy az érthetőség. E szempont figyelembevételére alapján készülnek például a fent említett kü-lönbféle bibliák, ahol a célcsoport általi érthetőség és használat célja vezeti a fordítót (a közérthetőség előtérbe helyezése esetén például célzottan stílusok vagy jelentések tűnhetnek el a forrásnyelvi változatból). A pontoságra való törekvés az eredetihez közelebb álló szöveget eredményez, ugyanakkor például gyakrabban alkalmaz láb-jegyzeteket az egyes összefüggések vagy történelmi, nyelvi tények tisztázásához. Az a tény sem elhanyagolható, hogy az ilyen szempontot követő fordítások magyarázata, értelmezése nem feltétlen az olvasó, hanem inkább a lelki, szellemi vezető feladata – a pontosabb értelmezés általában segítségével történik. Ugyanakkor ezek a fordítások nem kifejezetten otthoni olvasás céljából születnek, sokkal inkább a Biblia elmélyül-

tebb tanulmányozására vagy közösségi használatra. Azok a fordítások, amelyek az érthetőséget tartják szem előtt, sokkal olvasmányosabbak, több a parafrázis, kevesebb a lábjegyzet (vagy nincs), illetve az értelmezést a fordító végezte, a tekintetben nem terheli az olvasót. Az ilyen típusú Bibliák kifejezetten napi olvasgatásra vagy valamely célcsoporttal ismertetik a Bibliát (például a gyermekbibliák vagy a missziós célú bibliák). További lehetőség még a *bővített fordítás* és *parafrazeálás*, melyben a fordító zárójelben vagy marginális glosszákbán több változatot, magyarázatot is feltüntet. A fordítás ugyan nem olvasmányos, de kutatásra vagy elmélyülésre nagyon is alkalmas.

Fordítani nem egyszerű (bár kétségkívül élvezetes, alkotó tevékenység), szakrális szöveget pedig annak tartalma miatt különösen nem. A jól lefordított szövegnek ugyanazt kell jelentenie, amit a forrásnyelvi szöveg tartalmaz. A fordító fordítás közben értelmezi is a szöveget, és a célnyelv segítségével próbálja meg visszaadni a forrásnyelven keresztül megfogalmazott, sokszor többféle szállal a forrásnyelvi kultúrához kötődő tartalmakat. A fordító önmaga is olvasó, befogadó, így rá egyszerre hatnak a szöveg értelmezésével és a szöveg alkotásával kapcsolatos problémák. A problémák javarészt a nyelvek közötti különbségből (ha csak a Bibliát nézzük, az Ószövetség szövege eredetileg óhéber és helyenként arámi, az Újszövetség pedig az ógörög koiné változatban íródott) és a két forrásnyelvi és célnyelvi közösség kulturális beágyazottságából, különbségeiből erednek (vö. az arámi, héber, görög és a magyar nyelv közötti hasonlóságokat vagy a kétezer évvel ezelőtti társadalom kulturális, vallási szokásait a mai szokásokkal, értékrenddel).

A Bibliába foglalt jelentések pontos visszaadása nehézkes: nem csak szövegbelevagy stílusbeli, sokkal inkább jelentésbeli akadályok miatt. Egy kétezer éve írt szöveg mikro- és makrojelentéseinek visszaadása, valamint a kontextuális tartalmak ismerete és átadása nehéz feladat, az értelmezéshez az *explicit* és *implicit* utalásokkal is tisztában kell lenni (ezért hasznos a Biblia folyamatos magyarázata, akár az ún. magyarázatos bibliák esetében).

A fordító feladata tehát egy kétezer évvel ezelőtt, más szociokulturális közegben, más nyelven írt szöveg tartalmi és formai sajátosságainak visszaadása lehetőleg úgy, hogy a szövegben lévő összefüggések, jelentésbeli kapcsolatok is világosak legyenek az olvasó előtt. A szöveg és az azt olvasó közti kommunikáció általában a szociokulturális, társadalmi, földrajzi kontextus ismeretében lehet csak teljes.

Egyértelmű, hogy a Biblia mint kulturális, szakrális szöveg a fordító számára nagy kihívást jelent. A kihívás ugyanakkor jelen van a másik oldalon, a befogadónál is. A hívők számára a Biblia nem pusztán szöveg, írás, hanem tanítás, az életre, életvitelre vonatkozó útmutatás. Olyan szöveg, amely számos tekintetben különbözik a világi szövegektől: mégpedig tartalmában és stílusában egyaránt. Bár igaz, hogy a Biblia egyes szövegei stílusban, regiszterben különböznek egymástól, a könyv egészére nézve az olvasók jellemzően az archaizáló (azaz a kulturálisan kötött, szaknyelvként is értelmezhető) nyelvezetet tartják fontosnak. A ragaszkodás a kötött nyelvhasználathoz, az archaizáló nyelvezethez nemcsak a fordítói oldalt, hanem a befogadót is érinti. A célnyelv speciális változataihoz történő ragaszkodást meghatározhatja, befolyásolhatja például a megszokás, az ismerős nyelvi elemek használata (mint például az 1908-ban kiadott Károli-revizíó esetében), az ismerős szövegekhez köthető pozitív élmények, a felekezeti és lelki identitás érzésének növelése (bizonyos felekezethez köthető nyelvhasználat megléte), a költői nyelvezet által keltett esztétikai élmény, illetve a fentieket összekötő, ihletettséget

érzete, gondolata. A bibliafordítás tulajdonképpen szaknyelvi fordítás, és mint olyannak, törekednie kell a fordításból „szükségszerűen” adódó pontatlanságok kiküszöbölésére és a különféle ekvivalenciák minél pontosabb megtartására.

Nehézségek a szövegpárhuzamosításban

A párhuzamos bibliaolvasás hasznos az egzegetika és a fordítástudomány számára is. Az egymás mellett látott szövegek és a szövegek olvasását, értelmezését segítő egyéb segédeszközök, például szótárak, szofisztikáltabb keresők – lásd akár a Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat görög Újszövetséget bemutató honlapján (<https://ujszov.hu>) található „Magyarázatok” menüjének megoldásait – megkönnyíthetik az érdeklődő olvasók információvágyának és a tudományos szempontokat követő egzegeták, fordítástudósok tudásszomjának kielégítését. A megvalósításhoz alapvetően két feltétel szükséges: programozói tudás és a szövegek (esetünkben Bibliák) számítógépes szöveggé történő tárolása (például tabulált szöveggé, mint az a Párhuzamos Bibliaolvasó GitHub-oldalán található: <https://github.com/nytud/parallelbible>).

Két szöveg valamilyen szempontú egyezése alapján szinkronban rendezett korpuszok jellemzően két nagy típust alkotnak: ezek az összehasonlító és a párhuzamos korpuszok. A köztük lévő alapvető különbség az általuk feldolgozott szövegek összehasonlítási alapja. Az *összehasonlító korpuszok* ugyanis elsősorban a szövegek valamely belső vagy külső tulajdonságuk mentén kialakított lazább kapcsolódásai. Ilyen kapocs lehet akár a szöveg típusa, stílusa, mérete, témája, esetleg keletkezésének időpontja. Fontos, hogy az összehasonlító korpuszok szövegei egymástól függetlenül léteznek, egyik sem feltételezi egy másik létezését, nem egymás formális ekvivalensei. A párhuzamos korpuszokban található szövegek ezzel szemben mindig egy közös forrásszöveghez kapcsolódnak, amely akár része is lehet a korpusznak.

A *párhuzamos korpusz* tipikus megjelenési formája a szöveg bekezdés- vagy mondat szintű párhuzamosítása. Könyvészeti és fordítói szempontból, de akár korpusznyelvészeti szempontokat is figyelembe véve (például: nagy, számítógépen tárolható, elemezhető, pontos bibliográfiával rendelkező annotálható szöveg – mindez ráadásul több nyelven is) a Biblia tipikusan az a szöveg, amely több nyelven is elérhető, így nyelvek között és valamely nyelv változatai között is párhuzamba állítható – ezután pedig olvasható, összevethető, kutatható. A forrásszövegek közti kapcsolatot jellemzően a Biblia könyveinek címe, fejezeteinek és verseinek számozása adja, azonban a belső címek (könyv, fejezet, fejezeteken belüli címek) nem minden fordításnál azonosak, illetve az egyes fordításoknál a veresszámozás is különbözhet.

A számítógépen elérhető bibliafordítások párhuzamosításának folyamata azonban sok esetben problematikus: ugyan a digitalizálás során előforduló hibák elkerülhetők, de a szövegek egymás mellé illesztése többféle nehézséggel jár. Király Levente Zoltán a párhuzamos bibliaolvasók készítésének négy alapvető nehézségéről ír (vö. Király 2021), amelyek közül az utolsó három (b–d) a már digitalizált szövegek illesztésének folyamatát érinti: a) digitalizálás, b) adattisztítás, c) importálás és d) párhuzamosítás. A digitalizálás során előforduló hibalehetőségek egy része nem nyelvészeti vonatkozású, illetve azok megoldása sokkal inkább technológiai, mintsem filológiai jellegű, így ennek ismertetésétől itt eltekintek.

Az adattisztítás folyamata kettős beágyazottságú, egyrészt informatikai, másrészt filológiai tekintetben. A szövegpárhuzamosítás eredményeként fontos, hogy a bön-gészőben megjelenő karakterek mindegyik szöveg esetében azonosak legyenek (például a *hosszú ő* ne *hullámvonalas ő* legyen), a szoftver által kezelt szövegek azonos karakterkódolásúak legyenek. Az eltérő kódkészlettel kódolt szövegek (a magyar nyelvű szövegek jellemzően UTF-8 és iso-8859-2 kódokkal készülnek) diakritikus vagy annak vélt karakterei problémákat okozhatnak, de ugyanígy kezelni kell a korábbi digitalizálás során létrejövő karakterhibákat (például a tévesen ligatúráknak észlelt betűpároknál, így az *r+i* betűkapcsolatnál, de az is előfordul, hogy a *dölt h b* betűvé vagy az *r+n* betűkapcsolat *m* betűvé alakul).

Az esetleges íráshibák, tipográfiai hibák kiszűrése jelenleg nem automatizálható teljesen, az emberi munka, olvasás-javítás nem hagyható el. Az algoritmizálható folyamatok például nem szűrik ki teljesen a szövegtagoláshoz használt karakterek (eredetileg metakarakterek) felesleges megjelenését a Biblia szövegében, akár értelmezési hibát generálva – ilyen karakter lehet például az idézőjel vagy a pontosvessző, amelyek az igeversek számítógépes tagolását szolgálják, segítve a szöveg megjelenítését, a keresés utáni találatok pontos visszaadását (lásd Király, 2021, p. 45).

Az importálás folyamán a bibliaszövegeket érintő sajátos probléma például a deuterokanonikus szövegrészek szokatlan helyen előfordulása, vagy éppen a különböző szöveghagyomány, latin/görög forrás is (olyan szövegek, amelyek nem kerültek be a héber bibliába, azonban a 4. századi másodkanonizáció után lettek részei a reformáció előtti keresztény bibliáknak, és megjelennek a mai katolikus fordításokban, például Eszter könyvének vagy Dániel könyvének kiegészítései). Az így létrejövő hosszú szövegeket manuálisan kell kisebb szövegegységekre, alversekre bontani.

A szövegszinkronizálás utolsó folyamata, a párhuzamosítás alatt összetettebb problémák is előfordulhatnak. A bibliafordítások látszólagos ekvivalenciája ellenére a párhuzamosítást nehezítő körülmény lehet a – fentebb említett – katolikus fordítások által tartalmazott deuterokanonikus ószövetségi könyvek. Nemcsak a hosszabb szövegrészek, hanem egy-egy extra sor léte, vagy éppen néhány klasszikus vers hiánya is nehezítheti a párhuzamosítást, főként ha a hiányt nem jelölték a számozás elcsúsztatásával.

Az elcsúszó számozás is jelenthet problémát, hiszen néhány fordítás eltérő fejezethatárai eltérő számozást jelentenek. Az eltérő számozás mellett eltérő vershatárok is előfordulnak, fokozva a különbségek okozta nehézségek kezelését. Ahogy Király írja, a veresszámozás egységesítése önmagában még kevés az egyes egységek párhuzamosításához, a pontos párhuzamosítás érdekében az összes elérhető szövegváltozatot kisebb egységekre kell bontani, hogy az alversek mentén egyértelműen lehessen párhuzamosítani (Király, 2021, p. 48). Ehhez segítség lehet a szövegtörzsetben egy pótlólagos számozás bevezetése, amely természetesen az olvasófelületen nem látszik, csupán a párhuzamos olvasást segíti.

Korpuszok és olvasók

A korpuszok mai értelmezés szerint olyan számítógépen tárolt szövegek gyűjteményei, amelyek a bibliográfiai és szövegszerkezeti annotáció mellett grammatikai (morfológiai, morfoszintaktikai, szintaktikai) annotációval is rendelkeznek. A nyelvi

annotáció biztosítja a szó- és morfológiaalapú keresést, illetve a különféle kódolási típusok, valamint a keresőprogramokon, -nyelveken keresztül lehetőséget biztosít a finomhangoltabb, pontosabb keresésre. A részletes bibliográfiai annotációval kiegészített szövegek pedig lehetőséget nyújtanak a párhuzamos korpuszok kiépítésére, mint ahogy a párhuzamosított korpuszok párhuzamos megjelenítésére is. Az ún. pszeudokorpuszok, azaz a nyilvános felhasználói felületen létező korpuszok (vö. Ogrodniczuk et al., 2012, p. 13) egyik leginkább nyilvánvaló haszna a lekérdezőfelületen megjelenített konkordanciaalista, azaz a keresés vagy lekérdezés feltételeinek megfelelő találatok vertikális listázása (ennek egyik típusa a KWIC-konkordancia vagy *Key Word in Concordance*, azaz a találati szó közepre zárt vertikális listázása; ilyen online korpusz például a Párhuzamos Bibliaolvasó, amely angol és magyar Bibliák megfelelő sorait jeleníti meg párhuzamosított nézetben). Az első számítógépes korpuszok leginkább ezeknek köszönhették sikerüket.

Érdekes adalék, hogy a konkordancia szó éppen a Bibliával kapcsolatos: etimológiája valószínűleg a latin *cum corde*, azaz *szívvel* (vagy a *concors*, öszhang) szókapcsolatban rejlik, amely a Biblia nehéz szavainak és lelőhelyeinek ábécérendes listáját jelentette. Az egyik első ismert konkordancia, a *Concordantiae Morales* Páduai Szent Antal nevéhez kötődik (a Vulgátát dolgozta fel), az első, a teljes Bibliát feldolgozó konkordanciát a Vulgata alapján Szent Cher-i Hugo készítette (lásd bővebben McCarthy & O’Keeffe, 2010, p. 3). A konkordancia biblikus tudományokban ismert jelentése az eredetihez képest annyiban módosul, hogy a Bibliában előforduló nevek, szavak, fogalmak ábécérendben vagy tematikusan összeállított könyve, amely az idézett szó mellett tartalmazza a bibliai helyek pontos megjelölését, valamint magát az igeverset. Magyar nyelvű bibliafordítást bemutató online konkordancia például az Árpádfy Zoltán által a Károli Gáspár fordítása alapján készített konkordancia (<http://www.polarhome.com/biblia/>) vagy az ESV (English Standard Version) angol nyelvű bibliafordítás alapján készített konkordancia (<https://www.esv.org/resources/esv-global-study-bible/concordance/>).

A korpuszok fordítástudományban történő használata elsősorban az azok nyelvészeti annotálását és az annotációt lehetővé tevő jelölőnyelvekre épít (ezekről bővebben Hansen-Schirra & Elke Teich, 2008; Somers, 2008). Az alapvető annotálási szabályoknak és szabványoknak köszönhetően (az adatbázisok lekérdezéséhez hasonlóan) működik a lekérdezés, a keresési feltételeknek megfelelő találati lista generálása, illetve ez utóbbi értelmezése.

Ha a korpuszok szövegek számítógépen tárolt gyűjteményei, akkor joggal merülhet fel a kérdés, hogy a Biblia szövegének elektronikus formában történő tárolása – amely segítségével akár több nyelv vagy egy nyelv többféle változata is egyszerre olvasható – korpusz-e. A szövegek egymás mellé rendezése önmagában még nem, azonban az annotált szöveg már igen – ezen már lekérdezések is végezhetők. Az egynyelvű korpuszok önmagukban is sok lehetőséget biztosítanak a kutatások számára, ám a több változat egymás mellé rendezése és kereshetősége komolyabb kutatásokat is lehetővé tesz.

A Biblia többnyelvű, párhuzamos korpuszként történő használata ugyan nem elterjedt, de léteznek Bibliát feldolgozó korpuszok is. Szem előtt tartva, hogy a korpusz-nyelvészet számára elsősorban nyelvtechnológiai okok miatt fontosak a párhuzamos korpuszok, felhasználásukat tekintve is elsősorban nyelvtechnológiai szempontok ve-

zérlik a bibliakorpuszok létrehozóit (lásd például Christodouloupoulos & Steedman, 2015; Resnik et al., 1999; McCarthy et al., 2020).

A nyelvtchnológiai és fordítási szempontból akár már egy-egy nyelvpár is hasznos lehet, ezért gyakori, hogy egy-egy párhuzamos vagy összehasonlító korpusz kevés nyelvet fed le. Ugyanakkor a szöveggyűjtés és szövegfeldolgozás automatizáltsága miatt lehetnek sok nyelvet lefedő korpuszok is. Ilyen például a Christos Christodouloupoulos által készített *Massively parallel corpus: the Bible in 100 languages* korpusza, amelyben – egyebek mellett – magyar nyelvű Biblia is szerepel. A többnyelvűség ugyan lehetővé teszi a nyelvközi ekvivalenciák kutatását, azonban a korpuszban szereplő magyar nyelvet az 1908-as revideált Károli-fordítás jelenti. A párhuzamos bibliakorpuszok építésére tett másik érdekes kísérlet Philip Resnik és kollégáinak produktuma (lásd Resnik et al., 1999) – *Parallel Corpus of the “Book of 2000 Tongues”*, amely a 2000-es évek elején egyfajta kísérlet volt párhuzamos biblikorpuszok létrehozására és az arra épülő fordításelméleti és összehasonlító nyelvészeti kutatások kivitelezésére.

A párhuzamos bibliakorpuszok egyik legelterjedtebb, egyszersmind a bibliafordítás (főként a misszionárius bibliák tekintetében) talán egyik legismertebb szoftvere a bibliapárhuzamosításra is használható eszköz, a Paratext (<https://paratext.org>). E szoftver használható a már meglévő szövegek konzisztenciájának vagy lexikális elemeinek vizsgálatára (például lexémák, szóalakok és jelentések egyértelműsítésére), ugyanakkor az általa tartalmazott szövegek segítséget nyújthatnak az új fordítások elkészítésére, illetve a régiek revíziójára. A program a Digital Bible Library² által tartalmazott fordításokra épül, amely (2021. júniusi állapot szerint) 1733 nyelv 1124 teljes Bibliáját tartalmazza.

A Szentírás szövegének összehasonlítása nem csak nyelvek közötti fordítások tekintetében hasznos és fontos bölcsészettudományi, vallástudományi vagy akár fordítástudományi tapasztalat. Az azonos nyelvű bibliák közti átjárhatóság, esetleg ekvivalenciák keresése hasznos segítség (lenne) a kutatók vagy akár csupán az érdeklődők számára. Az olvasók és korpuszok használhatósága azok beépített elemző- és lekérdezőmoduljaitól függ, mivel csak azt az információt lehet lekérdezni, amelyik a szövegben vagy a szöveg mögötti metaadatokban kódolva szerepel (a Bibliák esetében ezek leggyakrabban az igeversek lókusztjai). A bibliakorpuszok és -olvasók leggyakrabban a bibliográfiai szempontú és a szóalapú keresést támogatják. A bibliográfiai keresés alapja az igeversek lókusztjának ismeretén, azaz a keresőfelület elsődlegesen valamely igeszakasz (például a parallelbible.nytud.hu, a <https://biblia.szeroczei.hu> vagy a <https://szentiras.hu>) vagy valamely szó keresésén alapszik (például a <http://biblia.hit.hu> vagy az <https://www.online-biblia.ro>) – ez utóbbi esetben leggyakoribb a karakteralapú keresés szó eleji szűkítéssel, esetleg ékezetek nélküli kereséssel. A bibliafordítások sokfélesége, a kutatások és olvasások különböző céljai indokolnák, hogy a lekérdezőfelületbe épített kereső minél részletesebb funkciókkal rendelkezzen (leginkább a lemmatizálás, kis-nagy betű megkülönböztetése, illetve reguláris kifejezések használata hiányzik). E tekintetben érdemes lenne néhány, a nyelvtech-

² <https://thedigitalbiblelibrary.org>

nológiában, korpusznyelvészetben ismert program, mint például a Manatee/Bonito, CQP vagy az Emdros használata. A többféle lekérdezési módon kívül hasznos lenne a többnyelvű korpuszokban már megszokott osztott képernyős szövegmegjelenítés is, azaz olyan képernyő, ahol a fordítások ugyanazon részei egyszerre, egy képernyőn, egymás mellett jelennek meg (mint például a Párhuzamos Bibliaolvasó vagy az Egyeséges Bibliaolvasó felületén).

Az interneten található online eszközök hasznos segítséget nyújtanak a bibliafordítások olvasásához, bár az interneten található, lekérdezőfelülettel rendelkező bibliaolvasók jellemzően nem tartalmazzák a Bibliák előszavát és mellékleteit³ (megjegyzendő, hogy a papírkiadások sem mindig tartalmazzák előszót).

A bibliaolvasó felületek sajátossága, hogy egy-egy felületen egyszerre hosszabb szövegeket kínálnak olvasásra (ellentétben a pszeudokorpuszokkal, amelyek jellemzően KWIC-konkordanciákat vagy bekezdéseket jelenítenek meg). A nyelvtudományi eszközkészlet (jellemzően grammatikai, esetleg szemantikai elemzők) becsatornázásával lehetőség nyílik használatának bővítésére. Az egyes bibliafordítások összekapcsolása, több fordítás azonos oldalon megjelenítése, a szövegek igeverseinek összekapcsolása már túlmutat az egyszerű olvasó kínált lehetőségeken. A korpuszok és az olvasók technikailag azonos háttérrel rendelkeznek, azonban a korpuszok főleg lekérdezésre, illetve statisztikák készítésére alkalmasak (amelyek alátámasztják és kiegészítik a kvalitatív értelmezéseket, kutatásokat), míg az olvasók főként hosszabb szövegeket (általában fejezeteket) kínálnak olvasására, értelmezésre. A modern olvasófelület azonban nem elégszik meg a szövegek pusztá megjelenítésével – a digitális bölcsészet és korpusznyelvészet eszközkészletet használva egyre több segédeszközt csatornáz be, szélesítve azok felhasználási módjait.

Az alábbiakban összegzem a magyar nyelvű bibliafordítások tanulmányozását segítő online felületeket, benne a legújabb magyarországi fejlesztésként létrejött Egyeségesített Bibliaolvasót is.

Olvasók a fordításkutatás segítésére

Lukács evangéliuma felteszi a kérdést: „*Hogyan olvasod?*” (Lk 10,26). A kérdés értelmezhető, megválaszolható egezetikai és laikus „olvasatban” is. Laikus (azaz nem vallási) értelemben a kérdés vonatkozhat az olvasás módjának megtervezésére, ami a digitális bölcsészet oldaláról tekintve leginkább a bibliaszövegek olvastatásának

³ Bár a bibliafordítás gazdag szakirodalommal, számtalan, a fordítást alátámasztó elmélettel, „iskolával” rendelkezik, maguk a Bibliák általában ritkán tartalmazzák a fordításra vonatkozó fordítástudományi, -elméleti információt (a mai magyar fordításokra tekintettel ezért is értékes a Fabiny Tibor, Pecsuk Ottó és Zsellengér József által 2014-ben szerkesztett kötet, mely a fordítások mikéntjére, céljaira, megoldásaira vonatkozóan tartalmaz információkat, általában a fordításban részt vevő személyek tollából, vö. Fabiny et al., 2014). E tekintetben érdekes Christiane Nord 2016-os próbálkozása, amelyben a BibleGateway olalán (www.biblegateway.com) található angol nyelvű fordításokhoz kapcsolódóan tekinti át 17 fordítás előszavát vagy a fordításhoz, fordítókhöz, fordítási eljárásokhoz kapcsolódó információkat, tulajdonképpen az aktuális fordítások céljait, stratégiáit, a fordítás folyamatát leíró részeket (Nord, 2016, pp. 568–569). Ennek mintájára érdemes lenne egy összehasonlítást végezni a magyar fordításokra tekintettel is.

módját, a szövegek elrendezését, valamint a köztük lévő átjárhatóság megtervezését érinti. A válasz ugyanakkor kapcsolatban van a bibliafordítások kutatásának technikai oldalával is: hogyan segíthet a webes technológia a fordítások értelmezésében, összevetésében, illetve az új fordítások megtervezésében és véghezvitelében.

A magyar nyelvű bibliafordításokat tartalmazó oldalak többféle paraméter alapján is kategorizálhatók, ugyanakkor az egyes jellemzők megléte vagy hiánya nem azt jelenti, hogy jobbak vagy rosszabbak lennének – egyszerűen más célt szolgálva működnek. Az alábbiakban néhány kritérium mentén megpróbálom felvázolni a magyar nyelvű bibliafordításokat tartalmazó weboldalakat, rámutatva a bibliafordítások elemzéshez, egyszerűen a Biblia olvasásához, értelmezéséhez szükséges rendszertulajdonságokra. Az elemzés így a következő tulajdonságok mentén történik:

- a felületen megjelenő szövegrész mérete (igevers vagy hosszabb perikópa),
- a felületen található fordítások száma (egyetlen felületen egyszerre egyetlen bibliafordítás vagy egyszerre több fordítás), azaz lehetséges-e a párhuzamos szövegek olvasása,
- az oldalon elérhető bibliafordítások száma,
- keresőablak léte (lehetséges-e a keresés, ha igen, milyen típusú – szóalapú vagy reguláris kifejezéssel működő),
- sajátos tartalom: milyen sajátos, a bibliafordítások kutatását, esetleg azok olvasását segítő plusz alkalmazást tartalmaz.

Az elemzésbe bevont oldalak csupán egy részét képezik a világhálón fellelhető magyar bibliafordításokat tartalmazó oldalaknak (már csak azért is, mert a fordítások nagy része ma már nem áll a szerzői jog védelme alatt), csupán azokkal foglalkozom, amelyek több magyar nyelvű bibliafordítást is tartalmaznak⁴, illetve amelyek tartalmazzák a magyarországi felekezetek kanonikus bibliafordításait (és éppen ezért feltételezhetően gyakran látogatottak). A fentiekből az is következik, hogy az alábbi oldalak mindegyike tartalmazza a kanonikus bibliafordításokat – a különbségek leginkább ezek megjelenítésében mutatkoznak meg. A fenti feltételek érvényesítése alapján a vizsgálatba az alábbi oldalak kerültek be:

- Szentírás.hu
- ujszov.hu
- BibleGateway
- Párhuzamos Bibliaolvasó
- On-line Biblia

⁴ A vizsgált oldalak közé nem kerültek be azok a weblapok, amelyek csak egyetlen (még ha központi is) bibliafordítás vagy egyetlen felekezet bibliafordításai köré szerveződtek. Így például nem foglalkozom a Magyar Bibliatársulat által működtetett A Biblia mindenkié (<https://abibliamindenkie.hu>, amely a mai helyesírás szerint javított 1908-as Károli-fordítást és a Károli-biblia Revideált új fordítását tartalmazza), a Veritas Kiadó által működtetett Károli Biblia (<http://www.karolibiblia.hu>, amely a Károli-biblia Újonnnan revideált fordítását tartalmazza) vagy a Magyar Katolikus Egyház által működtetett Szentírásolvasó (<https://katolikus.hu/szentiras>, amely a Szent István Társulat Bibliáját, a Káldi-neovulgátát, a Simon T. László által fordított Újszövetséget és a Békés Gellért – Dalos Patrik által fordított Újszövetséget tartalmazza) oldalakkal.

- GlobalBible
- On-line Biblia és Online Biblia
- Egyesített Bibliaolvasó
- *Felebarát vagy embertárs* kötet függeléke.

1. Az online magyar nyelvű bibliafordítások legérdekesebb, egyben leghasznosabb felülete a Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat által működtetett honlap, a Szentírás.hu (<https://szentiras.hu>), amely az újabb katolikus és református bibliafordításokat tartalmazza. Egy ablakban egyszerre egy-egy fejezet (és a fejezetekhez kapcsolódó kommentárok) olvasható. Az oldal egy időben csupán egy Biblia olvasását engedi, osztott ablakos párhuzamos olvasásra nincs lehetőség, azonban az egyes fejezetek olvasásakor lehetséges az egyes Bibliák közti folyamatos váltogatás. A fordítások közül megtalálhatók a kanonikus katolikus és protestáns bibliafordítások, valamint az oldalról linkként elérhető az Újszov.hu is. Az olvasást és elmélyülést segítő funkciók közül talán a legfontosabb a versszámzás és a hivatkozások ki-be kapcsolásának lehetősége. A keresőfelület szóalapú keresést, illetve igehelyre mutatót is lehetővé tesz: a találati lista kétféle megjelenítés mellett feltünteti az igeverset a megfelelő lókuszt jelölésével (akár versenkénti, fejezetenkénti vagy könyvenkénti csoportosításban). A keresés menüben legördülő listák segítségével lehetőség van a keresést finomhangolni, fordításokat és könyveket kiválasztani. Kiegészítő funkcióként az oldal lehetővé teszi a Facebook és Twitter kapcsolását, az aktuális nézethez QR-kód generálását, valamint csak a Biblia szövegét tartalmazó pdf-oldal nyomtatását. Emellett a technikai részletek iránt érdeklődők számára megtalálható a fejlesztők GitHub-oldala, illetve számos, a webfejlesztést segítő plugin és widget kódja, valamint az oldalhoz kapcsolódó alkalmazásprogramozási felület (API) is. A sokoldalú oldal ergonomikus felületével, harmonikus színeivel és betűtípusaival a könnyed olvasást és az elmélyülést is szolgálja.

2. A Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat másik, hasonló vizuális megoldásokat tartalmazó weboldala az ujszov.hu (<https://ujszov.hu>), amely az Újszövetség könyveit Brook Foss Westcott és Fenton John Anthony Hort 1881-ban megjelent görög fordításának 1903-as változatát teszi elérhetővé. Az oldalon fejezetenkénti bontásban egyszerre csak egy fordítás olvasható (mivel más nincs is), azonban minden szöveg mellett számos továbbvivő hasznos információ olvasható: így az egyes görög szavak magyar ekvivalense, ekvivalensei, a görög forrásnyelvi szavak lemmájának előfordulása más könyvekben (tulajdonképpen egy-egy szó előfordulása folyamatos „kattintgatással” „lekérdezhető”), görög ragozási alakok, illetve az adott szót tartalmazó igevers fordítása a Szentírás.hu Bibliáiban. Az oldal szabadszavas keresést nem tesz lehetővé, könyvek, fejezetek és igeversék előre definiált sorából lehet választani, a keresett igevers eltérő háttérszínnel tűnik ki a fejezetről. Az ujszov.hu és a szentiras.hu oldalak fejlesztői azonosak, így érthető, hogy a két oldal felülete hasonló, valamint hogy a két oldal több helyen is kereszthivatkozik egymásra. Az ujszov.hu Üzenőfal menüpontja a szerkesztők jóvoltából számos fordítástörténeti és fordításelméleti kérdést tisztáz.

3. Párhuzamos bibliaolvasásra (azaz egyetlen felületen több, egymás mellett vagy alatt megjelenített szöveg olvasására) több weboldalon is lehetőség van – az egyes oldalak olvasást támogató különbsége leginkább a szövegek elrendezésében (jobbra vagy lefelé bővülő) vagy a megjeleníthető szövegek számában van. Az olvasás könnyedségét vagy egy-egy szakasz, igevers tanulmányozását az egyes szövegek elrendezés mellett befolyásolják

az oldalon futó reklámok (a reklámfelületeket sok esetben a böngésző reklámblokkolója sem tiltja le). E tekintetben az általam vizsgált oldalak közül legzavaróbb a BibleGateway párhuzamos olvasója (<https://www.biblegateway.com>), amely az oldal alján és jobb oldalán folyamatos, mozgó reklámfelületekkel zavarja meg az olvasást. A reklámok ugyan kikapcsolhatók, így a felület néhány kattintás után már jól használható, ugyanakkor nem biztos, hogy minden felhasználó számára egyértelmű a reklámok kikapcsolhatósága. (A BibleGateway három magyar fordítást tartalmaz: az 1908-as Károli-revíziót, az 1990-es Új protestáns fordítást és a 2012-es Egyszerű fordítást). Az olvasóban megjelenő fejezetek itt nem folyamatos szöveggént, hanem igeversekre tagolva jelennek meg, amely áttekinthetőbbé teszi a szöveget, könnyebbé teszi az olvasást és a fordítások tanulmányozását egyaránt. A párhuzamos olvasást jobbra (és nem lefelé) bővülő panelek teszik lehetővé, amelyek egyszerre öt Biblia szövegének olvasását engedik. A keresés funkció csak szókezedet észlel (például a 'gyó' betűsor nem találja meg a „kígyó”-t), azonban a találati lista többféle szűrősen keresztül jól használható (például a keresett szó megtekintésére lehetőség van fejezetben vagy kontextusban: ilyenkor a találatot tartalmazó igevers előtti és utáni igevers is megjelenik). Az oldalon található kiegészítő funkciók közül számos hasznos, a magyarországi készítésű oldalak által nem használt alkalmazást tartalmaz, így például a jegyzetek készítése, a betűméret állíthatósága, illetve megtalálható a megjelenített szakasz pdf-nyomtatása és az olvasottak megosztása. A felület színei, elrendezése és a plusz funkcionalitásai miatt talán leginkább ez az oldal használható a bibliafordítások (fordítástudományi szempontú) tanulmányozására.

4. Egy-egy oldal használatát nagyban befolyásolja a szövegek elrendezése, a megjelenített szövegek mérete, valamint az olvasást, tanulmányozást segítő alkalmazások léte. Az elmerülést, olvasgatást a hosszabb szövegrészek, akár fejezetek megjelenítése támogatja, azonban fordítástudományi szempontból hasznos lehet csupán egy-egy kiragadott igevers vagy szövegrész tanulmányozása. E téren több tekintetben is sajátos a Nyelvtudományi Intézet Párhuzamos Bibliaolvasója (<http://parallelbible.nytud.hu>), ahol a bibliaszövegek táblázatos formában jelennek meg (a bibliaszövegek számát, azok jobbra bővülő halmazát nem korlátozza a felület). A bibliafordítások olvasásában hasznos, hogy az oldalon megjelenő szövegek sorrendje a BibleGateway-hez hasonlóan tetszőlegesen változtatható. A szövegek olvasását befolyásolja a kereső funkció, mivel csupán a keresőmezőben előre beírt fejezetek és igeversok olvashatók: egyszerre valamely könyv valamelyik fejezetének szabadon definiált igeversei. A szabadszavas keresést az oldal nem teszi lehetővé. Az oldal legnagyobb előnye, hogy nem csak mai bibliafordításokat tartalmaz, így a történeti jelentőséggel bíró magyar nyelvű bibliafordítások kutatására is alkalmas. A Párhuzamos Bibliaolvasó így nyelvtörténeti szempontból is kiemelten fontos, mivel tartalmazza például a Huszita Bibliaként ismert fordításokat vagy az Aranyos Bibliát, mégpedig betűhű és normalizált – azaz mai szemmel olvasható – változatban. Az oldalon táblázatos formában megjelenített tartalom sokkal inkább a párhuzamos tanulmányozást (például a fordítások tanulmányozását vagy a nyelvtörténetivizsgálódásokat), mintsem az értő olvasást segíti. Sajátos, hogy a Bibliák megnevezése sok esetben bibliográfiailag pontatlan, illetve a számos nyelv közül az angol csupán a King James Bible 1769-es kiadását tartalmazza. Az oldal (és a mögöttes projekt) óriási haszna, hogy a tárolt szövegek elérhetőek a készítőik GitHub-oldalán.

5. A bibliafordítások fordításelméleti, fordítástechnológiai kutatásához remek segítséget nyújt a Szabó Bálint által fejlesztett On-line Biblia (vagy Okos Biblia, <https://biblia.szeroczei.hu>), amely számos nyelv- és webtechnológiai megoldással segíti a kutatókat és a Bibliában elmélyedni vágyókat. A bibliafordítások kutatása, valamint a fordítási eltérések áttekintése szempontjából fontos segítség az összehasonlító olvasás, valamint a párhuzamos olvasás funkció. Mindkettőben egy-egy fejezet igeversei olvashatóak: az összehasonlító olvasás tetszőleges számú Biblia(fordítás) fejezeteit igeversekre törve egymás alatti bontásban (két fordítás különbségeit jelölve, két azonnyelvű fordítás között színekkel és áthúzással jelöli a különbségeket: kiolvasható, melyik két fordításban mi különbözik), míg az párhuzamos olvasás két biblia(fordítás) igeverseit egymás mellett, táblázatos nézetben mutatja. A keresés szavakra, lókuszokra, valamint a magyar olvasók tekintetében egyedülállóan, Strong-számokra is lehetséges. Szavak esetén a találat igeverseket, lókuszok esetén a keresett részt, Strong-számok esetén a Strong-féle görög lexikon magyarázatát, illetve annak magyar fordítását adja vissza az oldal. Az általános, más oldalakon megtalálható keresőmodul mellett részletes keresésre is lehetőség van, ahol akár bibliánkénti, könyvenkénti bontásban kereshetünk többféle opció felhasználásával. A „szerőczei” Bibliának a többi oldalhoz viszonyított erőssége leginkább az olvasást és tanulmányozást segítő kiegészítő funkciókban mutatkozik meg. A betűméret-állítás, valamint az olvasói nézet (Reader’s edition, ahol sorkizárt szedéssel, könyvszerű tördeléssel mint egy könyv lapja jelenik meg a bibliaszöveg), illetve a bibliatanulmányozást és -olvasást támogató számtalan okos megoldás teszi ezt az oldalt a legsokoldalúbb bibliatanulmányozási, bibliafordításban használható online eszközzé.

6. Az olvasást, értelmezést és fordítást segítő oldalak legergonomikusabb felületével az American Bible Society GlobalBible oldala (<https://bibles.org>) rendelkezik, amely az olvasást segítő alapvető funkciókkal (betűméret állítása, betű-háttérszín konverziója, versszámzás ki-be kapcsolása), illetve a kiválasztott igeversek szociális hálókön megosztása, másolása és a kiválasztott igevershöz online link kérése funkciókkal rendelkezik. Párhuzamos olvasásnál a kiválasztott igeszakasz (vers) a többi szövegben is automatikusan kijelölésre kerül, illetve az egyes szakaszok előtt feltüntetik a más könyvekre történő belső allúziókat, amelyek kattintásra előugró ablakban megnyílnak. A kényelmes olvasást az is támogatja, hogy a meglévő Bibliák mellé választott újak jobb oldalon bővülnek (azok olvasásához nem kell lefelé görgetni). Az oldal két magyar nyelvű bibliafordítást tartalmaz, a Magyar Bibliatársulat Revideált új fordítását és a Biblica kiadó által megjelentetett *Újszövetség: élet, igazság és világosság* című fordítást. Az oldal fejezetenkénti bontásban jeleníti meg a szövegeket, megőrizve azok eredeti tördelését, sortörését (éppen ezért nehézkes az azonos sorok egymás mellé rendezése). Az oldal keresője a szabad szavas keresés mellett engedi a „csokolás” keresést, azaz a beírt karaktersort képes a keresett szó elejének tekinteni. A találat igeversek megadásával, valamint a fejezetre navigálással segíti az olvasót, teret engedve a fordítások összehasonlításának.

7. Végül két, grafikus megoldásokat és struktúrát tekintve hasonló, de funkcionalitásukban különböző párhuzamos olvasóra, a Hit Gyülekezete által működtetett On-line Biblia (biblia.hit.hu) és a Közép- és Kelet-Európai Református Presbiteriánus Egyház honlapján található Online Biblia (<https://www.online-biblia.ro>) oldalakra érdemes figyelni.

A Hit Gyülekezete által működtetett oldal az 1908-as Károli veti össze öt angol fordítással, az Online Biblia pedig az 1908-as Károli, a 2011-ben, a Veritas Kiadó által megjelentetett Károli-biblia Újonnnan revidált fordítását veti össze két angol és egy román protestáns fordítással. A párhuzamos olvasás mindkét oldal esetében igeversenként lefelé bővül, ami azonban megnehezíti a folyamatos olvasásban történő elmélyedést. Mindkét oldal hasznos funkciója a többféle opcióval rendelkező „Keresés” mező, ahol a filológiai beállításokon kívül ékezet nélküli és szóeleji keresésre is van lehetőség. Az Online Biblia kiegészül még a Református Presbiteriánus Egyház által kiadott egyéves és kétéves bibliaolvasó Kalauzzal és Példabeszéddel is.

8. Az online megjelenések mellett érdemes megemlíteni a Fabiny Tibor, Pecsuk Ottó és Zsellengér József által szerkesztett *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon* című kötet, amely 11 magyar nyelvű bibliafordítás részleteit tartalmazza – egymás mellé rendezve. Ez a megoldás lehetőséget nyújt az összehasonlításra, a fordítások egymás mellett látására, azok összefüggéseinek és különbségeinek ellenőrzésére, valamint az olvasására is.

9. A kötetben kezdeményezett párhuzamos olvasó, bibliafordítások párhuzamos elrendezése adta az ötletet egy új párhuzamos Bibliaolvasó, felekezetközi online olvasó létrehozására, amelye a Károli Gáspár Református Egyetem Egyesített Bibliaolvasó Kutatócsoportja hozott létre (ebo.kre.hu). Az oldal célja, hogy egy helyen elérhetővé tegye több bibliafordítás párhuzamos, összehasonlító olvasását, illetve a napi lelki, illetve tudományosabb összehasonlító olvasást segítő, a zsidó és keresztény felekezetek, illetve csoportok által készített napi bibliaolvasó kalauzokat, valamint lehetővé tegye az azok közötti könnyű váltást. A projekt nem titkolt célja egy olyan (háttér) adatbázis elkészítése, mely a meglévő, bibliaolvasást elősegítő alkalmazásokhoz és weboldalkhoz képest gazdagabb tartalommal és rugalmassággal segíti elő nemcsak a bibliaolvasás népszerűsítését, de a felekezetek közti párbeszédet, a különböző (régie és modern, magyar és idegen nyelvű) bibliafordítások és bibliaolvasó vezérfonalak, olvasási rendek megismerését, s így az olvasás és tanulmányozás mellett akár egyedülálló hermeneutikai segédeszközként használható legyen. Az oldal rugalmassága a tervek szerint lehetővé teszi a folyamatos fejlesztést, egyrészt új Bibliák bevonásával, másrészt olvasók, kalauzok, illetve különféle segédanyagok folyamatos becsatornázásával (például lexikonok), ezáltal lehetővé téve a még teljesebb bibliaértelmezést.

Az Egyesített Bibliaolvasó (ebo.kre.hu) 26 bibliafordítást (1-1 héber, görög, német és lovári, 3 angol, illetve 19 magyar nyelvű Bibliát), valamint lehetőséget nyújt több felekezet (hatféle) napi igéjének követésére is, azok párhuzamos olvasására. Az oldal fejezetenkénti bontásban jelentíti meg a szövegeket, a párhuzamos olvasást a szövegek egymás mellé rendezése, valamint háttérszínnel megvilágított szövegkiemelés segíti. Az oldal jelenleg nem rendelkezik keresővel, az egyes könyveket és fejezeteket, mint ahogy az Olvasók esetében a dátumot külön menüben lehet kiválasztani. A fent ismertetett, bibliafordításokat közlő weboldalak közül egyedülállóan az oldal készítői tanulmányokban írták meg a fejlesztés folyamatát, így az oldal grafikai arculatáról bővebben Borsa Aliz (Borsa, 2021), az oldal kezdeti terveiről Győri Tamás József (Győri, 2021), az oldal mögötti biblia-szövegek feldolgozásának problémáiról Király Zoltán Levente (Király, 2021), a fordítástudományban lehetséges használatáról M. Pintér Tibor és P. Márkus Katalin (M. Pintér & P. Márkus, 2021), valamint egzegetikai hasznáról Fabiny Tibor (Fabiny, 2021) írásaiból tájékozódhatunk.

A fentiek alapján egyértelművé válik az egyébként is egyértelmű: egy meghatározott számú magyar bibliafordítás (köztük a kanonikus bibliafordítások) több felületen is elérhető a magyar olvasók számára. Az egyes felületek között lévő különbség (legyen az akár csak grafikai, bár a fentiek azt mutatják, hogy jelentős különbségek vannak a kiegészítő alkalmazások tekintetében is) bizonyítja, hogy mindegyik online olvasó és korpusz használatára szükség lehet. Hosszú távon azonban feltételezhetően azok maradnak „életképesek”, amelyeket a működtetők fejlesztenek, új alkalmazásokat és forrásokat csatolnának be.

Az online jövője

Ma már tudjuk, hogy olvasási szokásainkat befolyásolják az egyre változatosabb formában megjelenő infokommunikációs javak (az olvasás és nyelvtanulás kapcsán lásd például M. Pintér, 2016): a kutatók könyvei már nem kizárólagosan a könyvespolcokon vannak, hanem például a felhőtechnológia által kínált lehetőségeket felhasználva valahol egy ismeretlen helyen lévő szerveren, lehetővé téve, hogy a kutató több helyről, több számítógépről is hozzáférjen. Az online bibliaolvasás e téren tud valami újat hozni, hiszen a tartalmegosztás, a kiegészítő anyagok könnyed becsatolása révén olyan lehetőségeket teremt, amelyekre néhány évtizede csak könyvtárakban (sőt: különféle könyvtárakban) volt lehetőség. Az online felületek fejlesztése valószínűleg több téren is hasznos lenne a kutatók számára: különféle, a kutatást támogató szótárak, lexikonok vagy statisztikai modulok, illetve pontosabb keresést segítő alkalmazások hozzájárulnának ahhoz is, hogy ne csak a bölcsészettudomány, hanem a digitális bölcsészet is profitáljon a digitalizált és annotált bibliaiszövegekből.

A párhuzamos bibliaolvasás és a számítógépes szövegelemzés nemcsak a hermeneutikai értelmezés, nemcsak a digitális bölcsészet, hanem a fordítástudomány szempontjából is hasznos lehet – csupán azzal, hogy egy felületen több fordítás olvasható, látható, értelmezhető. A különféle online felületek kínálta lehetőség feltételezhetően az évek során bővülni fog, és ebben már az Egyesített Bibliaolvasó (EBO) felülete is segít.

IRODALOM

- Borsa, A. (2021). Az Egyesített Bibliaolvasó (EBO) projekt grafikai arculata. In Fabiny, T. & M. Pintér, T. (Eds.), *πὼς ἀναγινώσκεις; Hogyan olvasod? Felekezeteket összekötő Egyesített Bibliaolvasó (EBO) felé* (pp. 55–63). Hermeneutikai Kutatóközpont.
- Christodouloupoulos, Ch. & Steedman, M. (2015). A massively parallel corpus: the Bible in 100 languages. *Language Resources and Evaluation*, 49(2), 375–395, <https://doi.org/10.1007/s10579-014-9287-y>
- Fabiny, T. (2021). Komparatív bibliaolvasás. Miért indítottuk el az „Egyesített Bibliaolvasó” (EBO) projektet? In Fabiny, T. & M. Pintér, T. (Eds.), *πὼς ἀναγινώσκεις; Hogyan olvasod? Felekezeteket összekötő Egyesített Bibliaolvasó (EBO) felé* (pp. 9–36). Hermeneutikai Kutatóközpont.
- Fabiny, T., Pecsuk, O. & Zsengellér, J. (2014). *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*. Luther Kiadó – Kálvin Kiadó – Hermeneutikai Kutatóközpont.
- Györi Tamás, J. (2021). Az Egyesített Bibliaolvasó (EBO) honlap első tervei. In Fabiny, T. & M. Pintér, T. (Eds.), *πὼς ἀναγινώσκεις; Hogyan olvasod? Felekezeteket összekötő Egyesített Bibliaolvasó (EBO) felé* (pp. 37–41). Hermeneutikai Kutatóközpont.

- Hansen-Schirra, S. & Teich, E. (2008). Corpora in human translation. In Lüdeling, A. & Kytö, M. (Eds.), *Corpus Linguistics An International Handbook. Volume 2*. (pp. 1159–1175). Walter de Gruyter.
- Király Levente, Z. (2021). Bibliaszövegek digitalizálása és szinkronizálása. In Fabiny, T. & M. Pintér, T. (Eds.), *πῶς ἀναγινώσκεις; Hogyan olvasod? Felekezeteket összekötő Egyesített Bibliaolvasó (EBO) felé* (pp. 42–54). Budapest: Hermeneutikai Kutatóközpont.
- McCarthy, M. & O’Keeffe, A. (2010). Historical perspective: what are corpora and how have they evolved? In O’Keeffe, A. & McCarthy (Eds.), M. *The Routledge Handbook of Corpus Linguistics* (pp. 3–13), Routledge.
- McCarthy, A. D., Wicks, R., Lewis, D., Mueller, A., Wu, W., Adams, O., Nicolai, G., Post, M. & Yarowsky, D. (2020). The Johns Hopkins University Bible Corpus: 1600+ Tongues for Typological Exploration. In Calzolari, N., Béchet, F., Blache, Ph., Choukri, K., Cieri, Ch., Declerck, T., Goggi, S., Isahara, H., Maegaard, B., Mariani, J., Mazo, H., Moreno, A., Odijk, J. & Piperidis, S. (Eds.), *Proceedings of the 12th Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2020)* (pp. 2884–2892), ELRA – European Language Resources Association.
- M. Pintér, T. (2016). Infokommunikáció használata a tanulásban. Elméleti megközelítés az oktatásinformatikai készségek fejlesztéséhez. *Gyermeknevelés, 4*(2), 11–23. <https://doi.org/10.31074/gyntf.2016.2.11.23>
- M. Pintér, T. & P. Márkus, K. (2021). Korpuszok a bibliafordításban mint a lexikológiai vizsgálatok eszközei. In Fabiny, T. & M. Pintér, T. (Eds.), *πῶς ἀναγινώσκεις; Hogyan olvasod? Felekezeteket összekötő Egyesített Bibliaolvasó (EBO) felé* (pp. 72–89). Hermeneutikai Kutatóközpont.
- Nord, Ch. (2016). Function + Loyalty: Theology Meets Skopos. *Open Theology, 2*(1), 566–580. <https://doi.org/10.1515/oph-2016-0045>
- Ogrodniczuk, M., Garabík, R., Koeva, S., Krstev, C., Pęzik, P., Pintér, T., Przepiórkowski, A., Szaszák, Gy., Tadić, M., Váradi, T. & Vitas, D. (2012). Central and South-European language resources in META-SHARE. *Infotheca, 12*(1), 3–26.
- Pecsuk, O. (2014). Az 1975-ben megjelent új fordítású protestáns Biblia 1990-es revíziója. In Fabiny, T., Pecsuk, O. & Zsengellér, J. (Eds.), *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon* (pp. 125–132). Luther Kiadó – Kálvin Kiadó – Hermeneutikai Kutatóközpont.
- Resnik, P., Olsen, M. B. & Diab, M. (1999). The Bible as a parallel corpus: Annotating the „Book of 2000 Tongues”. *Computers and the Humanities, 33*, 129–153. <https://doi.org/10.1023/A:1001798929185>
- Somers, H. (2008). Corpora and machine translation. In Lüdeling, A. & Kytö, M. (Eds.), *Corpus Linguistics An International Handbook. Volume 2*. (pp. 1175–1197). Walter de Gruyter.

On-line access to Hungarian Bible-translations

The paper presents the possibilities of on-line reading of the Hungarian Bible translations accessible on the Internet. There are several Hungarian translations of the Bible connecting the text to several denominations. The diversity of the acceptance of these sacred texts have led translators to produce diverse translations. This diversity can now be viewed on the Internet, in the form of several webpages offering Bible texts. The bottlenecks of Bible translations can be studied by using parallel Bible-texts which are offered by several webpages offering several views of the same texts. This paper briefly describes the possibilities of reading and accessing the Hungarian translations offering concise descriptions of each webpage offering the similarities and differences in providing access to translations and readings.

Keywords: Bible translations, Internet, parallel texts

KOVÁCS TÍMEA

Névmási szerkezetek kvantitatív és kvalitatív elemzése forrásnyelvi és fordított büntetőjogi szövegekben

A jogi szaknyelv és a szaknyelvi fordítás – sajátos jellegénél fogva – a fordítástudományon és szaknyelveken belül is külön ágat képvisel. Több szerző foglalkozik a jogi szaknyelv jellemzőivel, valamint a nyelveken, kultúrákon és jogi intézményi rendszereken átívelő interlingvális jogi fordítás legfontosabb problémáival. Ugyanakkor a gépi fordítás az elmúlt pár évben megfigyelhető robbanásszerű fejlődése és az annak nyomán kialakult új és egyre nagyobb jelentőséggel bíró utószerkesztés (poszteditálás) újabb kihívások elé állítja a fordítástudományt és a gyakorló fordítókat. Ha egyre több szöveg és azok fordítása válik elektronikus formában szinte mindenki számára könnyen elérhetővé, az milyen új feladatok és elvárások elé állítja a fordítókat és utószerkesztőket (poszteditorokat)? Hogyan alakul át a fordítói minőségi sztenderd fogalma? Hogyan definiálhatjuk az ideális (jogi) szaknyelvi fordítást, mely mind a gépi, mind a humán fordítás minőségi szintje lehet?

Kulcsszavak: jogi szaknyelv, humán fordítás, gépi fordítás, utószerkesztés, minőségi sztenderd

Bevezetés

A jogi fordítás egyik legfontosabb jellemzője a forrásnyelvi tartalom lehető legpontosabb megőrzésére és a célnyelvi értelmezhetőségre való törekvés. A normatív vagy preskriptív jogi szövegek esetében a forrásnyelvi tartalom vagy a célnyelvi jól-megformáltság és kulturális beágyazottság kontinuum mentén a forrásnyelvi tartalom megőrzése ugyanolyan fontos, ha nem fontosabb, mint a célnyelvi jól-megformáltság. Ugyanakkor ezt a fordítónak olyan célnyelvi eszközökkel kell elérnie, hogy a jogi szöveg legfontosabb jellemzője – a szöveg által érintett felek számára a lehető legpontosabb értelmezés lehetősége – ne sérüljön. Ebben a folyamatban a fordítónak figyelembe kell vennie számos olyan nyelvi, kulturális, pragmatikai és jogrendszerből adódó sajátosságot, amelyek a cél- és forrásnyelvi szövegek átjárhatóságát, fordíthatóságát és értelmezhetőségét befolyásolják. Az angol–magyar és magyar–angol jogi szaknyelvi fordítás műfaji sajátosságaival (Balogh, 2020) és a releváns stratégiákkal (Kovács, 2018) több szerző is foglalkozik. Mivel a jelen tanulmány szerzője nyelvész, a jogi szaknyelvi fordítás szempontjából jelentős forrás- és célnyelvi jellemzőket, azon belül is az összetett névmások angol forrásnyelvben és a gépi és humán magyar fordításban megjelenő használatát vizsgálja. Mivel a jogi szövegek fordításában, ahogy alapvetően az emberi kommunikációban, a referenciális funkció kulcsfontosságú, érdemes a jogi szövegekben megvizsgálni a névmási szerkezetek használatát és fordítá-

sát, hiszen azok jelentősen befolyásolják az adott elemek értelmezhetőségét és egyéb vonatkozásait.

Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy összehasonlítsa és elemezze az angol jogi szaknyelv egyik archaikus jellemzőjének – az összetett névmási szerkezetek – az angol forrásnyelvi normatív (preskriptív) szövegben és annak (nyers) gépi és humán fordításaiban való előfordulási gyakoriságát és használatát. A tanulmány arra keresi a választ, hogy a korpusznyelvészeti eszközökkel és az azokat kiegészítő kvalitatív módszerekkel vizsgált szövegek közül melyik felel meg jobban a forrásnyelvi angol szövegben megfigyelhető nyelvhasználati tendenciáknak. Melyik célnyelvi (a humán vagy a gépi fordított) szöveg „gravitál” (Halverson 2003, 2010a, 2017) jobban a forrásnyelvi szöveg felé.

Gépi fordítás, poszteditálás (utószerkesztés), korpusznyelvészet

A gépi fordítás a 2016 óta elterjedt neurális háló alapú alkalmazásoknak köszönhetően dinamikusan fejlődik. Ezzel párhuzamosan és részben ennek köszönhetően egyre több eredeti forrásnyelven megírt szöveg érhető el elektronikus formában. Ily módon az internet egy forrásnyelvi (és adott célnyelvre fordított) korpusznak is tekinthető (Seidl-Péché, 2020), amely szinte bárki számára elérhető. Mivel a gépi fordítás összehasonlíthatatlanul rövidebb idő alatt fordítja ugyanazt a forrásnyelvi szöveget a célnyelvre, a fordításslétszolgálatok körében egyre inkább elterjed a használata. Olyannyira, hogy akár az ügyfél választhatja ki, hogy egy adott forrásnyelvi szöveg gépi (emberi közbelépés nélküli nyers) fordítását kéri-e, vagy annak (emberi közbelépéssel) utószerkesztett változatát. Az utószerkesztés (poszteditálás) definíciója az ISO 17100:2015 sztenderd szerint: „a gépi fordítás szerkesztése és javítása”. Ugyanakkor az utószerkesztés során szem előtt tartott minőségi sztenderdek és referenciának tekintett szövegek megfogalmazása még meglehetősen pontatlan. Noha vannak erre vonatkozó számszerűsíthető mutatók (metrikák), valójában pusztán alkalmazásuk még nem elegendő az adott célnyelvi szöveg minőségének pontos megítélésére. Általánosan elterjedt megközelítésmódok a BLEU (Papineni et al., 2002) és a (H)TER (Snover et al., 2006). Ezek a gépi fordítás és a referenciafordítás közötti átfedések és szerkesztés alapján (szókihagyás, csere stb.) számítanak ki egy értéket. Valójában a poszteditálásban nincsenek általánosan elfogadott vagy sztenderdek tekinthető alapelvek (DePalma, 2013; TAUS, 2016). A fordításban résztvevő gyakorlati és elméleti szakemberek kidolgoztak több lehetséges minőségi szintet az utószerkesztés meghatározására. Ezek alapján megkülönböztetünk részleges (*partial*) és teljes (*full*) poszteditálást (Hu & Cadwell, 2016 nyomán). A jelenlegi tudásunk szerint azonban ez a felosztás nem tűnik elégségesnek a poszteditálás pontos minőségi meghatározásához.

A jelenleg a szemünk előtt zajló rohamos fejlődésnek köszönhetően a gépi fordítás eredményeképpen létrejött végtermék, a szöveg – természetesen a szöveg jellegétől, az érintett cél- és forrásnyelvektől, az alkalmazott gépi fordító programtól (Google, DeepL stb.) függően – egyre jobb minőségű. Egyes teoretikusok szerint akár el is érheti az emberi fordítási minőséghez (*near human*) közeli szintet (Lample et al., 2018). Kérdés, vajon – a folyamatos fejlődés eredményeképpen – meg is haladhatja-e azt.

A fordítás minőségének megítélése és szükség szerinti javítása a lektori kompetenciába tartozik. A jogi szakszövegek esetében, mint láttuk, ez különösen összetett feladat, hiszen a célnyelvi szövegnek egyaránt (ha nem jobban) kell eleget tennie a forrásnyelvi pontos tartalom és a célnyelvi jól megformáltság időnként egymásnak feszülő elvárásainak. A gépi fordítás rohamos terjedése és fejlődése eredményeképpen a fordítói kompetencia egyre inkább átalakul poszteditálási kompetenciává (Pym, 2013). Ugyanakkor várat még magára a poszteditálással szemben támasztott elvárások meghatározása. A jelenlegi gyakorlat szerint a poszteditor az adott minőségi szinten (amely lehet „részleges” vagy „teljes”) elvégzi az utószerkesztést egy referenciának tekinthető szöveg alapján. A referenciaszöveg definíciója sem egyértelmű, leginkább az adott műfajhoz tartozó regiszterben írt eredeti forrásnyelvi szövegek és azok elfogadottnak tekintett célnyelvi fordításai minősülnek annak. Éppen ezért érdemes megvizsgálni egyes nyelvi elemek használatát – referenciaszövegnek – tekinthető eredeti forrásnyelvi és célnyelvre fordított szövegekben.

A fordítástudomány módszertanában is használt számítógépes alkalmazások – az 1990-es évektől megfigyelhető – elterjedésének köszönhetően a korpusznyelvészet egyre nagyobb szerepet játszik a kutatásokban. Mivel a korpusznyelvészeti eszközök hatalmas terjedelmű elektronikusan elérhető szövegekben teszik lehetővé a kvantitatív kutatásokat, joggal népszerűek a kutatók körében. Ugyanakkor több elméleti szakember hívja fel a figyelmet a korpusznyelvészeti eszközök alkalmazásában rejlő veszélyekre. A kizárólag kvantitatív alapú és az egyes elemekre irányuló (*item-based*) kutatás egyoldalúvá teheti az eredmények értelmezését (Heltai, 2014). Éppen ezért a jelen tanulmányban megjelenő adatok gyűjtéséhez és elemzéséhez használt korpusznyelvészeti (*Sketch Engine*) kutatást kiegészíti az eredmények kvalitatív elemzése és értelmezése.

A kutatás célja és módszertana

Jelen tanulmány célja tehát referenciának tekinthető forrásnyelvi szövegekből és azok gépi és humán fordításából összegyűjtött nyelvi elemek korpusznyelvészeti eszközök segítségével történő kvantitatív vizsgálata és kvalitatív elemzése. Az elemzés elsősorban arra keresi a lehetséges választ, milyen tendenciák figyelhetők meg egy – a jogi szaknyelvi regiszterre jellemző – nyelvi elem (*thereof*) forrás- és célnyelvi (gépi és humán fordított) használatában, és ezek a tendenciák hogyan befolyásolhatják a fordítástól és a poszteditálás során elvárt minőséget és az arra ható tényezőket. Jelen tanulmány szerzője több korábbi tanulmányában vizsgálta angol–magyar és magyar–angol jogi szaknyelvi fordításban a forrás- és célnyelvi szövegek egymásra hatását humán (Kovács, 2020b) és gépi fordításokban (Kovács, 2020a, 2020c) is. Mivel fordítói és fordításoktatói gyakorlatom során sokszor szembesültem angol–magyar jogi fordítás során a *thereof* és egyéb összetett névmási szerkezetekkel, jelen kutatásom tárgyául ezek használatát választottam. A korpusznyelvészeti eszközök alkalmazását és a korpusz kiválasztását megelőzte az a feltételezés, miszerint érdemes a *thereof* és egyéb összetett névmások használatát összehasonlító elemzés alá vetni. Jelen kutatás tehát irányított korpusznyelvészeti (*corpus-based*), kutatás, melyet kiegészít a vizsgált nyelvi elemek forrás- és célnyelvi használatának kvalitatív és komparatív elemzése.

Az elemzéshez összesen négy egynyelvi korpuszt használtam. Angol forrásnyelvi – referencia- – korpusznak Kalifornia állam Büntetőjogi törvénykönyvét (*Penal Code of California*) választottam (a továbbiakban: PCC_EN_REF). A magyar forrásnyelvi referenciakorpusz a 2012. évi C. Törvény a Magyar Büntetőjogról (a továbbiakban: CC_HU_REF). A vizsgált célnyelvi angol fordítások pedig az interneten az Nemzeti Jogszabálytáron elérhető (humán fordítás), a továbbiakban: CC_HU_EN_HT és a Deep L Pro gépi (neurális háló alapon működő) alkalmazás fordítása (a továbbiakban: CC_HU_EN_MT). A kutatáshoz azért választottam a Büntetőjogi törvénykönyveket, melyek Šarčević (1997) és más szakemberek (Kjaer, 2007; Zódi, 2017) felosztása alapján is egyértelműen normatív, preskriptív jellegű szövegek, mert különösen fontos mindenkire vonatkozó előíró jellegük. Természetesen az interlingvális jogi fordítás során előkerülnek olyan fontos szempontok, mint a két ország, kultúra, jogrendszer közötti nyelvi és nem-nyelvi tényezők. Tekintettel arra, hogy ez egy nyelvhasználatra irányuló elemzés, a vizsgálat kizárólag a konkrét nyelvi elem használatára terjed ki.

A fent említett négy szövegből korpuszt építettem. A négy korpuszra vonatkozó általános adatok az 1. táblázatban találhatók.

1. táblázat

A vizsgált korpuszok általános jellemzői

	PCC_EN_REF	CC_HU_EN_HT	CC_HU_EN_MT	CC_HU_REF
szavak száma	391257	66326	73872	53130
mondatok száma	9336	1430	1481	1531
lexikai sűrűség	41,9	46,4	49,9	34,7

Az 1. táblázat adatai alapján érdemes megjegyezni, hogy a kaliforniai büntető törvénykönyv (391257 szó) jóval terjedelmesebb, mint a magyarországi (53130 szó). Mivel a jelen elemzés nem terjed ki a két törvénykönyv felépítésében és tartalmában megfigyelhető hasonlóságok és eltérések vizsgálatára, ezzel ebben a tanulmányban nem foglalkozunk. Ugyanakkor ennek a vizsgálatára egy jövőbeni kutatás célja lehet. Jelen tanulmány kizárólag az összetett névmások eredeti angol nyelvű referenciaszövegben megfigyelt használatára és azok célnyelvi fordításaira összpontosít.

A magyar forrásnyelvi referenciaszöveg és annak két fordítása kapcsán megfigyelhető, hogy mindkét fordított szöveg (humán fordítás: 66326 szó, gépi fordítás: 73872 szó) terjedelmesebb a magyar referenciaszövegnél (53130 szó). A három szöveg közül a legerjedelmesebb a HU–EN, tehát a gépi angol (nyers) fordítás. Ha megvizsgáljuk az adott szövegek lexikai sűrűségét, vagyis az egy mondatban felhasznált szavak átlagát, akkor azt látjuk, hogy a magyar törvénykönyv a legkevésbé sűrű (34,7), és a két fordítás lexikai sűrűségben meghaladja a forrásnyelvi szövegeket. Ugyanakkor a két angol célnyelvi (humán és gépi fordított) szöveg a lexikai sűrűség tekintetében közelebb áll a forrásnyelvi referenciaszövegnek tekinthető kaliforniai törvénykönyvben megfigyelt sűrűséghez. Ennek feltehetően az az oka, hogy a magyar szintetikus, agglutináló nyelv, az angol pedig analitikus.

Az összetett névmási szerkezetek használata a vizsgált korpuszokban

Az általános korpuszjellemezők után nézzük, hogy az összetett névmások használatában milyen eredményeket kapunk. Sok kritika éri az összetett névmások alkalmazását. Az angol jogi fogalmazást oktató tananyagok többsége ellenzi ezek használatát (például British Legal Centre), mivel szerintük nem elég egyértelmű, mire utalnak. Abban ugyanakkor egyetértés van, hogy fontos megérteni ezt az archaikusnak vélt nyelvhasználati formát, hiszen a jogi nyelv egyszerűsítésére irányuló törekvések ellenére a mai napig használatban vannak.

Pavličková (2008) szerint a *there*- és *here*-rel kezdődő elemek jogi deiktikus nyelvi eszközök, amelyek az adott beszédhelyzetre vagy azon kívülálló helyzetre, elemre, viszonyra utalnak. Valójában a *this* és *that* mutatónévmások helyett használatosak, csak a jogi szaknyelvi szövegben szükséges prepozíciókkal társítva. A leggyakrabban használt prepozíciók az *-after*, *-by*, *-upon*, *-in*, *-on*, *-to* stb. Ezekben a leginkább jogi szaknyelvben használt határozói szerkezetekben az első elem egy helyhatározó – a *there* vagy a *here* – amelyekhez egy prepozíció tapad – jelen esetben poszt-pozícióként funkcionálva. A fő különbség a *there*-rel és *here*-rel kezdődő szerkezetekben, hogy a *that*-et helyettesítő elem az adott szövegtől távolabbi dologra utal, míg a *this* közelebbi elemre. Egy másik értelmezés szerint a *there* előtag az adott szövegen kívüli másik dokumentumra vagy elemre utal, míg a *here*-rel kezdődő elemek az adott dokumentumra (Bázklik et al., 2010). Pavličková (2008) szerint ezek a nyelvi eszközök határozók, melyeket kötőszóként és mellékénévként is lehet használni. A jogi kommunikációs helyzetben résztvevők közötti, valamint az adott szöveghez és a szövegben említett szövegekhez való viszonyt jelölik. Uthalhatnak egy vagy több félre, időre, helyre, sőt ezek egyes részeire is. Ezen kívül bizonyos dolgokra is, például kijelentésekre, mondatokra vagy gondolatokra. Mivel a funkciójukat tekintve adott nyelvi elemek helyettesítésére és azokra való utalásra használjuk ezeket a kifejezéseket, jelen tanulmány szerzője is inkább összetett névmási szerkezetként (Balogh, 2020) utal rájuk.

A *here* és *there* szavakkal kezdődő és az ahhoz poszt-pozícióban csatolt prepozíciók által alkotott szerkezetek a jogi szaknyelvi használat sajátos példái. Éppen ezért érdemes megvizsgálni ezek használatát az angol forrásnyelvi referenciaszövegben és a magyar forrásnyelvi szöveg angol (humán és gépi) fordításaiban. A 2. táblázat a három korpuszban – PCC_EN_REF és annak emberi CC_HU_EN_HT és gépi CC_HU_EN_MT fordításában – leggyakrabban előforduló összetett névmási szerkezeteket és azok gyakoriságát szemlélteti. Értelemszerűen az összehasonlításból kimarad a magyar forrásnyelvi szöveg.

2. táblázat

Az összetett névmási szerkezetek használata a vizsgált korpuszokban

	PCC_EN_REF	Gyak.	CC_HU_EN_HT	Gyak.	CC_HU_EN_MT	Gyak.
thereof	296	0,0008	37	0,0006	20	0,0002
therein	66		29		23	
thereafter	39		0		0	

thereby	39		19		24	
thereto	34		0		6	
hereby	27		0		0	
herein	22		0		0	
therefrom	20		6		1	
therewith	13		3		2	
thereupon	10		0		0	
hereafter	8		0		0	
hereinafter	6		12		17	
thereunto	2		0		0	
hereinabove	1		0		0	
hereof	1		7		0	
hereto	1		0		0	
heretofore	1		0		0	
therethrough	1		0		0	
theretofore	1		0		0	

A 2. táblázat alapján jól látszik, hogy két szövegben a *thereof* a leggyakrabban használt szerkezet. A teljes szöveghez képest a leggyakrabban az angol forrásnyelvi referenciaszövegben fordul elő (0,0008%), ezt követi a humán fordított szöveg (0,0006), majd a gépi fordítás (0,0002%). Érdekes, hogy a két másik angol nyelvű szövegtől eltérően a gépi fordított szövegben a *thereby* a leggyakoribb, amit nem sokkal lemaradva a *therein* követ. Fontos megjegyezni, hogy a *hereto* az angol forrásnyelvi referenciaszövegben mindössze egy alkalommal szerepel, míg a humán fordításban hét alkalommal, a gépi fordított szövegben pedig egyszer sem. Ha megvizsgáljuk, hányféle összetett névmási szerkezet szerepel az egyes szövegekben, akkor azt láthatjuk, hogy a legnagyobb változatosság az angol forrásnyelvi referenciaszöveget jellemzi – összesen 19-féle elemet tartalmaz. A változatosság szempontjából azonban a két fordított szöveg azonos, igaz, az egyes elemek használata eltér. Mindkét szövegben előfordul a *thereof*, *therein*, *thereby*, *therefrom*, *therewith*, *hereinafter*, de a *hereof* csak a humán, a *thereto* pedig csak a gépi fordításban.

Ezt követően megvizsgáltam a *thereof* kifejezés mondatbeli elhelyezkedését a *Sketch Engine*-ben elérhető *N-grams* alkalmazás segítségével. Ez az alkalmazás összegyűjti a *thereof* használatát kettőtől hat elemig terjedő szókapcsolatokban. Ezt az alábbi három táblázatban foglaltam össze. A 3. számú táblázat tartalmazza azt a tíz leggyakoribb kettőtől hat elemig terjedő szókapcsolatot, melyben a *thereof* is előfordul.

3. táblázat

Az angol büntetőjogi szövegben (PCC_EN_REF) megjelenő N-grammok és azok gyakorisága

PCC_EN_REF	Gyakoriság
part thereof	36
or any part thereof	27
any part thereof	27
conviction thereof	26
upon conviction thereof	25
and upon conviction thereof	22
thereof shall	22
thereof to	19
upon conviction thereof shall	17
conviction thereof shall	17

A táblázatból egyértelműen látszik, hogy a *thereof* elem a leggyakrabban a *part* és *conviction* főnevekkel, illetve az azokra vonatkozó bővítményekkel, valamint a *shall* segédigével együtt jelenik meg. Érdekességképpen kigyűjtöttem a legtöbb, vagyis hat elemből álló szókapcsolatokat. Ezeket a szövegben való megjelenésük számával együtt a 4. táblázat foglalja össze:

4. táblázat

Hat elemből álló N-grammok a forrásnyelvi angol referenciaszövegben (PCC_EN_REF)

PCC_EN_REF	Gyakoriság
and upon conviction thereof shall be	13
conviction thereof shall be punished by	11
upon conviction thereof shall be punished	11
thereof shall be punished by a	8

Látható, hogy a *thereof* szókapcsolat központi elemét továbbra is a *conviction* és a *shall* alkotja, ezek egészülnek ki további bővítményekkel.

A következő, 5. táblázatban a magyar büntető törvénykönyv humán fordításában (CC_HU_EN_HT) előforduló N-grammokat gyűjtöttem össze.

5. táblázat

A magyar büntetőjogi szöveg humán angol fordításában (CC_HU_EN_HT) megjelenő N-grammok és azok gyakorisága

CC_HU_EN_HT	Gyakoriság
facilitating thereof	6
or facilitating thereof	6
part thereof	5

gaining knowledge thereof	4
after gaining knowledge thereof	4
promptly after gaining knowledge thereof	4
required therefor or facilitating thereof	4
offense promptly after gaining knowledge thereof	4
therefor or facilitating thereof	4
knowledge thereof	4

Az 5. táblázat alapján a vizsgált korpuszban kisebb a szórás a szókapcsolatok gyakoriságában. A legtöbb elem hat alkalommal fordul elő, de a tizedik leggyakoribb is négy alkalommal. A *thereof* érdekes módon a *facilitating* és *gaining knowledge* igeneves szerkezetekkel és azok bővítményeivel, vagy azok nélkül jelenik meg. A 6. táblázat a hat elemből álló szókapcsolatokat tartalmazza.

6. táblázat

A hat elemből álló N-grammok a humán fordított angol szövegben (CC_HU_EN_HT)

CC_HU_EN_HT	Gyakoriság
offense promptly after gaining knowledge thereof	4
impacts thereof increasing or decreasing the	2
and the impacts thereof increasing or	2
the impacts thereof increasing or decreasing	2
financial year and the impacts thereof	2
authorities before they become aware thereof	2
thereof increasing or decreasing the profit	2
programs required therefor or facilitating thereof	2
year and the impacts thereof increasing	2

A 6. táblázatból kitűnik, hogy a leggyakrabban használt hat elemből álló szókapcsolatokban már megjelenik az *impacts*, a *become aware* és az *increasing* elem is.

Ezt követte a magyar forrásnyelvi szöveg gépi fordításában előforduló N-grammok vizsgálata. A vizsgálat eredményeit a 7. táblázat foglalja össze.

7. táblázat

A magyar büntetőjogi szöveg gépi angol fordításában (CC_HU_EN_MT) megjelenő N-grammok és azok gyakorisága

CC_HU_EN_MT	Gyakoriság
part thereof	7
thereof shall	5
part thereof shall be	5
part thereof shall	5

thereof shall be	5
remaining part thereof shall	4
respect thereof	4
in respect thereof	4
the remaining part thereof	4
the remaining part thereof shall	4

A 7. táblázat adatai alapján megállapítható, hogy a gépi fordított szövegben található szókapcsolati elemek szintaktikai beágyazottsága jobban hasonlít az eredeti angol nyelvű referenciaszöveghez. Ebben a szövegben is a *part* és a *shall* a leggyakoribb központi elem a *thereof*-val közösen alkotott szókapcsolatokban. Ezeken kívül megjelenik még a *respect* elem. A hat elemből álló szerkezeteket a 8. táblázat foglalja össze.

8. táblázat

A hat elemből álló N-grammok a gépi fordított angol szövegben (CC_HU_EN_MT)

CC_HU_EN_MT	Gyakoriság
the remaining part thereof shall be	4
part thereof shall be converted into	4
or the remaining part thereof shall	4
thereof shall be converted into imprisonment	4
remaining part thereof shall be converted	3
service or the remaining part thereof	3
a third person in respect thereof	3
unlawful advantage or a promise thereof	3

A 8. táblázat alapján megállapítható, hogy továbbra is a *part* és a *shall* elemek a leggyakoribbak a *thereof*-os szókapcsolatokban, kiegészülve a *respect* és *promise* elemekkel.

A 8. táblázat adatai ismeretében összegzőképpen elmondható, hogy a *thereof* elem szövegekben előforduló gyakorisága alapján a két (humán és gépi) angolra fordított szöveg közül a humán fordítás közelít jobban az eredeti angol – referenciának tekintett – szöveghez. Ha azonban a szövegekben betöltött szerepét és a leggyakoribb szókapcsolatokban való előfordulását tekintjük, akkor egyértelműen a gépi fordítás által létrejött szöveg hasonlít jobban az angol nyelvű referenciaszöveghez.

A fordításokban használt összetett névmási szerkezetek kvalitatív elemzése

A kvantitatív elemzést követte a fordítások kvalitatív elemzése. Az elemzés fókuszában a két fordításban gyűjtött *thereof* elemek összehasonlítása állt. A fenti elemzés adatai alapján a *thereof* a humán fordításban 37, míg a gépi fordításban 20 alkalommal jelent meg. A humán fordításban megjelent 37 *thereof* szóelem más elemekkel való használata a gépi fordításban mindössze négy alkalommal egyezett. A közös ezekben az elemekben, hogy minden esetben a *part* elemmel együttes szókapcsolatban jelent meg a *thereof*.

1. példa:

CC_HU_REF	CC_HU_EN_HT	CC_HU_EN_MT
Ha a fiatalok a munkakötelettségének önként nem tesznek eleget, a közérdekű munkát vagy annak hátralévő részét szabadságvesztésre kell átváltoztatni.	If a juvenile offender fails to voluntarily comply with his work obligation, the community service work, or the remaining part thereof, shall be substituted to imprisonment.	If the juvenile does not voluntarily fulfil his/her work obligation, the community service or the remaining part thereof shall be converted into imprisonment.

Jól látszik, hogy a forrásnyelvi magyar szövegben *az annak hátralévő részét* fordításként jelenik meg a *the remaining part thereof* mindkét fordításban. Ugyanakkor mindössze négy esetben volt átfedés a humán és gépi fordított szövegben megjelenő *thereof* használatában: a humán fordításban használt 33 esetben a gépi fordításban a *thereof* használatától eltérő megoldás található. Ha megnézzük, hogy a magyar forrásnyelvi szöveg mely elemei fordításában jelent meg a *thereof* kifejezés, akkor azt látjuk, hogy a legtöbb esetben az *ez* vagy *az* mutatónévmás ragozott alakjai (*ezek, azok, ennek, annak, ezt, azt* stb.) fordításaként (összesen 20 elem). Ezt a következő példában is láthatjuk:

2. példa:

CC_HU_REF	CC_HU_EN_HT	CC_HU_EN_MT
[...] a csoportot olyan életfeltételek közé kényszeríti, amelyek azt vagy annak egyes tagjait pusztulással fenyegetik,	[...] constrains the group into living conditions threatening the demise of the group on the whole or certain members thereof,	[...] forces the group into living conditions that threaten to destroy it or some of its members,

A *thereof* elem az angol célnyelvi humán fordításban a magyar forrásnyelvi szövegben szereplő főnév birtokos ragozott alakjaként (összesen hat esetben) is megjelent. Ezt a következő – 3. példa – szemlélteti:

3. példa:

CC_HU_REF	CC_HU_EN_HT	CC_HU_EN_MT
egyes, a halálbüntetés, a kínzás vagy más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés során alkalmazható áruk kereskedelméről szóló, 2019. január 16-i (EU) 2019/125 európai parlamenti és tanácsi rendelet – II. mellékletében meghatározott áruk tekintetében – 33. cikkének,	Article 17 of Council Regulation (EC) No. 1236/2005 of 27 June 2005 concerning trade in certain goods which could be used for capital punishment, torture or other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, as regards the goods specified in Annex II thereof,	17. Article 33 of Regulation (EU) 2019/125 of the European Parliament and of the Council of 16 January 2019 concerning trade in certain goods which could be used for capital punishment, torture or other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, as regards the goods defined in Annex II,

Érdekes módon akkor is a *thereof* szerkezet jelent meg a fordításban, amikor a magyar forrásnyelvi szövegben egy egész tagmondat szerepel (összesen négy elem), lásd 4. példa:

4. példa:

CC_HU_REF	CC_HU_EN_HT	CC_HU_EN_MT
[...] nem tett meg a hatáskörében álló minden szükséges és indokolt intézkedést annak érdekében, hogy megakadályozza elkövetését, vagy haladéktalanul nem tett feljelentést azt követően, hogya a bűncselekmény elkövetéséről tudomást szerzett.	[...] the public executive did not take the measures deemed necessary and justified within his power to prevent the criminal offense, or did not report the criminal offense promptly after gaining knowledge thereof.	[...] failed to take all necessary and reasonable measures within his or her power to prevent the commission of the offence or to report the offence promptly after becoming aware that it had been committed.

Három esetben a *thereof* nem feleltethető meg a magyar forrásnyelvi szöveg egyetlen elemének sem, lásd 5. példa:

5. példa:

CC_HU_REF	CC_HU_EN_HT	CC_HU_EN_MT
[...] az ehhez szükséges vagy ezt könnyítő gazdasági, műszaki vagy szervezési ismeretet másnak a rendelkezésére bocsátja.	[...] conveys economic, technical and/or organizational expertise required therefor or facilitating thereof.	[...]makes available to another person the economic, technical or organisational knowledge necessary or useful for that purpose.

Látható, hogy többségében a mutatónévmások, például *ezek*, *annak*, de akár a tagmondatok rövidítéseként is megjelenik a *thereof*, főleg, ha a fordító a nominális szerkezeteket akarja megőrizni. Ugyanakkor azt látjuk, hogy a gépi fordított szövegben tendenciózus a vonatkoztatott elem megismétlése, a birtokviszony birtokos melléknévvel (*its*, *their*) jelölése vagy a teljes tagmondat használata.

Érdemes megvizsgálni azokat a szövegrészteket, ahol a gépi fordításban megjelenik a *thereof* kifejezés (13 alkalommal), de a humán fordításban nem. A *thereof* a leggyakrabban a *part* elemmel alkotott szókapcsolatban (összesen három alkalommal) jelenik meg. Erre láthatunk példát az alábbiakban:

6. példa:

CC_HU_REF	CC_HU_EN_HT	CC_HU_EN_MT
Ha az elítélt a pénzbüntetést nem fizeti meg, illetve részletfizetés engedélyezése esetén egyhavi részlet megfizetését elmulasztja, a pénzbüntetést vagy annak meg nem fizetett részét szabadságvesztésre kell átváltoztatni.	If the defendant did not pay the fine, or if failed to pay a monthly installment where payment by installment had been authorized, the fine or the unpaid portion shall be substituted by the appropriate term of imprisonment.	If the convicted person has ceased to serve his sentence, the degree of execution of the sentence or the remaining part thereof shall be imprisonment.

Ezen kívül megjelenik a *thereof* még a *possession*, *promise*, *respect*, *members* elemekkel alkotott szókapcsolatokban is. Erre az alábbiakban láthatunk példát (7. példa):

7. példa:

CC_HU_REF	CC_HU_EN_HT	CC_HU_EN_MT
Aki gazdálkodó szervezet részére vagy érdekében végzett tevékenységével kapcsolatban jogtalan előnyt kér, avagy a jogtalan előnyt vagy ennek ígéretét elfogadja,	Any person who requests or receives an unlawful advantage in connection with his activities performed for or on behalf of an economic operator, for himself or for a third party, or accepts a promise of such an advantage ,	Any person who, in connection with the activities of an economic entity for or on behalf of the entity, requests an unlawful advantage or accepts an unlawful advantage or a promise thereof ,

Ha összevetjük a forrásnyelvi magyar szöveget a gépi fordítással, akkor azt tapasztaljuk, hogy a *thereof* elem az *az* és *ez* mutató névmások ragozott alakjaival (*annak*, *azzal*, *ezzel*, *azok*, *erre*) alkotott főnévi szókapcsolataiban jelenik meg.

Összegzés

A fenti adatok alapján jól látszik, hogy a célnyelvi humán fordításban a *thereof* elem gyakorisága jobban megfelel az angol eredeti referenciaszövegben forrásnyelvében kirajzolódó gyakorisági mintának. Ugyanakkor a *thereof* elem szintaktikai beágyazottsága a kettőtől hat elemből álló szókapcsolatokban az angol eredeti referencia- és a magyarról angolra gépi fordított szöveg között feleltethető meg jobban. A forrásnyelvi magyar szöveggel való összevetésben az látszik, hogy a gépi fordításban a *thereof* kizárólag a mutatónévmások ragozott alakjai és főnevek által alkotott szókapcsolatok fordításaként van jelen. A humán fordításban nagyobb a szórás: a mutatónévmások ragozott alakjai és főnevek által alkotott szókapcsolatokon kívül ragozott főnevekre, sőt akár tagmondatokra referáló funkcióban is előfordul. Sőt arra is van példa, hogy ekvivalensnek tekinthető forrásnyelvi elem hiányában is megjelenik, vagyis redundáns használatban.

Konklúzió

A *thereof* használatának gyakoriságát illetően tehát a humán fordított szöveg jobban követi a forrásnyelvi referenciaszövegben is megfigyelhető gyakoriságot, de a szintaktikai szinteken, a szókapcsolatokban és mondatokban való elhelyezkedésének mintája inkább a gépi és az angol nyelvű referenciaszöveg viszonylatában feltűnő. Ez megerősítheti a Halverson (2003, 2010, 2017) által a fordított szövegben megfigyelhető *gravitációs* hatást, miszerint az adott regiszterre jellemző lexikai vagy grammatikai elemeket nagyobb valószínűséggel választják a fordítók, így azok használata felülreprezentált a fordításokban, sőt akár redundáns is lehet. A célnyelvi szövegben tehát a humán fordító törekszik a jogi szaknyelvi használat jellegzetes eleme, a *thereof* gyakori használatára, ez azonban nem egyezik a referenciának tekintett forrásnyelvi szintaktikai gyakorlattal. A gépi fordított szöveg tehát jobban „gravitál” az angol nyelvű referenciaszövegre jellemző szintaktikai használathoz, a humán fordításban pedig a jogi szaknyelvi regiszter jellegzetes elemének tekintett *thereof* gyakori használata követi jobban a referenciaszövegben megfigyelt mintázatot. Fenti állítás megerősítése

további adatokat és elemzést igényel. Ugyanakkor a jogi szövegek poszteditálása során a *thereof* használatát illetően érdemes a fentiekben leírtakat figyelembe venni.

IRODALOM

- Balogh, D. (2020). *Műfajtudatosság a jogi szakfordításban és szakfordítóképzésben*. ELTE Doktori Iskola, kiadatlan doktori disszertáció. <https://doi.org/10.15476/ELTE.2020.035>
- Bázlik, M. & Ambrus, P. & Beclawski, M. (2010). *The Grammatical Structure of Legal English*. Translegis.
- DePalma, D. (2013). *Post-editing in practice*. <http://www.tcworld.info/e-magazine/translation-and-localization/article/post-editing-inpractice/>
- Halverson, S. (2003). The cognitive basis of translation universals, *Target*, 15(2), 197–241. <https://doi.org/10.1075/target.15.2.02hal>
- Halverson, S. (2010). Cognitive Translation Studies and the merging of empirical paradigms: The case of ‘literal translation’, *Translation Spaces*, 4(2), 310–340, <https://doi.org/10.1075/ts.4.2.07hal>
- Haverson, S. (2017). Gravitational pull in translation. Testing a revised model. In De Sutter, G. & Lefer, M. A. & Delaere, I. (Eds.), *Empirical Translation Studies. New Methodological and Theoretical Traditions* (pp. 9–47). De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110459586>
- Heltai, P. (2014). Pszicholingvisztikai és neurolingvisztikai eljárások a fordítástudományban, *Fordítástudomány*, 16(2), 5–23.
- Hu, K. & Cadwell, P. (2016). A Comparative Study of Post-editing Guidelines, *Baltic J. Modern Computing*, 4(2), 346–353. <https://aclanthology.org/W16-3420.pdf>
- ISO, ISO 17100:2015: Translation services – Requirements for translation services, http://www.iso.org/iso/catalogue_detail.htm?csnumber=59149
- Kjaer, A. L. (2007). Legal Translation in the European Union. A Research Field in Need of a New Approach. In Kredens, K. & Goźdz-Roszkowski, S. (Eds.) *Language and the Law: International Outlooks* (pp. 69–95). Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Kovács, T. (2018). Átváltási műveletek (megoldások) az angol–magyar jogi szaknyelvi fordításban. *Modern nyelvoktatás. Fordítástudomány különszám*, 25(2–3), 40–53.
- Kovács, T. (2020a). Humans, machines, and texts: The implications of the rise of neural machine translation for the educators of future translators. In Besznyák, R., Fischer, M. & Szabó, Cs. (Eds.) *Fit-For-Market Translator and Interpreter Training in a Digital Age* (pp. 135–151). Vernon Press.
- Kovács, T. (2020b). Interferenciajelenségek összehasonlító vizsgálata nem fordított magyar és angolról magyarra fordított jogi szaknyelvi szövegekben. In Szabóné Papp, J. (Ed.). *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények, Interdiszciplináris tanulmányok, A Miskolci Egyetem Közleményei. Publications of the University of Miskolc*, 13(2), 150–165. Miskolci Egyetemi Kiadó.
- Kovács, T. (2020c). Jogi szaknyelvi és fordítási feladatok. In Dróth, J. (Ed.). *Fordítási és szaknyelvi gyakorlatok távoktatásban*. (pp. 122–179). KRE–L’Harmattan, Károli Könyvek.
- Lample, G., Ott, M., Conneau, A., Denoyer, L. & Ranzato, M.A. (2018). *Phrase-based and Neural Un-supervised Machine Translation*. Cornell University, <https://doi.org/10.18653/v1/D18-1549>
- Pavličková, E. (2008). Ways of addressing in legal discourse. *Discourse and Interaction*, 1(1), 87–98. <https://journals.muni.cz/discourse-and-interaction/article/view/6901/8267>
- Papineni, K., Roukos, S., Ward, T. & Zhu W.J. (2002). BLEU: A Method for Automatic Evaluation of Machine Translation. *Proceedings of the 40th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (ACL)*, Philadelphia, July 2002, pp. 311–318. <https://doi.org/10.3115/1073083.1073135>

- Pym, A. (2013). Translation Skill-Sets in a Machine-Translation Age. *Meta: Translators' Journal*, 58(3), 487–503. <https://doi.org/10.7202/1025047ar>
- Šarčević, S. (1997). *New Approach to Legal Translation*. Hague: Kluwer Law International.
- TAUS. (2016). TAUS Post-Editing Guidelines, <https://www.taus.net/think-tank/articles/postedit-articles/taus-post-editing-guidelines>
- Seidl-Péché, O. (2020). Az internet mint korpusz a szakfordításban. In Adorján, M. & Kovács Tímea (Eds.), *Korpusznyelvészet és nyelvi közvetítés* (pp. 109–125). KRE–L'Harmattan, Károli Könyvek.
- Snover, M., Dorr, B., Schwartz, R., Micciulla, L. & Makhoul, J. (2006). A Study of Translation Edit Rate with Targeted Human Annotation,
- Zódi, Zs. (2017). Jogi szövegtípusok. *Magyar Jogi Nyelv*, (2), 20–30. <https://joginyelv.hu/jogi-szoveg-tipusok/>
- https://www.british-legal-centre.com/source/GLEC_Presentations/GLEC_Lesson-5.pdf

Felhasznált források

- Kalifornia állam Büntetőjogi Törvénykönyve (Penal Code of California) <https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codesTOCSelected.xhtml?tocCode=PEN>
- A 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről (hivatalosnak tekinthető) angol fordítása, elérhető: https://njt.hu/translation/J2012T0100P_20210708_FIN.pdf
- A 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyv gépi (Deep L Pro) angol fordítása

Quantitative and qualitative analysis of compound pronouns in source language and translated criminal law texts

Arising out of their very nature, legal language and translation constitute separate disciplines within the field of translation and languages for special purposes. Several authors have addressed the characteristics of legal language and the main problems of interlingual legal translation that crosses the borderlines between languages, cultures and legal institutional systems. At the same time, the explosion in machine translation in the last few years, and the new and increasingly important field of post-editing to which it has given rise, are posing new challenges to translation studies and to translators in practice. If an ever-increasing number of texts and their translations are becoming easily accessible to almost everyone in electronic format, what new challenges and expectations does this pose for translators and post-editors? How does the concept of a quality standard for translators evolve? How can we define the ideal (legal) translation in a specialised language, which can offer a standard qualitative level for both machine and human translation?

Keywords: legal language use, human translation, machine translation, post-editing, quality standards

GÖTZ ANDREA

Kötőelemek gyakorisága a magyar–angol európai parlamenti tolmácsolásban

Bár az Európai Parlamentben (EP) a retúr- és relétolmácsolás kis nyelvek esetében a szinkrontolmácsolási szolgáltatás fontos részét képezi, a tolmácsolás ezen formái eddig kevésbé kutatták. A jelen tanulmány a relé- és a retúrtolmácsolást vizsgálja a kötőelemek használatán keresztül magyar–angol európai parlamenti tolmácsolásban. A jelen vizsgálat eredményei szerint ezen kötőelemek gyakoribbak a tolmácsolás, mint az eredeti diskurzusban, valamint a leggyakoribbak a relétolmácsolásban.

Kulcsszavak: korpuszalapú tolmácsoláskutatás, kötőelemek, diskurzusjelölők, relétolmácsolás, retúrtolmácsolás, európai parlamenti tolmácsolás

Bevezetés

Az EU jelenleg 24 hivatalos nyelvén 552 nyelvkombinációban fordít és tolmácsol. Ez a többnyelvűség hatalmas feladatot ró az EU működésére és kommunikációját támogató nyelvi szolgáltatókra, ugyanakkor gazdag anyagot is kínál a korpuszalapú tolmácsoláskutatás viszonylag új területének (Bendazzoli, 2018) kutatásaihoz is. Az Európai Parlament (EP) üléseinek szinkrontolmácsolási anyaga mára már számos korpusz és kutatás alapját képezte (lásd Bernardini et al., 2016 az EPTIC-hez; Defrancq et al., 2015 az EPICG-hez), ahogy a jelen tanulmányét is. A jelen tanulmány magyar–angol EP-i felszólalások korpuszában (lásd Götz, 2017) vizsgálja a kötőelemek használatát. A jelen kutatás továbbá kitér az EP-i tolmácsolás egy lényeges, azonban többnyire elhanyagolt aspektusára: a relé- (közvetítő nyelvet alkalmazó, például magyar → német → angol) és a retúr- (nem az anyanyelvre [L1G, hanem idegen [L2, L3] nyelvre történő) tolmácsolásra.

A nyelvpár-kombinációk magas száma miatt már évtizedek óta lehetetlen az Európai Parlamentben minden nyelvpár között közvetlen (és/vagy anyanyelvi) tolmácsolást nyújtani (lásd Mikkelsen, 1999). Különösen a kis nyelvek esetében elképzelhetetlen az európai parlamenti szinkrontolmácsolás a relé- vagy retúrtolmácsolás használata nélkül (lásd Bartłomiejczyk, 2016 a lengyel helyzethez). Annak ellenére, hogy a retúr- és relétolmácsolás használata bevett gyakorlat Európa számos kisebb nyelvpiacán, így például Közép-Kelet-Európában is (de la Iglesia & Opdenhoff, 2014; Gentile & Albl-Mikasa, 2017), valamint számos nemzetközi szervezetnél, ahogy például az ENSZ-nél is (lásd Song & Cheung, 2019) és az EU intézményeiben is, a témát viszonylag kevésbé kutatják. Ennek egyik oka a nem anyanyelvi tolmácsolást övező tabu, amely napjainkig hátráltatja e széles körben elterjedt tolmácsolási mód kutatását (Whyatt, 2020).

A jelen tanulmány – Defrancq et al. (2015) vizsgálatát ismételve – ellentétes és következtető kötőelemek gyakoriságát, valamint nyelvi motiváltságát vizsgálja magyar európai parlamenti felszólalások angol szinkrontolmácsolásában, összehasonlítva az ezen kötőelemek használatában jelentkező különbségeket az anyanyelvi, retur- és relétolmácsolásban.

Kötőelemek a tolmácsolásban

Ugyan a tágan értelmezve pragmatikai funkciót betöltő elemeket már régóta vizsgálják a tolmácsolásban (lásd Hale, 1999), rendszerezett kutatásuk csak a megfelelő méretű, elektronikus tolmácsolási korpuszok megjelenésével vált lehetővé. Ez annál is fontosabb, mivel, ahogyan Hale (1999, p. 57) megjegyzi: „a legtöbb [nyelvi] probléma, amellyel a tolmácsok megküzdnek [...] nem a terminológiai, hanem a diskurzus pragmatikai aspektusából ered”. Bizonyos tolmácsolási helyzetekben (például bírósági tolmácsolás) a tolmácsok nagy hatással vannak a tolmácsolt beszélők megítélésére pusztán az általuk megválasztott diskurzusjelölők, kötőelemek és egyéb pragmatikai jelölők révén (Hale, 2004). Mivel a tolmácsolt beszéd a hallgatóság számára rendszerint a tolmácsolt beszélőhöz, nem pedig a tolmácshoz kötődik (Blakemore & Gallai, 2014), a stigmatizált nyelvi elemek is a beszélőre, nem pedig a tolmácsra reflektálnak, így az előbbi megítélésre hatnak károsan.

A tolmácsok megítélését ezzel szemben beszédprodukciónak (disz)fluenciája határozza meg alapvetően. A tolmácsolás minőségét kutató vizsgálatok rendre a fluenciát emelik ki a minőséget befolyásoló legfontosabb tényezőként (Zwischenberger, 2010). A percepció vizsgálatok tanúsága szerint a tolmácsolt beszéd fluenciája fontosabb szempont a tolmácsolás pontosságánál is, mivel az utóbbi szempontot a befogadónak nehezebb megítélnie (Rennert, 2010). Mivel a kötőelemek alapvető szerepet játszanak a szövegkohézió megteremtésében, a tolmácsolt beszéd fluenciájának biztosításában is kiemelt a jelentőségük.

A kötőelemek ezen meghatározó szerepét az empirikus kutatások eredményei is alátámasztani látszanak. A korpuszalapú kutatások fényében a kötőelemek gyakorisága nemcsak az eredeti felszólalásokban mért gyakorisághoz képest növekszik a franciáról angolra és hollandra tolmácsolt szövegekben (Defrancq et al., 2015), hanem meghaladhatja az összehasonlítható célnyelvi szövegek gyakorisági szintjét is egyes elemek tekintetében (Defrancq, 2018; Pollkläsener, 2021). Ezzel a korpuszalapú tolmácsoláskutatásban sikerült megcáfolni azt a feltételezést, miszerint a pragmatikai funkciójú elemek gyakorisága csökken a tolmácsolt diskurzusban a nagy fokú kognitív terhelés következtében (Defrancq et al., 2015).

A megfigyelések szerint a tolmácsolás a kötőelemek szempontjából drasztikusan átalakítja az eredeti szöveg szerkezetét, amiért a hozzáadott elemek nagy száma a felelős (Defrancq et al., 2015, p. 198). A kötőelemek gyakorisága emellett szignifikánsan korrelál a beszédtempóval, és ugyan a férfiak az eddig elérhető kutatások szerint marginálisan több kötőelemet használnak, a tolmács neme nem határozza meg a kötőelemek gyakoriságát szignifikánsan (Magnifico & Defrancq, 2020).

Módszerek és korpusz

Kutatási célok és hipotézisek

A jelen tanulmány a kötőelemek gyakoriságát, valamint a forrásnyelvi megfelelő nélkül hozzáadott kötőelemek arányát vizsgálja magyar–angol tolmácsolt szövegekben. A korábbi kutatások eredményei alapján a kötőelemek várhatóan gyakoribbak a tolmácsolt diskurzusban (Defrancq et al., 2015; Götz, 2019, 2020). A tanulmány a következő hipotéziseket vizsgálja:

- A kötőelemek gyakoribbak a magyarról angol tolmácsolt diskurzusban, mint a magyar forrásnyelvi szövegekben.
- A kötőelemek gyakoribbak a magyarról angol tolmácsolt diskurzusban, mint az eredeti angol diskurzusban.
- A relétolmácsolásban több forrásnyelvi megfelelő hozzáadott kötőelem található, mint a közvetlen anyanyelvi és retúr tolmácsolásban.

Korpusz

A tanulmány a MEPIK angol és magyar komponensére épül, eredeti angol és magyar, valamint magyar–angol tolmácsolt parlamenti beszédeket tartalmaz. A magyar–angol alkorpuszban háromféle tolmácsolás figyelhető meg: anyanyelvi, retúr- (magyar anyanyelvű tolmácsok angolra tolmácsolnak), valamint relétolmácsolás. A korpusz méretét az 1. táblázat mutatja.

1. táblázat

A MEPIK felépítése

Alkorpusz	Szószám	Beszédek
Angol eredeti	32 656	106
Magyar forrásnyelvi	33 031	134
Angol tolmácsolt	–	–
Angol anyanyelvi	10 220	28
Retúr	12 047	46
Relé	15 089	60
Német	10 981	45
Francia	3 166	13
Olasz	942	2
Összesen	37 356	134

A MEPIK-ben a legtöbb angol relétolmácsolás a német nyelvet használja közvetítő nyelvként.

Módszerek

A tanulmány a következő angol kötőelemek gyakoriságát vizsgálja: *as a result, but, however, nevertheless, now, so, that is why, therefore, though, thus, well* és *yet*, valamint ezek magyar megfelelőit (*de, hanem, azonban, ezért, tehát, ugyanakkor, bár, így, mégis, hát, viszont*).

A gyakoriságot a tanulmány abszolút és normalizált (per 1000 szó) gyakoriság formájában méri. A tolmácsolás diskurzusban megjelenő kötőelemek nyelvi motivált-ságát a forrás- és célnyelvi szövegekből a Sketch Engine segítségével összeállított párhuzamos korpusz kézi elemzésével végeztem. E során a tolmácsolás angol korpusz-ból kivontam a vizsgált elemeket tartalmazó párhuzamos konkordanciasorokat, és azonosítottam a forrásnyelvi megfelelőt tartalmazó és azt nem tartalmazó konkordanciasorokat. A statisztikai szignifikanciát t-próba és ANOVA teszteli.

Eredmények

Gyakoriság

A 2. táblázat a kötőelemek gyakoriságát mutatja a korpuszban. A szignifikáns különbségeket * jelöli a táblázatban.

2. táblázat

A kötőelemek gyakorisága

Korpusz	Abszolút gyakoriság	Normalizált gyakoriság
Tolmácsolás angol korpusz	452	12,1*
Eredeti angol korpusz	320	9,80*
Eredeti magyar korpusz	371	11,23

A három korpusz közül a tolmácsolás angol korpuszban a legmagasabb a kötőelemek gyakorisága, ezen különbség azonban csak az eredeti angolhoz korpuszhoz képest szignifikáns statisztikailag ($t = 2,87, p = 0,00$), az eredeti magyar forrásnyelvi szövegekhez képest viszont nem ($t = -0,41, p = 0,34$).

A kötőelemek gyakorisága az angol anyanyelvi, retúr- és relé- magyar–angol tolmácsolás között jelentős különbségeket mutat, ahogy azt a 3. táblázat szemlélteti, bár a különbség egyedül a relé- és az angol anyanyelvi tolmácsolás között szignifikáns ($f = 2,214, p = 0,025$).

3. táblázat

A kötőelemek gyakorisága a közvetlen és a közvetítő tolmácsolásban

Magyar–angol tolmácsolás korpusz	Abszolút gyakoriság	Normalizált gyakoriság
Angol anyanyelvi tolmácsolás szövegek	103	10,08*
Retúrtolmácsolás szövegek	131	10,87
Relétolmácsolás szövegek	218	14,45*

A hozzáadott és párhuzamos kötőelemek aránya

A 4. táblázat a hozzáadott és a párhuzamos kötőelemek gyakoriságát mutatja. A tolmácsolás valamennyi típusában a hozzáadott kötőelemek száma jelentősen meghaladja a párhuzamos, vagyis forrásnyelvi megfelelővel rendelkező kötőelemek számát ($t = 4,09, p < 0,000$).

Amint azt korábban a 3. táblázat mutatja, a kötőelemek gyakoribbak a vizsgált korpuszban a relétolmácsolásban, ami mind a hozzáadott, mind a párhuzamos elemekre igaz.

4. táblázat

A hozzáadott és a megfelelő kötőelemek gyakorisága

A tolmácsolás típusa	Beszúrt kötőelemek		Párhuzamos kötőelemek	
	Abszolút gyakoriság	Normalizált gyakoriság	Abszolút gyakoriság	Normalizált gyakoriság
Angol anyanyelvi	67	6,56*	36	3,52
Retúr	67	5,56*	63	5,23
Relé	141	9,34*	78	5,17

A hozzáadott kötőelemek gyakorisága szignifikánsan gyakoribb a párhuzamos elemekénél mindhárom magyar–angol tolmácsolási csoportban (anyanyelvi: $t = 1,78$, $p = 0,039$; retúr: $t = 0,55$, $p = 0,29$; relé: $t = 1,863$, $p = 0,032$). Ugyan a hozzáadott kötőelemek gyakoribbak a relétolmácsolásban, ez a különbség statisztikailag nem szignifikáns ($f = 0,04$, $p = 0,96$).

Az egyes kötőelemek gyakorisága

Az 5. táblázat mutatja az egyes kötőelemek normalizált gyakoriságát. Minden csoportban a *but* a leggyakrabban használt kötőelem, amelyet a *so* és a *ow* követ, leszámítva az utóbbi elemet, amely a retúrtolmácsolásban ritkább a *therefore* és a *however* elemnél is. Az egyes kötőelemek gyakoriságának vizsgálata kimutatja, hogy a relétolmácsolásban mért magas gyakoriság két kötőelem, a *but* ($t = 3,12$, $p < 0,00$) és a *so* ($t = -1,50$, $p = 0,07$) magas gyakoriságának eredménye, ugyanis a legtöbb kötőelem nem gyakoribb – vagy nem szignifikánsan gyakoribb – a relétolmácsolásban.

5. táblázat

Az egyes kötőelemek normalizált gyakorisága (/1000 szó)

Kötőelemek	Relé	Angol anyanyelvi	Retúr
as a result	0,13	0,29	0,17
but	*7,56	4,01	4,65
however	0,40	0,49	0,58
nevertheless	0,00	0,10	0,00
now	0,93	*1,86	0,50
so	3,71	2,15	2,99
that is why	0,20	0,10	0,08
therefore	0,66	0,59	*1,16
though	0,27	0,10	0,42
thus	0,07	0,10	0,08
well	0,33	0,29	0,17
yet	0,20	0,00	0,08

A magyar retúr- és az angol anyanyelvi tolmácsolást tekintve a *now* szignifikánsan gyakoribb az angol anyanyelvi tolmácsolásban ($t = 2,81, p < 0,00$), míg a magyar tolmácsolásban a *therefore* gyakoribb ($t = -1,68, p = 0,05$).

Ezek a különbségek arra hívják fel a figyelmet, hogy a tolmácsolás diskurzusban mért kötőelem-gyakoriság az egyes kötőelemek viszonylatában változó képet mutat, valamint arra is, hogy az egyes tolmácsolási módok (relé vs. közvetlen, anyanyelvi vs. retúr) hatással lehetnek rá. A különbségekre többféle magyarázat is lehetséges.

A jelen korpuszban a magyar anyanyelvű tolmácsok a másik két tolmácsolási csoporthoz képest gyakrabban fordítanak le kötőelemeket magyarról angolra, ami arra utalhat, hogy szorosabban ragaszkodnak a magyar forrásnyelvi szöveghez, és megőrzik annak logikai kapcsolatait – ami a *but, so, however, therefore* és *though* esetében megfigyelt magasabb gyakorisághoz vezethet. Emellett a magyar anyanyelvű tolmácsok kevésbé gyakran adnak hozzá az angolra jellemző, közvetlen magyar megfelelő nélküli elemeket a célszöveghez, mint például a *well* vagy a *now*.

A hozzáadott és a párhuzamos kötőelemek gyakorisága

A 6. táblázat a hozzáadott és a párhuzamos kötőelemek arányát, a 7. táblázat pedig a kötőelemek normalizált gyakoriságát mutatja. A retúrtolmácsolásban a legalacsonyabb a hozzáadott és legmagasabb a párhuzamos kötőelemek aránya. A relé- és az anyanyelvi tolmácsolásban a hozzáadott és párhuzamos kötőelemek aránya megközelítőleg azonos.

6. táblázat

A hozzáadott és a párhuzamos kötőelemek aránya

Kötőelemek	Angol anyanyelvi		Retúr		Relé	
	Hozzáadott	Párhuzamos	Hozzáadott	Párhuzamos	Hozzáadott	Párhuzamos
as a result	33,33% (1)	66,67% (2)	50% (1)	50% (1)	50% (1)	50% (1)
but	40% (16)	60% (24)	39,29% (22)	60,71% (34)	52,17% (60)	47,83% (55)
however	20% (2)	80% (4)	14,29% (1)	85,71% (6)	16,67% (1)	83,33% (5)
nevertheless	100% (1)	0% (0)	0% (0)	0% (0)	0% (0)	0% (0)
now	94,74% (18)	5,26% (1)	100% (6)	0% (0)	92,86% (13)	7,14% (1)
so	90,48% (19)	9,52% (2)	77,14% (27)	22,86% (8)	82,76% (48)	17,24% (10)
that is why	100% (1)	0% (0)	0% (0)	100% (1)	66,67% (2)	33,33% (1)
therefore	66,67% (4)	33,33% (2)	35,71% (5)	64,29% (9)	80% (8)	20% (2)

though	0% (0)	0% (0)	40% (2)	60% (3)	80% (4)	20% (1)
thus	0% (0)	100% (1)	100% (1)	0% (0)	100% (1)	0% (0)
well	100% (3)	0% (0)	100% (2)	0% (0)	100% (5)	0% (0)
yet	0% (0)	0% (0)	0% (0)	100% (1)	33,33% (1)	66,67% (2)
Összesen	64% (64)	36% (36)	51,54% (67)	48,46% (63)	64,86% (144)	35,14% (78)

7. táblázat

A hozzáadott és a párhuzamos kötőelemek normalizált gyakorisága

Kötőelemek	Angol anyanyelvi		Retúr		Relé	
	Hozzáadott	Párhuzamos	Hozzáadott	Párhuzamos	Hozzáadott	Párhuzamos
as a result	0,10	0,20	0,08	0,08	0,07	0,07
but	1,66	2,35	1,83	2,82	3,91	3,65
however	0,10	0,39	0,08	0,50	0,07	0,33
nevertheless	0,10	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
now	1,76*	0,10	0,50*	0,00	0,86*	0,07
so	1,96*	0,20	2,24*	0,66	3,11*	0,66
that is why	0,10	0,00	0,00	0,08	0,13	0,07
therefore	0,39	0,20	0,42	0,75	0,53	0,13
though	0,10	0,00	0,17	0,25	0,20	0,07
thus	0,00	0,10	0,08	0,00	0,07	0,00
well	0,29	0,00	0,17	0,00	0,33	0,00
yet	0,00	0,00	0,00	0,08	0,07	0,13
Összesen	6,26*	3,52	5,56	5,23	9,54	5,17

Egyik tolmácsolási csoportban sem haladja meg szignifikánsan a hozzáadott kötőelemek gyakorisága a párhuzamosokét. A *but* mindhárom tolmácsolási csoportban a leggyakoribb kötőelem, azonban a hozzáadott kötőelemek gyakorisága nem haladja meg szignifikánsan a párhuzamosokét. A *now* esetében mindhárom csoportban szignifikánsan gyakoribbak a hozzáadott kötőelemek (anyanyelvi: $t = 2,11$, $p = 0,02$; relé: $t = 1,87$, $p = 0,034$; retúr: $t = 2,51$, $p = 0,011$), ahogy a *so* esetében is (anyanyelvi: $t = 3,63$, $p < 0,000$; retúr: $t = 2,55$, $p = 0,01$; relé: $t = 4,56$, $p < 0,000$).

A gyakorisági adatok fényében elképzelhető továbbá az is, a magyar anyanyelvű tolmácsok inkább az általánosabb funkciójú, alapszókincshez tartozó kötőelemeket használják, mint a speciálisabb jelentésűeket. Ez esetben azonban feltételezhetnénk,

hogy a specifikusabb kötőelemek markánsan ritkábbak a retúr-, mint az anyanyelvű angol tolmácsolási csoportokban, a gyakorisági adatok azonban nem támasztják alá ezt, így valószínűleg a *but* magasabb gyakorisága a magyar tolmácsok körében nem a kötőelemek korlátozottabb használatára vezethető vissza.

Következtetés

A jelen tanulmány a kötőelemek gyakoriságát vizsgálta magyar–angol európai parlamenti szinkrontolmácsolásban. Az elemzések számos megállapításhoz vezettek:

- a kötőelemek gyakoribbak a tolmácsolt angolban, mint az eredeti angol EP-diskurzusban, vagy a magyar forrásbeszédekben;
- a kötőelemek leggyakoribbak a relétolmácsolásban, mind a hozzáadott, mind a párhuzamos kötőelemek normalizált gyakoriságát tekintve;
- a retúrtolmácsolásban a legmagasabb a párhuzamos kötőelemek gyakorisága.

Az eredmények alátámasztják mindhárom hipotézist. A kötőelemek egyrészt gyakoribbak a tolmácsolt, mint az eredeti angol vagy magyar forrásbeszédekben, továbbá a relétolmácsolásban a leggyakoribbak. Az elemzések ezenkívül kimutatták azt is, hogy a hozzáadott és párhuzamos kötőelemek aránya eltér a retúr-, az anyanyelvi angol és a relétolmácsolásban. Míg egyes kötőelemek tekintetében az angol anyanyelvi és a retúrtolmácsolás között nyelvspecifikus különbségek mutatkoznak, a két csoport összesített kötőelem-gyakorisága nem tér el szignifikánsan.

Bernardini et al. (2016) az olasz–angol tolmácsolásban megfigyelhető lexikai és szintaktikai egyszerűsítést vizsgálva megállapította, hogy a tolmácsolt diskurzus egyszerre viseli a közvetített és a beszélt diskurzus nyelvi jegyeit, a kettő szélsőséges esetét képviselve. Ennek alapján feltételezhető, hogy a relétolmácsolás a tolmácsolt diskurzus szélsőséges esetét testesíti meg, amelyben a tolmácsolt diskurzus jellemző tulajdonságai felerősítve jelennek meg.

Mindazonáltal a jelen kutatás alapján általános következtetések nem vonhatók le, az eredmények ehelyett a további kutatások lehetséges kérdéseit vázolják fel. Így például felmerül a kérdés, hogy a relétolmácsolás esetében általános tendencia-e a kötőelemek magasabb gyakorisága? Ezenkívül a – szintén kevésbé kutatott – retúrtolmácsolást tekintve további vizsgálatot igényel a tolmácsok anyanyelvének hatása mind a kötőelemek köre, mind azok gyakoriságának tekintetében.

IRODALOM

- Bartłomiejczyk, M. (2016). *Face threats in interpreting: A pragmatic study of plenary debates in the European Parliament*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Bendazzoli, C. (2018). Corpus-Based Interpreting Studies: Past, Present and Future Developments of a (wired) Cottage Industry. In M. Russo, C. Bendazzoli, & B. Defrancq (Eds.), *Making Way in Corpus-Based Interpreting Studies* (pp. 1–19). Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-10-6199-8_1
- Bernardini, S., Ferraresi, A. & Miličević, M. (2016). From EPIC to EPTIC — Exploring simplification in interpreting and translation from an intermodal perspective. *Target*, 28(1), 61–86. <https://doi.org/10.1075/target.28.1.03ber>

- Blakemore, D. & Gallai, F. (2014). Discourse markers in free indirect style and interpreting. *Journal of Pragmatics*, 60, 106–120. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2013.11.003>
- Collard, C. & Defrancq, B. (2020). Disfluencies in simultaneous interpreting a corpus-based study with special reference to sex. In L. Vandevoorde, J. Daems, & B. Defrancq (Eds.), *New Empirical Perspectives on Translation and Interpreting* (pp. 264–300). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429030376>
- de la Iglesia, M. B., & Opendhoff, J.-H. (2014). Retour Interpreting Revisited: Tuning Competences in Interpreter Education. *Current Trends in Translation Teaching and Learning*, 10, 4–43.
- Defrancq, B. (2016). Well, interpreters... a corpus-based study of a pragmatic particle used by simultaneous interpreters. In G. Corpas Pastor & M. Seghiri (Eds.), *Corpus-based Approaches to Translation and Interpreting* (pp. 105–128). Peter Lang. <https://doi.org/10.3726/b10354>
- Defrancq, B. (2018). The European Parliament as a discourse community: Its role in comparable analyses of data drawn from parallel interpreting corpora. *The Interpreters' Newsletter*, 23, 115–132. <https://doi.org/10.13137/2421-714x/22401>
- Defrancq, B., Plevoets, K. & Magnifico, C. (2015). Connective Items in Interpreting and Translation: Where Do They Come From? In J. Romero-Trillo (Ed.), *Yearbook of Corpus Linguistics and Pragmatics 2015* (Vol. 3, pp. 195–222). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-17948-3_9
- Gentile, P. & Albi-Mikasa, M. (2017). 'Everybody Speaks English Nowadays'. Conference Interpreters' Perception of the Impact of English as a Lingua Franca on a Changing Profession. *Cultus*, 53–66.
- Götz, A. (2017). Az első magyar intermodális korpusz bemutatása. Kutatási lehetőségek. *Argumentum*, 13, 126–139.
- Götz, A. (2019). Diskurzusjelölők és kötőelemek gyakorisága írott és beszélt, mediált és nem mediált diskurzusokban. In K. Laczkó & Sz. Tátrai (Eds.), *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság* (pp. 291–313). ELTE Eötvös József Collegium.
- Götz, A. (2020). Discourse markers and connectives in interpreted Hungarian discourse: A corpus-based investigation of discourse properties and their interdependence. *Speech Science*, 2020(1), 259–284. <https://doi.org/10.15775/Besztud.2020.259-28>
- Magnifico, C. & Defrancq, B. (2017). Hedges in conference interpreting: The role of gender. *Interpreting*, 19(1), 21–46. <https://doi.org/10.1075/intp.19.1.02mag>
- Magnifico, C. & Defrancq, B. (2020). Norms and gender in simultaneous interpreting: A study of connective markers. *Translation & Interpreting*, 12(1), 1–17. <https://doi.org/10.12807/ti.112201.2020.a01>
- Magnifico, C. & Defrancq, B. (2020). Norms and gender in simultaneous interpreting: A study of connective markers. *Translation & Interpreting*, 12(1), 1–17. <https://doi.org/10.12807/ti.112201.2020.a01>
- Mikkelsen, H. (1999). Relay Interpreting: A Solution for Languages of Limited Diffusion? *The Translator*, 5(2), 361–380. <https://doi.org/10.1080/13556509.1999.10799051>
- Plevoets, K. & Defrancq, B. (2018). The cognitive load of interpreters in the European Parliament: A corpus-based study of predictors for the disfluency uh(m). *Interpreting*, 20(1), 1–28. <https://doi.org/10.1075/intp.00001.ple>
- Pollkläsener, C. (2021, September 5). *A Comparison of Discourse Particles in English Original and Simultaneous Interpreted Speeches*. UCCTS 2021, Bertinoro.
- Rennert, S. (2010). The impact of fluency on the subjective assessment of interpreting quality. *The Interpreters' Newsletter*, 15, 101–115.
- Song, S. & Cheung, A. K. F. (2019). Disfluency in relay and non-relay simultaneous interpreting: An initial exploration. *FORUM*, 17(1), 1–19. <https://doi.org/10.1075/forum.18016.che>
- Whyatt, B. (2020, November 12). *Directionality in translation and interpreting* [Online lecture]. MC2 Lab's Food for Thought Online Lecture Series. <https://www.youtube.com/watch?v=UoT86V6ipB0> (2021.10.11.)

Zwischenberger, C. (2010). Quality criteria in simultaneous interpreting: An international vs. a national view. *The Interpreters' Newsletter*, 15, 127–142.

The frequency of connective items in Hungarian to English European Parliamentary interpreting

Although simultaneous interpreting in the European Parliament (EP) would be impossible without retour and relay interpreting, especially in the case of small languages, these modes of interpreting have received little attention so far. This paper examines relay and retour interpreting through the use of connective items in Hungarian-to-English European Parliamentary interpreting. The results show that connective items are more frequent in interpreted than in original discourse, and most frequent in relay interpreting.

Keywords: corpus-based interpreting, connective items, discourse markers, relay interpreting, retour interpreting, EP interpreting

SZABÓ CSILLA – BESZNYÁK RITA

A BME Tolmács- és Fordítóképző Központjának online tolmácsképzése

Oktatói és hallgatói tapasztalatok

A pandémia nehéz helyzet elé állította a felsőoktatási intézmények többségét, különös tekintettel azokra, amelyek eszköz- és infrastruktúra-igényes speciális készségtárgyakat tanítanak. A tolmácsképző intézményeknek is rövid idő alatt kellett átállni távolléti oktatásra, s a korábban tantermi keretek között alkalmazott módszertani megoldásokat új technológiák segítségével online kontextusban megvalósítani. A tanulmány első felében felvázolunk néhány, az oktatók és a hallgatók körében elvégzett felmérést az online oktatással kapcsolatos tapasztalatokról, majd példákat hozunk arra, milyen nemzetközi, illetve hazai együttműködési kísérletek zajlottak le a képzőintézmények között ebben az időszakban. A tanulmány második felében összefoglaljuk, milyen – elsősorban pozitív – tapasztalatokat gyűjtöttünk a BME GTK Idegen Nyelvi Központjának Tolmács- és Fordítóképző Központjában (TFK) zajló szakirányú tolmácsképzéseken, részletesen elemezve az itt oktatott négy tolmácsolás mód (blattolás, konsekutív-, szinkron- és tárgyalástolmácsolás) kapcsán tapasztaltakat.

Kulcsszavak: blattolás, konsekutív tolmácsolás, szinkrontolmácsolás, tárgyalástechnika, blended oktatás

Bevezető

Az oktatási, felsőoktatási intézményeket világszerte szinte megoldhatatlan helyzet elé állította a koronavírus-járvány és az online oktatásra történő kényszerű átállás: a tanároknak néhány hét, sok esetben néhány nap leforgása alatt kellett az új helyzetben megfelelni megfelelő előkészítés, technikai infrastruktúra és releváns tapasztalatok hiányában. Még nehezebb volt a helyzet az eszköz- és/vagy infrastruktúra-igényes és konkrét készségtárgyakat oktató képzéseken. Ma már rendelkezésünkre állnak olyan felmérések, amelyeket az oktatók és a hallgatók körében végeztek el általános vagy specifikus fókusszal, s amelyekből – ha nem is átfogó, de aránylag pontos – képet kaphatunk arról, milyen nehézségekkel néztek szembe az oktatási folyamat szereplői.

Oktatói tapasztalatok az online oktatásról

Az online oktatás tapasztalatai a felsőoktatásban: nemzetközi felmérések

Számos nemzetközi felmérés született az elmúlt két évben arra vonatkozóan, milyen hatással volt a pandémia az online oktatás bevezetésére a felsőoktatás területén, ezen belül is az egyetemi oktatók és hallgatók mentális egészségére. A *Times Higher Education* is erre kereste a választ a Digital Teaching Survey néven 2020-ban indított felmérésében, amelyben 520 önkéntes válaszadó (többségük az Egyesült Királyság, illetve az Egyesült

Államok területén dolgozó egyetemi oktató) számolt be tapasztalatairól. Az eredmények azt mutatták, hogy az oktatók mintegy felét negatívan érintette az online oktatás a kezdeti fázisban: a megkérdezettek 61 százaléka nyilatkozott úgy, az online formára történő átállás rendkívüli erőfeszítéseket követelt, és további 28% jelezte, hogy ha nem is rendkívüli módon, de megterhelő volt az átállás. A válaszadók 51 százaléka érezte úgy, hogy az online oktatás a kezdeti fázisban számukra komoly mentális problémákat okozott annak ellenére, hogy az egyetemi (vagy tanszéki) vezetés alapvetően támogató magatartást tanúsított az oktatók iránt (42% vallotta így). Érdekes adat: a kezdeti nehézségeket követően az oktatók fele számolt be arról, hogy a korlátozások alatt jobban élvezte az online, mint a személyes órákat (feltehetően az offline maszkviselési kötelezettség miatt), de a legbiztosabb adat mégiscsak az, hogy a válaszadók 80 százaléka tanult abból, hogy más egyetemen oktató kollégáik hogyan tértek át az online oktatásra.

Az online oktatás tapasztalatai a felsőoktatásban: hazai felmérések

A G7 online gazdasági hírmagazin 2020. május 3-án közzétett cikkében arról számol be, hogy egyes egyetemeken négyszeresére nőtt az egyetemi oktatók terhelése a távolléti oktatás bevezetésével (Hajdú & Jandó, 2020). A pandémia első időszakában a legtöbb egyetem rendelkezésre bocsátotta a Microsoft Teams-platfomját, egyes egyetemek Zoom-licenszeket is biztosítottak, de általános probléma volt, hogy sem az oktatók, sem a hallgatók nem rendelkeztek megfelelő technikai háttérrel. Ezt a problémát emelte ki az ITM osztályvezetője is, hangsúlyozva, hogy az információtechnológiai és kommunikációs eszközök hiányán kívül az oktatók számára jelentős többletmunkát jelentett az is, hogy a meglévő, jelenléti oktatásra elkészített szinkron anyagaikat aszinkron módban (tehát olyan rugalmas online oktatási keretekben, ahol nincs, vagy minimális a valós idejű interakció) is használhatóvá kellett tenniük (Sinóros & Szabó, 2020)

Egy másik felmérés, amelyet 2020 októberében készítettek és 2021-ben publikáltak (Grazjczár, Schottner & Szűts, 2021), már a pandémia második szakaszát is figyelembe vette. A felmérésbe bevont 102 oktatóból 79 adott választ a kérdésekre: a többség számára nem okozott gondot a távolléti oktatásra való átállás, de csak 12% érezte úgy, hogy ez az átállás nem jelentett pluszmunkát. A szerzők több szempontot is elemezve arra hívják fel a figyelmet, hogy sokkal hatékonyabbá tehető a legtöbb képzés, ha a jelenléti oktatást távolléti oktatással kombináljuk, tehát a *blended learning* gyűjtőnéven ismert vegyes (jelenléti és online tevékenységeket is alkalmazó) oktatási forma létjogosultsága mellett érvelnek. Véleményük szerint több tényező is a blended oktatási formába vetett bizalmat erősíti; ezek között említették az oktatók pozitív oktatási és számonkérési tapasztalatait, a technikai eszközök magabiztos kezelését, illetve a digitális formában is jól működő kommunikációt: a felmérés tanúsága szerint az oktatói gárda mintegy fele támogatja a blended formákat.

Oktatói tapasztalatok az online tolmácsképzésről

Nemzetközi kooperáció

A tolmácsolás oktatása jelenléti, azaz személyes formában zajlik szerte a világon. Nemzetközi kontextusban a pandémiát megelőzően csak nagyon kevés képzőintézmény szánta el magát arra, hogy a jelenléti órák mellett valamilyen digitális, személyes

jelenlétet nem igénylő formát is beemeljen a tolmácsképzésbe¹. Ebben a helyzetben a kiváló infrastruktúrával (például modern szinkrontolmácsolási berendezésekkel) rendelkező képzőintézmények is azonos helyzetben találták magukat: csak a virtuális platformok álltak rendelkezésükre, amelyek alkalmazásáról rendkívül kevés tapasztalatuk volt. A tolmácsolást oktató intézmények szűk közössége hamar összefogott: a közösségi média (jelen esetben a Facebook) felületén már 2020 márciusában kialakult egy nemzetközi tolmácsoktatókból álló privát csoport, amely a nem túl frappáns, de annál beszédesebb nevet viselte: *Interpreting trainers blundering through online teaching in a pandemic*. A rövid időn belül több száz (jelenleg mintegy 1200 tagot) számláló FB-csoport az elismert szakember, Sophie Llewellyn Smith vezetésével komoly összefogásról tett tanúbizonyságot, és hatékony szakmai segítséget nyújtott a képzőintézményeknek ebben az időszakban online konferenciák, fórumok stb. szervezésével, a tudásmegosztás összes lehetséges formáját latba vetve. Emellett komoly segítséget jelentett az érintett intézményeknek, hogy a KUDO az EMCI konzorcium tagjainak 2020 márciusában ingyenesen elérhetővé tette a szolgáltatásait.

Európai kooperáció

Az európai szinten egy szűkebb csoport is komoly erőfeszítéseket tett a képzőintézmények, ezen belül az oktatók támogatására: a SCIC Tolmácsszolgálat² által néhány hónappal korábban létrehozott tudásközpont, a KCI³ nemcsak a távtolmácsolásra kényszerűen átálló (vagy sok esetben munka és/vagy feladat nélkül maradó) tolmácsok számára adott tanácsokat, hanem a képzőintézmények oktatóinak és hallgatóinak is. A SCIC már korábban is szervezett virtuális tanórákat a támogatást élvező egyetemek számára, de a pandémiás helyzetben külön segítséget nyújtottak azzal, hogy egyénileg is foglalkoztak a konferenciatolmács programban résztvevő hallgatóinkkal. A SCIC holnapján külön felületet, ezen belül külön szekciókat alakítottak ki, amelyeken keresztül online eszközöket és forrásokat osztanak meg az oktatási folyamatban részt vevők számára.

Hazai tapasztalatsere

Ami a hazai oktatóközösséget illeti, a képzőintézmények képviselőiben mi magunk is megpróbáltuk kicserélni a tapasztalatokat: a Miskolci Egyetem 2021 januárjában rendezett MANYE-konferenciájának keretében tartottuk meg a hagyományosan a BME Tolmácsképzője által szervezett eseményt, a *Tanár-tanár találkozót*, amelyen ezúttal az online platformokon megszervezett tolmácsvizsgákról beszélgettek a különböző képzőintézmények szakemberei. A tolmácsolás oktatásában a járványhelyzet kapcsán felmerülő aktuális problémákról a nyelvi közvetítést oktató hazai képzőintézmények közül az ELTE FTT foglalta össze tapasztalatait; 2021 márciusában jelent meg tanulmánykötetük a *Távolléti oktatás a fordító- és tolmácsképzésben* címmel Seresi Márta,

¹ Ilyen kivétel a Yorki Egyetem keretei között működő Glendon College, ahol egy kétéves blinded program keretében az első évben kizárólag valós idejű online órákat tartanak, és csak a második félévben állnak át a jelenléti formára.

² Az Európai Bizottság Tolmácsszolgálat

³ KCI: Knowledge Centre on Interpretation

Eszenyi Réka és Robin Edina szerkesztésében, ezzel a fókusszal rendezték meg hagyományos tavaszi konferenciájukat is. Ezen a konferencián hangzott el az az előadás, amelyben a BME Tolmács- és Fordítóképző Központjában szerzett tapasztalatairól jelen szerzőpáros is beszámolt, s amelynek írott változatát az alábbiakban közöljük.

Hallgatói tapasztalatok az online oktatásról

A kényszerű áttérés az online oktatásra nemcsak az egyetemi oktatókat, hanem a hallgatókat is új kihívások elé állította. A „befogadói” oldalon kellett rugalmasan adaptálódniuk a fokozatosan kialakuló oktatási és elvárási rendszerhez, mely – mint a fentiekben láthattuk – az oktatói közösségnek is komoly fejtörést okozott módszertani szempontból.

Az online oktatás megítélése hallgatói szemmel: nemzetközi felmérések

A Nemzetközi Bologna Csoport (Bologna Follow-up Group, BFUG) és az Európai Diák-szövetség (European Students' Union, ESU) 2020 júniusában a Zadari Egyetem koordinálásával végzett online felmérést, melynek keretében 41 európai ország felsőoktatási intézményeiben tanuló hallgatókat kérdeztek az online oktatásról. A felmérés eredményei összességében azt tükrözik, hogy a hallgatók is megosztottak az online oktatás megítélésében, és sok tekintetben ragaszkodnak a hagyományos oktatáshoz (BFUG-ESU, 2020). A megkérdezettek 57%-a például szívesebben vesz részt valós idejű online előadásokon és szemináriumokon, mert fontos számukra a személyes interakció az oktatóval. Ez a hallgatói igény abban is megmutatkozott, hogy többségük leginkább a videochates konzultációs formát érezte hatékonynak (szemben például az email-küldéssel). A hallgatók 50%-a vélte úgy, hogy tanulási terhei megnöttek az online oktatás bevezetésével, és – bár a követelményrendszert többnyire követhetőnek és következetesnek érezték – sokan hiányolták a rendszeres és részletes tanári visszajelzéseket, valamint sokan panaszkodtak az online oktatás kezdeti szervezetlenségére (BFUG-ESU, 2020).

Az átállás nyilvánvalóan az egyetemi hallgatók számára sem volt zökkenőmentes, de az online oktatás retrospektív tapasztalatai azt mutatják, hogy a hallgatói közösség sokkal nyitottabban – és sok tekintetben felkészültebben – állt ehhez a külső tényezők kiváltotta „digitális fordulathoz”, mint az oktatói oldal. A hallgatók 80%-a magabiztosan használja a különböző oktatási platformokat (Moodle, Microsoft Teams, Zoom stb.), rendelkezésükre állt a szükséges digitális eszköztár (99,5%), legfeljebb a stabil internetkapcsolat okozott gondot (59%). Ugyanakkor sok hallgató motivátlanságról, a társadalmi életük visszaeséséről, mentális egészségük megingásáról számolt be, különösen az első, 2020. tavaszi járványhullám idején (BFUG-ESU, 2020).

Az online oktatás megítélése hallgatói szemmel: hazai felmérések

A magyar hallgatók körében is több átfogó felmérés készült a COVID-járvány terjedésével a felsőoktatásban bevezetett online oktatás megítéléséről. Elsőként az ELTE Politológus Műhely Távoktatás Kutatása összegezte a hallgatói reflexiókat 2020 májusában (ELTE PM, 2020). A 11 magyarországi egyetem több mint 2000 hallgatójának bevonásával készült felmérés eredményeiből azt látjuk, hogy a hallgatók közepesen elégedettek a távolléti oktatás megvalósulásával (a maximálisan adható

7-ből átlagosan 4 pontot adtak erre a kérdésre a megkérdezettek). Hasonlóan vélekednek a segédanyagokhoz való hozzáférésről (4,4 pontos átlaggal) és a követelmények teljesíthetőségéről (4,3 pont). Ebben az időszakban leginkább a kooperáció területén éreztek hiányosságokat a hallgatók. Úgy ítélték meg, nem igazán vonták be őket az új körülményekhez adaptált számonkérési rendszer kialakításába (2,8 pont), és az oktatók összehangoltságát is hiányosnak érezték (átlag 3,2 pont) (ELTE PM, 2020). Ebben a kezdeti időszakban a hallgatók 43%-a vélte úgy, hogy az online forma nem pótolja teljesen a hagyományos *képzést*.

Kicsit átfogóbb és árnyaltabb képet mutat a Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciájának Távoktatás jelentése a koronavírus-járvány hatásáról a felsőoktatásban, hiszen ezt a felmérést két fázisban – előbb 2020 április-májusában, majd ismételtelen 2020 augusztusában – végezték 28 egyetem és összesen mintegy 17600 hallgató bevonásával (HÖÖK, 2020). A kétlépcsős kutatás tavaszi részeredményeit összevetve az augusztusi adatokkal azt látjuk, hogy míg áprilisban a hallgatók a kontaktórák 42%-át érezték kiválthatónak online oktatási módszerekkel, augusztus végén az átlagos kiválthatósági igény már 70% volt. A HÖÖK a nyert adatok fényében meg is fogalmazott néhány javaslatot a felsőoktatás jövőjére nézve, ezek között kiemelt helyen szerepel a kontaktórák számának csökkentése, a hallgatók és oktatók digitális kompetenciájának fejlesztése (kötelező kurzusokon, továbbképzéseken) és egy egységes intézményi e-learning struktúra kialakítása a magyarországi felsőoktatási intézményekben (HÖÖK, 2020).

A BME Gazdasági és Társadalomtudományi Karának Hallgatói Képviselője 2020 júliusában mérte fel a hallgatói véleményeket az első „járvány-sújtotta” félév online oktatásával kapcsolatban, a fentieknél jóval kisebb, 200 fős mintán (BME GTK, 2020). A pozitívumokra fókuszáló felmérés többek között azt vizsgálta, hogy mely módszerek nyerték el leginkább a hallgatók tetszését a távolléti oktatás során. A válaszokból azt látjuk, hogy a megkérdezettek a jól követhető, átlátható tananyagokat, a naprakész, folyamatos feltöltést értékelték, illetve az olyan jellegű kiegészítő segédanyagokat, melyek az autonóm tanulást segítik. A hallgatók körében népszerűek voltak az új típusú oktatási segédanyagok (videók, hangfelvétellel kísért prezentációk, kérdőívek, online gyakorló feladatok stb.). Pozitív visszajelzéseikben többnyire reális számonkérési keretokről és konzultációs lehetőségekről számoltak be, a rendkívüli körülmények között nagyra értékelték a kollegiális oktatói magatartást és segítőkészséget (BME GTK, 2020).

Hallgatói tapasztalatok az online tolmácsolásról

A fordítóképzésben nem ismeretlen a távoktatási forma, egyre több külföldi és magyar egyetem kínál blended vagy teljes egészében távoktatási formában megvalósuló posztgraduális képzéseket fordítóknak. Ezzel szemben a tolmácsolás döntően jelenléti formában folyik a legtöbb képzőintézményben, így nem meglepő, hogy míg több tanulmány és hallgatói elégedettségi felmérés is készült már fordító-hallgatók körében a távoktatás hatékonyságáról (Petz, 2020; Almahasees & Qassem, 2021), céltzottan tolmácsoló hallgatók bevonásával egyelőre nem végeztek átfogó nemzetközi vagy magyarországi felmérést az online oktatás megítéléséről. Ez annak is betudható, hogy a legtöbb egyetemen a speciális képzési feltételek és a magas bemeneti elvárások miatt

aránylag kis létszámú csoportokban folyik tolmácsképzés, nehéz igazán reprezentatív felmérést végezni. Izgalmas kiindulásul szolgálhat egy ilyen jellegű felméréshez Robertson tanulmánya, aki egy tolmácsoktatóknak kínált blended (azaz részben online megvalósuló) képzéssel kapcsolatban összegezte a résztvevők tapasztalatait (vö. Robertson, 2015).

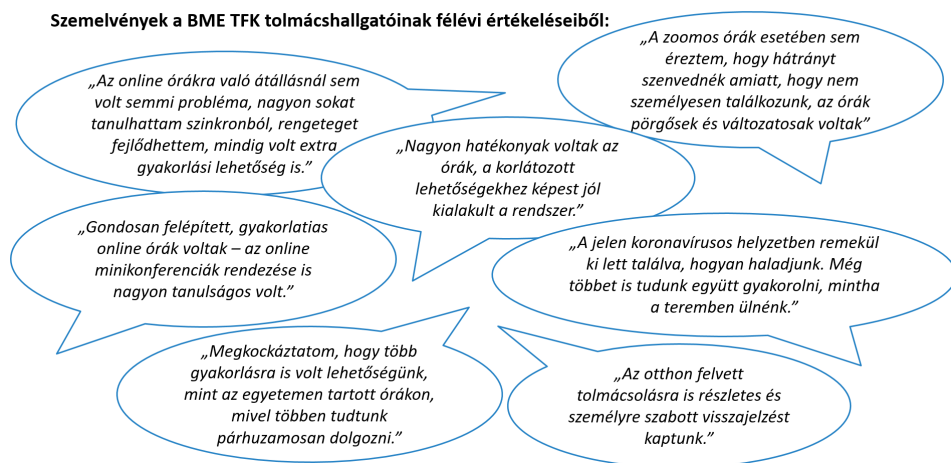
A magyar tolmácsoló hallgatók körében egyelőre csak behatárolt fókuszú, kismintás felmérések készültek a járványhelyzet nyomán bevezetett online tolmácsképzés megítéléséről. 2020-as tanulmánykötetükben Seresi Márta és Robin Edina foglalkoztak a hallgatói oldal szempontjaival, előbbi a hallgatók visszajelzéseit összegezte az aszinkron konsekutív tolmácsórák hatékonyságáról (az otthoni hangfelvételekről, a visszajelzések formájáról, a tapasztalt nehézségekről stb.) (Seresi, 2020), utóbbi pedig az ELTE fordító- és tolmácsoló hallgatóinak benyomásait gyűjtötte csokorba az online képzés hatékonyságáról. Robin tanulmányából kiderül, hogy a hallgatók a kezdeti sokk után kezdték meglátni az online oktatás előnyeit is, megfelelő önfegyessel, tudatos otthoni munkaszervezéssel és megfelelő humorral sikerült úrrá lenniük a menet közben felmerülő tanulásmódszertani és technikai nehézségeken (Robin, 2020).

A TFK tolmácsoló hallgatóinak visszajelzései az online tolmácsképzésről

Hasonló szellemben készítettünk mi is szubjektív hallgatói felmérést 2021-ben a BME Tolmács- és Fordítóképzőjének tolmácsoló hallgatói körében a záróvizsgájukat megelőző három szemeszter online tolmácsóráinak megítéléséről. A hallgatóktól a félév során több alkalommal is kért visszajelzések különösen tanulságosak voltak az oktatók számára az online oktatással nehezített félévekben. Az 1. ábrán láthatóak a 2019/2020. tavaszi félévben végzős tolmácsoló hallgató elégedettségi felmérésében adott válaszaikból vett szemelvények.

1. ábra

Szemelvények a TFK tolmácsoló hallgatóinak félévi értékeléseiből

A válaszok azt mutatják, hogy a hallgatók szerint a képzés oktatói gyorsan adaptálódtak az új helyzethez, és hatékonyak ítélték az online órákat az átgondolt, jól szervezett oktatási kereteknek köszönhetően. Az is megerősítést nyert, hogy a tolmácsjelölteknek ilyen körülmények között különösen fontos a személyre szabott, részletes visszajelzés az otthoni hangfelvételekről. Az online oktatás nem várt hozadékaként utaltak arra is, hogy – a párhuzamos munkavégzésnek köszönhetően – összességében többet tudtak gyakorolni, mint az egyetemi órákon.

A 2020/21-es tanévben végzős hallgatók igen széleskörű tapasztalatokat szereztek az online tolmácsképzésről, hiszen csupán néhány hónapig volt alkalmuk jelenléti formában részt venni tolmácsórákon, négy féléves képzésük jelentős részében online, a Zoom-platform használatával tanultak tolmácsolni. Az online tolmácsképzés előnyeiről és hátrányairól leszűrt tapasztalataikról 2021 márciusában kérdeztük őket, a hallgatói visszajelzéseket az 1. táblázatban összegeztük pontokba szedve.

1. táblázat

Az online tolmácsképzés előnyei és hátrányai hallgatói szemmel (TFK, 2021)

Az online tolmácsképzés előnyei	Az online tolmácsképzés hátrányai
<ul style="list-style-type: none"> • bárhonnán végezhető, nincs földrajzi korlát, nem kell utazni • kényelmes, otthon tanulhatok • időmegtakarítás, rugalmas időbeosztás • fejlődik a digitális kompetenciánk • párhuzamosan több nyelven is gyakorolhatunk (minikonferencia) • jól látszik az előadó arca, a résztvevők reakciója • több órai gyakorlás, több egyéni feladat jut a párhuzamos tolmácsolás csoportszobákban • kevesebb stressz • felkészít a távtolmácsolásra, szimulálja a várható piaci helyzetet – jövőbe mutató 	<ul style="list-style-type: none"> • otthoni zavaró körülmények miatt nehezebb fókuszálni • nincs személyes találkozó, hiányoznak a csoporttársak • kevésbé életszerű kontextus • fárasztóbb, más típusú stresszhelyzet • kevés tényleges tapasztalat a tolmácsberendezés használatára vonatkozóan, kevés kabingyakorlat • infrastruktúrát igényel, technikai (hálózati, kapcsolódási stb.) problémák adódhatnak • testbeszéd, gesztikuláció hiánya • Zoom-fáradtság

A válaszokból egyértelműen kiderül, hogy hallgatói oldalról könnyebbséget és időmegtakarítást jelent az, hogy nem kell bejárniuk az egyetemre, kevésbé érzik stresszesnek ezt a körülményt, és értékelik, hogy több órai gyakorlásra jut lehetőségük az online platformokon rendelkezésre álló csoportszobákban (az ún. breakout roomokban) párhuzamosan végzett feladatoknak köszönhetően. Többen is megjegyezték, hogy az online tolmácsolási gyakorlat hasznosnak bizonyul majd a jövőben vélhetően szélesebb körben elterjedő távtolmácsolási helyzetekben. Ugyanakkor az otthoni tanulásnak megvolt az a hátránya, hogy nehezebb koncentráltan egy dologra figyelni a zavaró körülmények miatt. Bár a Zoom tolmácsmoduljával sikerült szinkrontolmácsolási helyzetet szimulálni, a hallgatóknak kétségtelenül kevés lehetőségük volt kabinba ülni, és gyakorolni a tolmácsberendezés használatát. Többen panaszkodtak a menet közben felmerülő technikai problémákra, s hiányolták az előadó és a tolmácsársak személyes jelenlétét.

A hallgatói visszajelzésekből jól látszik, hogy a befogadói oldalról nézve is két oldala van az éremnek. A nehézségek ellenére online oktatási keretek között is sikerült sok területen előrelépést elérni és hosszú távon is hasznosítható, jövőbe mutató elemeket beépíteni a tolmácsképzésbe.

Az online tolmácsképzés tapasztalatai a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen

Miután röviden áttekintettük az online oktatással, ezen belül az online tolmácsolás oktatásával kapcsolatos általános oktatói és hallgatói véleményeket, kezdeményezéseket, illetve a tapasztalatcserére irányuló törekvéseket, az alábbiakban beszámolunk azokról a folyamatokról, amelyek a TFK saját „válságkezelési” stratégiájában szerepeltek; ennek keretében bemutatjuk azokat a lépéseket, amelyeket a TFK oktatóközössége tett meg szakirányú továbbképzésein, hogy a jelenléti oktatásban megszokott magas színvonalú képzést a távolléti oktatási formában is meg tudjuk valósítani.

Intézményi összefogás: az online oktatásra történő átállás a TFK -ban

2020 márciusában, a pandémia első hullámában elsősorban az volt a feladat, hogy megtaláljuk a távolléti tolmácsképzésre leginkább alkalmas virtuális platformot. Online megbeszéléseket tartottunk, amelyen belső és külső oktatók is részt vettek, és a megbeszélést egy mindenki számára hozzáférhető online felületen (Google Drive) rögzítettük. Szétosztottuk a feladatokat: az általunk ismert platformokat egyesével vagy párokban kipróbáltuk, a tapasztalatokról az online felületen tematikus elrendezésben számoltunk be egymásnak. Így született meg több rövidebb-hosszabb leírás vagy beszámoló az alábbi platformokról vagy programokról: Skype, Jitsi, In-Train, Teams, Zoom, Interpreter, InterpreterQ, Adobe Connect, Discord, GoReact stb. Közösen próbáltunk ki egy magyar fejlesztésű alkalmazást, a Simy online tolmácsrendszert, ahol egy kérdőív segítségével visszajelzéseket is adtunk a Simy működtetőinek, hogy milyen irányba fejlesszék a rendszert annak érdekében, hogy az ne csak a tolmácsok és a tolmácsolást felhasználó ügyfeleket szolgálja, hanem oktatási funkciókkal is bővíthessen, tehát hosszabb távon a tolmácsolás oktatására is alkalmas legyen. Létrehoztunk a közös felületen olyan tematikus mappákat, amelyekben a TFK által oktatott tolmácsolási módokkal (blatt, konszekutív, tárgyalás és szinkron) kapcsolatos módszertani ötleteket gyűjtöttük, s amelyek nemcsak az oktatóknak jelentettek nagy segítséget, de egyben támogatták a hat nyelven történő képzésen folyamatosan zajló harmonizációs törekvéseinket is.

A TFK esti szakfordító- és tolmácsképzésén és a nappali konferenciatolmács képzésén összesen négy különböző tolmácsolási módot oktatunk a képzés különböző szakaszaiban, lépcsőzetesen építkezve. Az alábbiakban az egyes tolmácsolási módokkal kapcsolatos online oktatási tapasztalatainkat összegezzük, kezdve a blattolással, folytatva a konszekutív tolmácsolással, majd a szinkrontolmácsolással, egészen a tárgyalástolmácsolás oktatásáig. Mind a négy módnál röviden írunk az adott tolmácsolási mód oktatási gyakorlatáról, kitérve a tolmácsolási módból adódó speciális nehézségekre online oktatási keretek között, majd számba vesszük a digitális eszköztár adta lehetőségeket és a képzés során alkalmazott új típusú feladatokat.

A blattolás online oktatásának tapasztalatai

Számos magyar és idegen nyelvű tanulmány született már arról, miért és milyen keretek között van helye a blattolásnak (azaz az írott forrásszöveg alapján történő azonnali szóbeli fordításnak) a tolmácsolásban (Valentinyi, 2003; Viaggio, 1995; Weber, 1990). Megbízásaik során a tolmácsoknak aránylag gyakran kell írott forrásszöveg alapján szóban fordítaniuk, ez a fajta tolmácsolási mód speciális kompetenciákat és célirányos gyakorlást kíván (F. Csizmazia, 2020). Emellett a blattolás egyéb tolmácsolási módokhoz szükséges készségek fejlesztésére is alkalmas, gyakran használják a szinkrontolmácsolás előkészítésére, a jegyzetírás és -olvasás megalapozására konszekutív tolmácsolásnál, valamint a szövegértési és -elemzési készségek fejlesztésére (G. Láng, 2002). Blattolásnál írott szövegből dolgoznak a hallgatók, ennek megfelelően a beszéd életszerűsége, az előadó személyisége és előadásmódja nem játszanak szerepet a nyelvi közvetítés minőségében, ahogy nonverbális tényezők és a többi tolmácsolási módnál meghatározó jelentőségű külső input változók sem (Mead, 2015).

A gyakorlati tapasztalatok a blattolás oktatásánál azt mutatják, hogy számos lehetőség adódik a technika használatából:

- A blattolás alapjául szolgáló forrásnyelvi szövegek egésze, illetve azok egyes részletei könnyedén megoszthatók; akár az egész csoporttal, akár csak célzottan egy-egy hallgatóval feladatípustól függően.
- A szövegfeldolgozás a hagyományos jelenléti órai módszerekhez képest jóval szemléletesebbé tehető. A megosztott képernyőn látványosan szegmentálható a forrásnyelvi szöveg (kijelöléssel, rajz-eszközökkel, árnyékolással stb.), megosztott Drive-os felületeken a hallgatókkal közösen végezhető szintaktikai elemzés, kulcsszavazás, a szöveg logikai szerkezetének feltérképezése (aláhúzással, a szöveg színének változtatásával stb.).
- Szemléletesen egymás mellé állíthatók az eltérő szövegtípusok, párhuzamosan több szövegen is tudják közösen elemezni az adott szövegtípusra jellemző jellegzetességeket a hallgatók.
- A blattolási teljesítmény elemzési céllal rögzíthető élőben az online platformokon, és rugalmasan visszajátszható elemzési és értékelési céllal.
- A Zoom és Teams platformokon hozzáférhető csoportszoba-funkció jól kihasználható a blattolásnál is, például kiscsoportos és páros feladatokra (a többi között szegmensek oda-vissza fordítására). Ezzel a funkcióval több hallgató párhuzamosan blattolhatja ugyanazt a szöveget, ami több gyakorlásra és összehasonlító elemzésre, valamint személyre szabottabb értékelésre ad lehetőséget.
- Párhuzamos társas és tanári értékelésre a chatfunkció is jól használható, itt van lehetőség azonnali visszajelzést adni az ügyes fordítói megoldásokra, frappáns átváltásokra és az esetleges tévesztésekre.
- Nagy előnye a valós idejű szinkron óráknak, hogy a különböző források (háttéranyagok, glosszáriumok, párhuzamos szövegek) könnyen és látványosan kereshetők menet közben.

Online oktatási keretek között új típusú feladatokra is lehetőség nyílik, amelyek korábban nem szerepeltek a blattolási órák eszköztárában:

- Játékos online feladatokkal színesíthető a blattolási órák tematikája (például tematikus kvíz-kérdések blattolása jó bemelegítő feladat lehet az adott témához kapcsolódó szókinccs aktiválásához).
- A tényleges blattolási feladatok közé beilleszthetők közösen feldolgozható vagy kitölthető lyukas szövegek, anticipációs gyakorlatok.
- A szegmentálási és anticipációs készségek fejleszthetők feliratozott videók alapján végzett blattolási gyakorlatokkal.
- A blattolási feladatok könnyen összefűzhetők más tolmácsolási módokkal (például egy leblatolt infografika vagy vázlatpontos jegyzet alapján rögtönzött előadás kiváló forrásszöveg lehet konzekutív tolmácsolásra).

Mindent összevetve azt mondhatjuk, hogy a blattolás oktatásánál az online órák sok szempontból hatékonyabbak voltak, mint a jelenléti órák. Nyilvánvalóan változott a csoportdinamika, és adódtak technikai és kommunikációs nehézségek, de mindezt ellensúlyozni tudták a párhuzamos munkavégzésben rejlő lehetőségek és a változatosabb módszertani eszköztár.

A konzekutív tolmácsolás online oktatásának tapasztalatai

A konzekutív tolmácsolási mód (azaz a jegyzetek alapján történő követő tolmácsolás) a nyelvi közvetítői piacon sok szempontból háttérbe szorult az elmúlt évtizedek során (Gillies, 2019), ugyanakkor a képzőintézmények záró- vagy képesítővizsgáin, illetve a tolmácsszolgálatok versenyvizsgáin kötelező elem a hosszúszakaszos konzekutív, nemcsak idegen nyelvről magyarra (A irány), hanem magyarról idegen nyelvre is (B irány) (Lee 2008, Szabó 2020b). A konzekutív hasonlóan fontos szerepet kap a bírósági, hatósági és közösségi tolmácsolás során, és az elsajátított kompetenciák, alkalmazott stratégiák egy része alapul szolgál más tolmácsolási módokhoz is (Setton & Dawrant, 2016). A kezdeti kísérletezés után hamar kiderült, hogy a konzekutív esetében is a Zoom-platform a legmegfelelőbb eszköz – így látták ezt a kollégák a nemzetközi szinten is (Ahrens et al, 2021). A konzekutív mód távolléti oktatásban történő oktatásának lehetőségét már évekkel korábban felvetették (Clifford, 2018; Ko & Chen, 2011), és több intézmény is alkalmazza blended képéseiben a távolléti stúdiumokat a konzekutív mód gyakorlására.

A pandémia időszaka alatt a konzekutív mód gyakorlására kimondottan alkalmasnak bizonyult a Zoom-platform, saját tapasztalatból számos pozitívumot említhetek (ezek közül több elem más tolmácsolási módra is igaz):

- Virtuális tanórán a forrásnyelvi (FNY) szöveg sokkal jobban hallható, a videó jobban látható (a hangszín, hangerő egyéni igényeknek megfelelően állítható).
- Van lehetőség videómegosztásra, de a FNY-i szöveg link formájában azonnal tovább is küldhető, a hallgatók maguk is megnyithatják, szabályozhatják.
- A hallgatók tolmácsolása könnyebben rögzíthető, elemzési céllal továbbítható (például a GoReact felületre, ahol fejlesztő értékelési technikákat lehet alkalmazni, azaz tanári és társas értékelésre is lehetőség nyílik (erről bővebben ld. Szabó, 2020a, p. 97).

- A jegyzeteléstechnika demonstrációja is könnyebb egyrészt a platformba beépített Whiteboard-funkcióval, valamint könnyen csatlakoztatható a rendszerhez tablet iPad, vagy erre a célra fejlesztett digitális grafikai eszköz.
- A csoportszobák kiválóan alkalmazhatók például párhuzamos (egyéni tolmácsolásra), párban vagy kiscsoportban történő tolmácsolásra (egy hallgató tolmácsol, egy vagy több hallgatótárs előre megadott szempontok alapján értékeli).
- A chatfunkció alkalmas azonnali ötletek megosztására, játékos gyorsasági feladatokra, miniversenyekre (azonnal eldönthető, ki volt a leggyorsabb).
- A digitális eszközökről (PC, tablet, telefon) azonnal elérhető a Moodle vagy Canvas felülete, azaz az előre feltöltött órai anyagokat a hallgatók közvetlenül elérik, a felvett anyagok a platformra azonnal visszatölthetők.
- A hallgatók lenémíthatják magukat, és párhuzamosan tolmácsolhatnak, a tolmácsolásról készített felvételt feltölthetik a Moodle-ba vagy a Canvas-ra (akárcsak a jegyzeteiket), s ezeket később lehet különböző eszközökkel értékelni.

A konszekutív tolmácsolás virtuális oktatása felvet néhány negatív szempontot is, ezek száma azonban elenyésző a pozitívumokhoz képest, és főleg a prezentációs készségekre, technikákra vonatkoznak.

- A képernyőn a hallgató csak mellől felfelé látszik; az oktató nem tudja kiszűrni a zavaró kinezikai elemeket (rossz lábtartás, felesleges mozgás, gesztikuláció, mellvonal alatti kényszermozgások); nehéz továbbá egyes paralingvisztikai jelenségekkel (például a prozódia, a hanglejtés, hangerő) kapcsolatos tanácsadás (Ko, 2006; Ko & Chen, 2011). Ezekből a hátrányokból ugyanakkor előny is kovácsolható, hiszen a prezentációs problémák háttérbe szorulásával nagyobb hangsúly kerül a tartalomra, a szöveghűsége, és nem terelik el az oktató figyelmét a prezentációs deficitre utaló elemek.
- A hallgatók nem tudják gyakorolni az álló helyzetben történő tolmácsolást, ahol az általános prezentációs technikákon kívül például a jegyzetömb kezelése jelenthet nehézséget.
- A párhuzamos tolmácsolás miatt az oktató csak egy hallgatót tud figyelemmel kísérni, a „közönség” nélkül maradt hallgatók légtüres térben tolmácsolnak, számukra a kontextus elveszíti minden autentikusságát.
- A szemkontaktust csak relatív módon tudjuk megvalósítani: a jegyzetekből történő felnézés gyakoriságát tudjuk értékelni, de a tolmács a CNY-i megfogalmazásnál csak egy pontra tud koncentrálni, nem tudja tekintetével lefedni a hallgatót, nem tudja a beszédet a teljes közönségnek címezni.

Ahrens és munkatársai kiemelik, hogy az oktatói értékelés, amely hagyományosan azonnali, szóban történő visszajelzést jelent, online órákon a párhuzamosan rögzített tolmácsolások miatt nem, vagy kisebb mértékben volt megvalósítható (2021, p. 256). Ez igaz: a konszekutív tolmácsolás esetében a CNY-i megfogalmazásra (vagy annak hangrögzítésére) nem érkezett azonnali visszajelzés; sok esetben a következő napon hangüzenetben küldtünk értékelést. Itt értelemszerűen sérült az azonnaliság elve, ugyanakkor a személyre szabott értékelés megmaradt; ráadásul nyilvánvalóan részletesebb a visszajelzés, így a hallgató számára értékeesebb elemzést tudunk adni, és nem tettük ki a hallgatót annak sem, hogy a csoport előtt kelljen szembesülnie hibáival. Sokszor egy

beszédre vonatkozóan csoportos visszajelzést is lehet adni, amivel az oktató időt takaríthat meg. A rögzített hangfelvételek arra is alkalmasak, hogy a hallgatók visszamenőleg is meg tudják hallgatni az értékeléseiket, és egyes területeken mutatott eredményeiket saját korábbi eredményeikhez viszonyíthatják (ipszatív értékelés).

A szinkrontolmácsolás online oktatásának tapasztalatai

A szinkrontolmácsolás oktatása csak néhány képzőintézmény palettáján szerepel Magyarországon, elsősorban azért, mert a hallgatók részéről komoly és több félév alatt fokozatosan elsajátított speciális készségeket, az egyetemek részéről pedig megfelelő szakmai háttérrel és technikai felszereléssel igényel. A TFK esti és nappali tolmácsképzéseinek tanrendjében – az általánosan elfogadott szakmai ajánlásoknak megfelelően (Setton & Dawrant, 2016) – a képzés második felében indulnak a szinkrontolmács-órák, a korábban megszerzett ismeretekre építve, kislétszámú csoportokban. A szinkrontolmács munkáját számos tényező nehezíti a többi tolmácsolási módhoz viszonyítva is, hiszen itt a beszéd hallgatása és tolmácsolása egy időben zajlik, az értelmezés és szegmentálás menet közben történik, a tolmács beszédtempójának és a beszélőtől való „lemaradás” (az ún. *décalage*) mértékének rugalmasan igazodnia kell az előadóhoz (G. Láng, 2002). Nem véletlen, hogy a tolmácsolás igen összetett folyamatát matematikai képletekkel is ábrázoló, gyakran idézett Gile-féle erőfeszítés-modellben a szinkrontolmácsolás a legtöbb komponensű tolmácsolási mód (Gile, 1995/2009).

Kétségtelenül a szinkrontolmácsolás oktatása okozta a legnagyobb fejtörést a tolmácsoktatóknak világszerte, hiszen ez tűnik a legkevésbé kivitelezhetőnek online képzési keretek között. Nem csoda, hogy ez volt a tolmácsolást oktató tanárok fent hivatkozott „válságkezelő” és tudásmegosztó fórumainak leggyakoribb témája és legkomolyabb dilemmája. Mindeztől a szinkrontolmácsolás oktatásának egyik axiómája volt, hogy a kabinból dolgozó tolmácsnak lehetőség szerint egy helyiségben kell tartózkodnia az előadóval, mert a fizikai távolság, illetve izoláltság olyan nehezítő tényező, amely jelentősen leronthatja a tolmácsolás minőségét (Mead, 2015). A koronavírus-fenyegetettség nyomán újabb és újabb funkciókkal bővített videokonferencia-plattformok fejlődése és a távtolmácsolás világszintű terjedése azonban megdönteni – vagy legalábbis megingatni – látszik ezt az alapelvet. Mindenesetre az online oktatás kényszerű kezdetekor, a 2019/2020-as tanév tavaszi félévében még nem álltak széles körben rendelkezésre szinkrontolmácsolásra alkalmas plattformok, így a szinkrontolmács-tanárok egyik hétről a másikra azzal szembesültek, hogy a hallgatók otthonában kellene valahogy szimulálniuk a tolmácskabint, a kabinon belüli kooperációt, a két hangsávós párhuzamos nyelvi átváltást. Az immár három féléves gyakorlat azt mutatta, hogy ez nem annyira lehetetlen, mint amilyennek első látásra tűnt, és az online oktatási forma a kihívásokon túl számos lehetőséget is tartogat a szinkrontolmácsolás oktatására nézve:

- Felfedeztük az online videokonferencia plattformokban, illetve azok ötvözésében rejlő lehetőségeket. A TFK hallgatóival a beépített szinkrontolmácsolási modulal rendelkező Webinar-funkcióval kiegészítve használtuk a Zoom-ot, az ELTE oktatói (és az EMCI hálózat tagegyetemei) a KUDO többnyelvű konferencia-plattformjával dolgoztak a tolmácsórákon, de számos egyéb technikai megoldást is

láthattunk más képzőintézményekben (például a Discord+Zoom kombinált használatát, a Watch2Gether videónéző webalkalmazás ötvözését oktatási platformokkal) (Mercangöz, 2020).

- A hallgatók tolmácsolásainak rögzítésére előtérbe kerültek a kétsávú hangfelvételre alkalmas új autonóm tanulási eszközök (My Speech Repository, AudaCity, InterpreterQ).
- A technika adta lehetőségeknek köszönhetően az online órákon több (adott esetben az összes) hallgató tudott párhuzamosan dolgozni, a csoportszobáknak köszönhetően a kabinon belüli kooperációs terén is szereztek bizonyos szintű gyakorlatot.
- A korábbiaknál több, jó minőségű összehasonlítható hangfelvétel készült, ami hosszú távon is különösen hasznos lehet elemzési és kutatási szempontból egyaránt, ezáltal hozzájárulhat a tudatosabb és strukturáltabb tananyagfejlesztéshez.
- Új visszajelzési és értékelési módszerek jelentek meg, az órai teljesítmény azonnali értékelésen kívül a feltöltött hangfelvételek alapján számos tanári és társas értékelés készült az interaktív GoReact felületen, és a közösen kitöltött és megosztott Google Drive-os értékelőlapokon.
- A szinkrontolmácsolás oktatásába a korábbinál is több tanórán kívüli tanulási elem épült be, egyre hangsúlyosabb szerepet kapott a tolmácpályán egyébként is kulcsfontosságú autonóm tanulási komponens (például témaspecifikus készülés, glosszárium-készítés, saját hangfelvételek rendszeres elemzése irányított szempontok alapján stb.).
- A hallgatók széleskörű gyakorlati távtolmácsolási tapasztalatot szerezhettek, amire kétségtelenül szükség lesz majdani pályájuk során.

A korábban tárgyalt többi tolmácsolási módhoz hasonlóan a szinkrontolmácsolás terén is lehetőség nyílt új típusú feladatok kipróbálására, például:

- A változatos témakörökben, új technikai elemekkel gazdagított, online tartott minikonferenciákon a szokásosnál több hallgató tudott párhuzamosan több nyelven szinkronozni, és az egyes előadásokat követő nyelvkombinációnak megfelelően összeállított csoportszobákban a visszajelzés is hatékonyabb volt.
- A páros kabinokat szimuláló külön szobákban a hallgatók a chatfunkciót használhatták a kabintársaik segítésére. Emellett folyamatosan rendelkezésre álltak, hatékonyan és célirányosan kereshetőek voltak a különböző online források.
- A másik nyelvi kabinból átvett vezérhang alapján végzett tolmácsolás (*relé*) eleinte csak néma kabinban működött, de a tolmácsfunkcióval bővített platformokon már lehetőség nyílt arra, hogy a felvett előadást vezérnyelvre (*pivot*) tolmácsoló hallgató alapján dolgozhassanak a többiek.

Az elmúlt félévek tapasztalatait összegezve az mondhatjuk, hogy bár a szinkrontolmácsolás online oktatásában kétségkívül adódnak veszteségek (hiányzik az élő kabin gyakorlat, az élőben előadott beszédek), de ezt valamelyest ellensúlyozzák az új technikai és módszertani lehetőségek. Egyértelműen azt tapasztaltuk, hogy hallgatói attitűdtől függően látványosabb fejlődés érhető el ezen a területen a tudatosabb és rendszeresen beépített autonóm tanulási elemeknek köszönhetően.

A tárgyalástolmácsolás online oktatásának tapasztalatai

A tárgyalástolmácsolás (összekötő, dialógus vagy liaison tolmácsolás) általában nem szerepel a képzőintézmények képzési palettáján, a konferenciatolmács képzések záróvizsgálatain, illetve az akkreditációs teszteken főként hosszúszakaszos konszekutív, illetve szinkrontolmácsolási feladatot kapnak a jelöltek. A TFK tolmácsképzéseiben a bemeneti (felvételi) és a kimeneti (képesítő) követelmények között egyaránt megtalálható a tárgyalástolmácsolási feladat, többek között azért, mert a kódváltás miatt a jelölt magyarra, illetve idegen nyelvre történő közvetítő készségeit is fel lehet mérni általa. A tárgyalástechnika oktatásakor figyelembe vesszük az összekötő (sok esetben közösségi) tolmácsolás lehetséges helyszíneit (egészségügyi, hatósági, bírósági, üzleti, vállalati), tehát az oktatás során építkező jelleggel, egyre nehezedő szövegekkel és egyre hosszabb szakaszokkal dolgozunk. Az első és második félévben a hallgatók főleg hétköznapi helyzetekben elhangzó rövidebb dialógusokat tolmácsolnak, a záróvizsgálathoz közeledve viszont hosszabb interjúkat, magyar–idegen nyelv irányban hosszabb válaszokkal. Mivel a tárgy nem szerepel sem a magyar, sem a nemzetközi képzőintézmények programjában, e tolmácsolási mód online oktatására vonatkozó javaslatokra nem tudunk támaszkodni, ugyanakkor, mivel jellemzően jegyzeteléssel történő, követő tolmácsolásról van szó, a konszekutív móddal kapcsolatos fenti megfigyelések szinte kivétel nélkül érvényesülnek. Az alábbiakban tehát csak azokat a tapasztalatokat emeljük ki, amelyek eltérnek a konszekutív módnál vázoltaktól.

- Az összekötő tolmácsolási helyzeteknél különösen fontos, hogy autentikus szituációt tudjunk teremteni, vagy legalább szimulálni. Autentikus szereplőket jelenléti módban felkérni rendkívül nehéz, ám online platformon nem köt minket a helyszín, sokkal több résztvevőt be tudunk vonni, akár külföldről is.
- Sokkal jobb együttműködést és átjárást tudunk kialakítani a TFK tolmácsképzéseiben oktatott nyelvek között (a más nyelven tanuló tolmáshallgatók bevezethetők magyar anyanyelvű oldalra, és máris autentikus szituációt kapunk).
- Ha akcentusból, dialektusból, alacsonyabb nyelvtudási szintből fakadó hibák, félreértések vannak, a chatfunkció tökéletesen alkalmazható a félreértések tisztázására.
- Noha a hallgatók összekötő szerepe fizikális értelemben sérül (nem tudnak a két fél „között” közvetítői szerepben megjelenni, nem tudják megtapasztalni a szemtől szembeni helyzetek proxemikai aspektusait, nincs lehetőségük a testbeszéd kontrollálásának technikáját gyakorolni), sokat segíthet a kommunikációban, hogy a beszélőket a tolmács nem oldalról látja, hanem a technika segítségével, egyéni képernyő módban szemből is figyelheti.
- Az online dialógustolmácsolásnál olyan technikákra is figyelmet kell fordítani, amelyek jelenléti kontextusban nonverbális kommunikációval megoldhatók (például mikor vághat közbe a tolmács, milyen hosszú szakasz után fordítson [*turn-taking*]).
- A sokféle szituációban (hétköznapi, egészségügyi, hatósági, bírósági, üzleti, vállalati stb.) alkalmazott, autentikus jelleggel megalkotott bilaterális közvetítő feladatok során a hallgatók komplex kompetenciákkal vértéződnek fel, ami megerősített minket abban, hogy a különböző szintereken zajló tárgyalástechnika fontos része a tolmácsképzésnek.

Konklúzió

A tanulmányban bemutattunk néhány nemzetközi és hazai felmérést, amelyekből oktatók és hallgatók véleményét ismerhettük meg az online oktatás sikerességéről. Példákat hoztunk arra is, milyen együttműködési kísérletek zajlottak a nemzetközi, európai és hazai szintéren a tolmácsolás távolléti oktatásával kapcsolatban felmerült problémák leküzdésére. A tolmácsolás oktatását a módszertani megfontolásokon túl meghatározzák a valós piaci folyamatok is: a távtolmácsolás elterjedése szükségessé teszi, hogy a képzőintézmények felkészítsék a hallgatókat egy olyan piaci időszakra, amikor a tolmácsolási tevékenység egy jelentős része várhatóan áttevődik majd online platformokra. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a kezdeti bizonytalanság után a magyar és a nemzetközi képzőintézményekben technológiai és módszertani szempontból is sikerült átállni a távolléti oktatásra. A tanulmányban részletesen leírtuk, milyen, elsősorban pozitív tapasztalatokat gyűjtöttünk a BME Tolmács- és Fordítóképző Központjában kínált szakirányú továbbképzéseken zajló tolmácskurzusokon a négy fő tolmácsolási mód (blattolás, konsekutív-, szinkron- és tárgyalástolmácsolás) távolléti oktatása kapcsán. A tapasztalatok azt mutatják, hogy több mindent is érdemes lesz megtartani ezekből a megoldásokból, már csak azért is, mert a távtolmácsolás már nemcsak a távoli jövő, hanem a kényszerű, de egyszersmind pragmatikus jelen is. Összességében úgy látjuk, hogy a közeljövő tolmácsképzésében érdemes a jelenléti oktatást távoktatással és online technikákkal kombinálni, és a blended formákat előnyben részesíteni.

IRODALOM

- Ahrens, B., Beaton-Thome, M. & Rütten, A. (2021). The pivot to remote online teaching on the MA in Conference Interpreting in Cologne: Lessons learned from an unexpected experience. *JoSTrans*, 36. 251–284. https://jostrans.org/issue36/art_ahrens.php (2021.09.15)
- Almahasees, Z. & Qassem, M. (2021). Faculty perception of teaching translation courses online during Covid-19. *PSU Research Review*, 2399–1747. Emerald Publishing Limited. <https://doi.org/10.1108/PRR-12-2020-0044> (2021.09.15)
- Bologna Follow-up Group (BFUG) & European Students' Union (ESU). (2020). *Student Life During The Covid-19 Pandemic: Europe-Wide Insights*. https://www.ehea.info/Upload/BFUG_HR_UA_71_8_1_Survey_results.pdf (2020.09.15)
- Clifford, A. (2018). What does it take to train interpreters online? Communication, communication, and communication. In Barbara, A. et al. (Eds.), *Translation – Didaktik – Kompetenz* (pp. 169–187). Frank & Timme.
- Digital Teaching Survey special report*. (2020). THE Campus & Times Higher Education. <https://campus-cms.prd.timeshighereducation.com/sites/default/files/2021-02/THEDigitalTeachingSurveyspecialreport.pdf> (2021.09.15)
- ELTE Politológus Műhely (ELTE PM). (2020). *Távoktatás Kutatás 2020*. <https://politologusmuhely.hu/kutatasok/> (2021.09.15)
- Eszenyi, R. (2020). Konferenciatorlmácsolás oktatása a karantén idején: mit tanulhatunk ebből a rendkívüli félévből? In Seresi, M., Eszenyi, R., & Robin, E. (Eds.), *Távolléti oktatás a fordító- és tolmácsképzésben* (pp. 59–72). ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszék.

- F. Csizmazia, E. (2020). Mit kell tudnia egy blattolónak? Avagy miből áll a blattolói kompetencia? In Szabó, Cs. & Bakti, M. (Eds.), *Iránytű a tolmácsolás oktatásához. A kompetenciafejlesztés új fókuszai* (pp. 37–58) Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- G. Láng, Zs. (2002). *Tolmácsolás felsőfokon. A hivatásos tolmácsok képzéséről*. Scholastica.
- Gile, D. (1995/2009). *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. John Benjamins Publishing Co. [https://doi.org/10.1075/btl.8\(1st\)](https://doi.org/10.1075/btl.8(1st)) (2021.09.15)
- Gillies, A. (2019). *Consecutive interpreting: A short course*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315648972> (2021.09.21)
- Grajczjár, I., Schottner, K. & Szűts, Z. (2021). A digitális távoktatás felsőoktatási tapasztalatai: milyen tényezők magyarázzák a blended learning támogatottságát? *Opus et Educatio*, 8(2). <https://doi.org/10.3311/ope.433> (2021.09.15)
- Hajdu, M. & Jandó, Z. (2020). Van olyan egyetem, ahol négyszeresére nőtt a terhelés a távoktatás miatt. *G7 Gazdasági Magazin*, 2020. május 3. <https://g7.hu/kozelet/20200503/van-olyan-egyetem-ahol-negyszeresere-nott-a-terheles-a-tavoktatás-miatt/> (2021.09.15)
- HÖÖK *Távoktatás jelentés*. (2020) <https://hook.hu/hu/felsooktatás/tavoktatás-jelentes-2851> (2021.09.15)
- Ko, L. (2006). Teaching interpreting by distance mode: Possibilities and constraints. *Interpreting*, 8(1), 67–96. <https://doi.org/10.1075/intp.8.1.05ko> (2021.09.15)
- Ko, L., Chen, N. S. (2011). Online-interpreting in synchronous cyber classrooms. *Babel*, 52(2), 123–143. <https://doi.org/10.1075/babel.57.2.01ko> (2021.09.15)
- Lee, J. (2008). Rating scales for interpreting performance assessment. *The Interpreter and Translator Trainer*, 2(2), 165–184. <https://doi.org/10.1080/1750399X.2008.10798772> (2021.09.15)
- Mead, P. (2015). Input Variables. In Pöchhacker, F. (Ed.), *Routledge Encyclopaedia of Interpreting Studies*. (pp. 191–192). Routledge.
- Mercangöz, N. V. (2020). *Discord and Watchtogether*. European Commission Knowledge Centre on Interpretation. https://ec.europa.eu/education/knowledge-centre-interpretation/knowledge-centre-communities/online-training-interpreters_en#files (2021.09.15)
- Petz, A. (2020). Digitális oktatás és mesterséges intelligencia – egy digitális oktatási platform használatának tapasztalatai. In Seresi, M., Eszenyi, R. & Robin, E. (Eds.), *Távolléti oktatás a fordító- és tolmácsolásban* (pp. 62–91). ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszék.
- Roberson, L. (2015). Interpreting Students' Perceptions of a Blended Degree Program. *Journal of Interpretation*, 24(1), Article 6. <https://digitalcommons.unf.edu/joi/vol24/iss1/6> (2021.09.15)
- Robin, E. (2020). A távolléti oktatás és én. In Seresi, M., Eszenyi, R. & Robin, E. (Eds.), *Távolléti oktatás a fordító- és tolmácsolásban* (pp. 161–170). ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszék.
- Seresi, M. (2020). Konzekutív tolmácsolás online oktatása aszinkron módszerekkel. In Seresi, M., Eszenyi, R. & Robin, E. (Eds.), *Távolléti oktatás a fordító- és tolmácsolásban* (pp. 92–112). ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszék.
- Setton, R. & Dawrant, A. (2016). *Conference Interpreting. A Trainer's Guide*. John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/btl.121> (2021.09.15)
- Sinóros-Szabó, L. (2020). Ágazati és Európai Unió intézkedések az új típusú koronavírus okán kialakult vészhelyzetben. A tavaszi digitális átállás tapasztalatai és a jövőbeli ágazati törekvések iránya (előadás). Tempus Közalapítvány: *A járványhelyzet hatása a felsőoktatás nemzetköziesítésére* c. konferencián (2020. október 1.)
- Szabó Cs. (2020a). Fejlesztő értékelési technikák a tolmácsolás oktatásában. In Szabó, Cs. & Bakti, M. (Eds.), *Iránytű a tolmácsolás oktatásához. A kompetencia-fejlesztés új fókuszai*. (pp. 89-108). Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Szabó, Cs. (2020b). Empirikus kutatások és gyakorlati tapasztalatok a jegyzeteléstechikában. *Fordítástudomány* 22(1), 86–104. <https://doi.org/10.35924/fordtud.22.1.8> (2021.09.15)
- Valentinyi, V. K. (2003). A blattolás tanítása. *Fordítástudomány* 5(1), 93–103.

- Valentinyi, V. K. (2020). A blattolás a tolmács kompetenciáinak fejlesztésében. In Szabó, Cs. & Bakti, M. (Eds.), *Iránytű a tolmácsolás oktatásához. A kompetenciafejlesztés új fókuszai* (pp. 123–140). Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Viaggio, S. (1995). The Praise of Sight Translation (and Squeezing the Last Drop Thereout of). *The Interpreters' Newsletter 1*, 33–42.
- Weber, W.K. (1990). The importance of sight translation in an interpreter training programme. In *ATA Scholarly Monograph Series, 4*, 44–52. <https://doi.org/10.1075/ata.iv.10web> (2021.09.15)

Internetes források

- SCIC Knowledge Centre on Interpretation. https://ec.europa.eu/education/knowledge-centre-interpretation/knowledge-centre-interpretation_en (2021.09.15)

Online interpreting courses at BME's Centre for Interpreter and Translator Training /TFK/. Teacher and student perspectives

Covid-19 put most higher education institutions in a difficult position, particularly those teaching specific skills and relying heavily on equipment and infrastructure. Interpreter training institutions also had to switch to remote learning in a short space of time and transfer methodological solutions, applied routinely in classrooms, to online platforms by learning to use a range of new technologies. The first part of the paper outlines a number of surveys conducted to map teachers' and students' views of online education on the one hand, and on the other it also offers examples of international and national cooperation schemes between various training institutions. The second part of the paper provides the reader with a summary of – mainly positive – experience gained at the interpreter training courses at the Centre for Translator and Interpreter Training (TFK) of the Budapest University of Technology and Economics (BME), with a specific focus on four types of interpreting: sight translation, consecutive, simultaneous and liaison.

Keywords: sight translation, consecutive interpreting, simultaneous interpreting, liaison interpreting, blended learning

MŰHELYTITKOK

DRÓTH JÚLIA

Fordítási stratégiák az elméletben és a fordítástechnika oktatásában

Bár a *fordítási stratégia* kifejezés számos fordításelméleti és oktatási modell része, értelmezése és alkalmazása bizonytalan: utalhat folyamatra, eredményre, technikákra, módszerekre, eljárásokra, átváltásokra, műveletekre. Írásomban áttekintem a stratégia fogalmát, főbb típusait, valamint szerepét a fordítástechnika oktatásában. Cél szerű a fordítási stratégiákat olyan módszerként kezelni, amelynek segítségével a fordító alkalmazkodik a fordítási normákhoz a lehető legjobb célnyelvi változatok érdekében. A stratégiáknak ez az alkalmazása megegyezik a fordítástechnika tantárgy céljaival. A tananyag fordítási feladatokra épül, s a makroszintű fordítói döntések előkészítésével kezdődik. Ugyanakkor a hallgatók a mikroszintű döntéseikkel kapcsolatban is folyamatos visszajelzést kapnak a fordításaik lektorálásán, értékelésén keresztül. Ez lehetővé teszi, hogy az elméletet összekapcsoljuk a gyakorlattal, és a tanulóktól érkező kérdések nagy arányban szerepeljenek az órai témák között.

Kulcsszavak: fordítási stratégia, fordítási modellek, fordítási normák, fordítástechnika, oktatás

Bevezetés

A fordításoktatás dokumentumainak készítésekor (tanmenetek, tantervek, tantárgyleírások, szakleírások stb.) gyakori elvárás a fejleszteni kívánt fordítási stratégiák ismeretése. Bár az utóbbi években szakmai napunkon (Károli Gáspár Református Egyetem, 2018. január) és az ott elhangzott előadások írásbeli változatainak közzétételével (*Modern Nyelvoktatás*, 2018. 2–3.) igyekeztünk tisztázni a fordítási stratégia fogalmát, ma is gondot okoz a fogalom értelmezése és alkalmazása. Ezért az alábbiakban áttekintem a stratégia fogalmát, típusait, valamint szerepét a fordítástechnika oktatásában általában és a Károli Gáspár Református Egyetem egyik fordítástechnika kurzusának gyakorlatában.

A fordítási stratégia jelentései, funkciói

A *fordítási stratégia* kifejezés számos fordításelméleti és oktatási modell része, ennek ellenére nem könnyű meghatározni a jelentését. A fordítási stratégiák számbavétele és kritikája, újabbak megfogalmazása fél évszázada zajlik a fordítástudományban (például Nida, 1964; Catford, 1965; Chesterman, 2005; Vinay & Darbelnet, 1995; Klaudy, 1999a, b; Pym, 2013).

Úgy tűnik, a fordítási stratégia mint terminus nem tölti be a terminusoktól elvárt két alapvető funkciót: az adott szakterületen belül mindig ugyanazt jelentse, és ne utaljon több, egymástól különböző tartalomra. Márpedig a *fordítási stratégia* kifejezés utalhat

folyamatra, eredményre, technikákra, módszerekre, eljárásokra, átváltásokra, műveletekre. (A pedagógiai szövegekben általában nehézséget jelent a stratégia szó definiálása, ezért például különböző értelmezései vannak a stratégiák fejlesztésének, lásd az idegennyelv-tanítási dokumentumokat [Einhorn Ágnes személyes közlése, 2021]. Ezt a terminológiai zavart érintette a Károli Gáspár Református Egyetemen 2018-ban rendezett konferencia, az előadások írásbeli változatát a *Modern Nyelvoktatás* 2018-as fordítástudományi különszámában közzétük (*Modern Nyelvoktatás*, 2018. 2–3.).

A fordítási stratégia terminus alkalmazásának másik problémájáról is hallhattunk ezen a konferencián: „A »stratégia« használatában gyakran összerosódnak az automatikus és a tudatos műveletek, pedig a »stratégia« terminust inkább a tudatos műveleteknek kellene fenntartani” (Klaudy, 2018, p. 12).

Hasonló bírálatot olvashatunk Chestermantól is: a fordítási stratégia kifejezés terminusként problémás: különböző dolgokra utal a fordítástudományban, és máshogyan is ki lehet azokat fejezni. Következetelen a fordítási stratégia kifejezés alkalmazása abban is, hogy a folyamatra és az eredményre egyaránt utal (*procedural és textual strategies*) (Chesterman, 2005, p. 20).

A fordítási stratégia egyik jelentése a fordítás folyamatában jelentkező *problémák megoldásához alkalmazott tudatos lépések sorozata* (Lörscher, 1991, p. 76 alapján, idézi Kovalik-Deák, 2020, p. 92). A tudatos problémamegoldás számos fordítástechnikai kérdést érint. Vonatkozhat például a fordítói háttérkutatásokhoz kapcsolódó fordítói döntésekre, az etikai kérdésekre, a kezdő és a tapasztalt fordítók stratégiája közötti különbségekre, a forrásnyelvi kulturális jegyek közelítésére a célnyelvi kultúrához, az ehhez és más problémákhoz kapcsolódó fordítási műveletekre vagy – egyebek mellett – a problémamegoldó kompetenciára. Az alábbiakban ezeket a stratégiákat veszem sorra.

Nem könnyű valós képet kapni a fordítók problémamegoldó stratégiáiról. Számos pszicholingvisztikai eszközökre épülő kutatás igyekszik feltárni, mi történik a fordító fejében fordítás közben, milyen stratégiákat alkalmaz. A kutatók közvetett adatokra támaszkodnak, melyeket a körülmények különféleképpen torzíthatnak (ilyen például a *think aloud protocol* [TAP], Jääskeläinen, 2009). A számítógépes eszközök révén azonban egyre pontosabbá válnak ezek a felmérések.

A problémamegoldó stratégiák közé tartoznak a *fordítási hibák etikus elkerülésére javasolt technikák*, például:

- Nem szabad elfelednünk, hogy bármikor tévedhetünk. (Ne féljünk a tévedéstől!)
- Hagyatkozzunk a rajtunk kívül álló kompetenciákra (például fogadjuk el egy terület kialakult nyelvezetét!)
- Ha a szükséges információt semmiképp sem tudjuk felkutatni, hagyjuk ki a szót, amennyiben van erre lehetőség.
- Ha más megoldás nincs, valljuk be, hogy nem találtuk meg a hiányzó megnevezést.
- Ha nem ismert a fordított szöveg funkciója, készítsünk két ajánlható megoldást (ne többet), és írjuk le a köztük lévő különbséget (Pym, 1993, pp.134–139).

Ez a rövid „életmentő” lista természetesen arra is utal, hogy a tudatos stratégiák mellett nagy szerepük van a *nyelvi-fordítási szabályok* ismeretének, valamint a fordítói munka elvégzéséhez szükséges alapvető *szakmai-etikai normáknak*. Göpferich (2009,

p. 23) szerint az utóbbiak három tényezőből állnak: 1. fordítási utasítás és normák (ahogy a szakma elvárja, például szabványok és szabályok [például az idézetek kezelése]) figyelembevétel, 2. a fordító önmagáról alkotott képe, társadalmi felelősségvállalási képessége, 3. a fordító fizikai-pszichológiai állapota (intelligenciája, kitartása stb.).

A fordítás folyamatát illetően számos kutatás rámutat arra a stratégiai különbségre, amely a kezdő és a tapasztalt fordítók figyelmét jellemzi: míg a kezdő fordítók lexikai és más nyelvi részletekre fókuszáló, lokális, azaz *mikroszintű* döntésekkel haladnak a fordítás folyamatában, addig a gyakorlott fordítók a forrásnyelvi szöveg bizonyos szempontjait kiemelő globális, *makroszintű* döntéseket hoznak a fordítás előtt, és ezeket a teljes fordítási folyamatban érvényesítik (Tirkkonen-Condit, 1996, p. 254).

A makroszintű stratégiák egyik kiemelkedő, más stratégiákat is meghatározó csoportja (saját szóhasználatával élve) a *fordítás típusa*, amely a forrásnyelvi kultúra és a célnyelvi közönség igényei közötti viszonyt tükrözi. A fordítástudomány szakemberei számos fogalompárt hoztak létre, hogy megnevezzék ennek a viszonynak a két végpontját: idegenítő-honosító, nyílt-rejtett (House, 1997), dokumentum jellegű-instrumentális (Nord, 1997), szemantikai-kommunikatív (Newmark, 1981), direkt-indirekt (Gutt, 1991) fordítás.

A *fordítási stratégia* terminus egy viszonylag újabb használata kiterjed a célnyelvi szövegben megfigyelhető fordítási átváltásokra, műveletekre, eljárásokra is. Idetartozik például Klaudy átváltási műveleteinek rendszere (1994), valamint Pym fordítási eljárásainak sora (2016). Ezek megfigyelése, megnevezése, esetleges szabályszerűségei levonása hasznos módszere a fordítástechnika óráknak, megerősíti a fordító döntési képességét olykor a makro-, de főleg a mikroszintű kérdésekben.

Ha fordításoktatásról és ezen belül a tananyag kialakításáról van szó, említést kell tennünk a *fordítási kompetenciákról* is, hiszen a kutatások egy része (például PACTE, 2005; Göpferich, 2009) fordításikompetencia-modelljében az ún. *stratégiai kompetenciát* állítja középpontba, mely nem más, mint a fordítás folyamatában felmerülő problémák megoldását szolgáló eljárások összessége.

Az EMT (European Master's in Translation, Competence Framework, 2017) szintén elméleti és gyakorlati kutatások eredményeképpen állította össze a mesterképzések képzési-kimeneti követelményeit, s ebben a kialakítandó fordítási kompetenciák listáját: nyelvi és kulturális, fordítási, technológiai, személyes és interperszonális, illetve mindezek középpontjában a szolgáltatói kompetencia. Ezen belül minden egyes kompetenciát elláttak a képességek és ismeretek részletes felsorolásával is. Ezek között az alkompetenciák között gyakran találkozunk a *stratégia* vagy *stratégiai* kifejezéssel. Így a fordítási kompetencia lehet *stratégiai*, módszertani és tematikus *kompetencia*, és itt olvashatunk a megfelelő *célnyelvi megfogalmazáshoz szükséges stratégiákról* és a *minőség-ellenőrzési stratégiákról* is; a személyes és interperszonális kompetencia alá tartoznak az *egyéni tanulási stratégiák*; a szolgáltatói kompetencia alatt pedig kiemelik a *marketing stratégiák* és *fejlesztési stratégiák* szerepét is (EMT, 2017).

Célszerűnek tűnik tehát a fordítási stratégiát szinte gyűjtőfogalomként kezelni. Chesterman definíciója szerint „a stratégia olyan módszer, melynek segítségével a fordító alkalmazkodik a fordítási normákhoz [...] az általuk elérhető lehető legjobb változatok érdekében”. Ezt az alkalmazkodást Chesterman szerint kétféle stratégiával valósíthatjuk meg: a *forrásnyelvi szöveg megértését szolgáló stratégiák* és a *célnyelvi*

szöveg létrehozását szolgáló stratégiák alkalmazásával. Az utóbbiakat oktatási célból sokan kutatják, és három alcsoportba sorolhatóak: 1. *szintaktikai*, 2. *szemantikai* és 3. a célnyelvi olvasóközönség igényeit figyelembe vevő *pragmatikai stratégiák* (1997, p. 88, idézi Baker & Saldanha, 2011, p. 285).

Ezek azok a stratégiák, melyek oktatása megegyezik a fordítástechnika tantárgy céljaival, s melyeket a kialakított tananyagunk és hibatipológiánk is tükröz.

A fordítástechnika tantárgy célja és módszerei

A Károli Gáspár Református Egyetem szakfordító és műfordító szakirányú továbbképzésén oktatott fordítástechnika nevű egyféléves, bevezető jellegű tantárgy célja, hogy elősegítse a megfelelő fordítási stratégiák kialakítását. Ezt a törekvést a tananyag és annak felépítése egyaránt tükrözi: bemutatja a fordítás folyamatát, a fordítói gondolkodás sarokköveit, a fordítás előkészítéséhez és a háttérkutatásokhoz szükséges stratégiákat, eszközöket, a fordítási normákat, ismereteket, hagyományokat, és fejleszt a fordításhoz szükséges készségeket. A hallgatók problémamegoldó stratégiáját úgy fejlesztjük, hogy támpontokat adunk a fordítói gondolkodáshoz és a tudatos döntésekhez. Ráirányítjuk a hallgatók figyelmét a problémamegoldás folyamatára, a választási lehetőségekre és az etikus hozzáállásra.

Ezeket a célokat legjobban az induktív módszerek szolgálják. Ennek kulcsa a szövegválasztás: olyan forrásnyelvi szövegek fordíttatása, amelyekben fejtörést okoznak a fordítási folyamat során következő lépései, kérdéseket ébresztenek a hallgatókban, és döntés elé állítják őket. Az ilyen órai vagy házi feladat elkészítése és tanári (és/vagy csoporttársi) lektorálás után élénk megbeszélés zajlik, mely során kikristályosodnak a megfelelő eljárások, módszerek, stratégiák, gyarapodnak a fordításhoz szükséges ismeretek és képességek. A módszer lényegéhez tartozik, hogy a megbeszélést megelőzően sor kerüljön a fordítások írásbeli lektorálására, formatív értékelésre (azaz a rendszeres visszajelzésre a hibákról és jó megoldásokról); a megbeszélés során pedig elvégezzük a célnyelvi szöveg javítását is.

A tantárgy oktatásának egyik fő célja, hogy a hallgatók választ kapjanak arra a gyakori stratégiai kérdésükre, mi alapján dönthetik el, melyik célnyelvi megoldást válasszák egy-egy szöveg vagy fordítási egység lefordítására. Anthony Pym ezt így fogalmazza meg, amikor a fordítási kompetencia lényegéről ír: a fordítási kompetencia két készségből tevődik össze: 1. a forrásnyelvi szöveg fordításaként több célnyelvi variáció létrehozásának képessége; 2. e variációkból egyetlen célnyelvi szöveg gyors és megalapozott kiválasztásának képessége a célnyelvi szöveg céljának és olvasójának megfelelően (Pym, 1992, p. 281).

Pym tehát úgy véli, hogy a fordító fejében egy adott forrásnyelvi szöveg kapcsán több célnyelvi megfelelő merül fel (más megközelítésben ez az asszociatív kompetencia [Hönig, 1991, idézi Kovalik-Deák, 2020, p. 11]). Ezekből a fordító tudatos döntések révén kiválasztja az egyetlen lehetséges célnyelvi változatot (stratégiai kompetencia). Ehhez a tudatos döntéshez szükség van a kommunikációs helyzet, a fordítási feladat előzetes elemzésére (a forrásnyelvi szöveg megjelenési helye, ideje, funkciója, műfaja, a célnyelvi szöveg megjelenési helye, ideje, a fordítás funkciója, célközönsége, a téma, szakterület ismerete, háttérkutatások lehetséges módja [hasonlóképpen lásd Nord, 1997]) és az adott helyzetnek megfelelő makro- és mikrostratégiák alkalmazására.

A Pym által leírt fordítási kompetencia kialakításának feltétele, hogy tudjuk, mit is nevezünk megfelelő fordításnak, mi a fordítás célja. A fordítástechnika órák gyakorlati munkájában számunkra Heltai Pál definíciója bizonyult a leginkább célravezetőnek. Eszerint a fordítás egy már létező, verbális formában kifejezett üzenet megismétlése egy másik nyelven, teljesen más formában. A fordítás célja, hogy az üzenet tartalma és funkciója [a célközönség számára] hozzáférhetővé váljon (Heltai, 2014, pp. 282–283).

Pym és Heltai meghatározásának értelmében tehát a fordítónak meg kell ragadnia az üzenet lényegét (globális szempont), és az írói szándéknak megfelelően (globális szempont), valamint a célnyelvi olvasó igényeihez alkalmazkodva (globális szempont) meg kell ismételnie ezt az üzenetet a másik nyelven úgy, hogy a szöveg minden elemében hozzáférhető, jól értelmezhető legyen (lokális szempont).

A fordítástechnika tantárgyban oktatott stratégiák

A tantárgy fent leírt céljainak megfelelően a főbb *makrostratégiai* döntések a szövegtípusra, az írói szándéokra, a műfajra, a regiszterre és a reáliák kezelését is meghatározó fordítási típusra vonatkoznak. Ez utóbbiba olyan fogalompárok tartoznak, mint a már említett idegenítő-honosító fordítás.

A megfelelő célnyelvi elemek kialakítása viszont már a célnyelvi lexikai és grammatikai hagyományokat, bizonyos szabályokat is érint. A tapasztalat azt mutatja, hogy számukat, arányukat tekintve leginkább ezek a lokális hibák fordulnak elő a hallgatók fordításaiban, ezeket javítjuk leggyakrabban. Ezekről a formatív értékelés során feltétlenül és sokszor visszajelzést adunk, így ezek a *mikroszintű* szempontok is előtérbe kerülnek. Mindezen keresztül érvényesül az oktatásban a makro- és mikroszintű gondolkodás, stratégia.

Annak érdekében tehát, hogy a Pym és Heltai definíciójában megfogalmazott értelmezés, döntés és célnyelvi megvalósítás létrejöhessen, jó, ha a fordítástechnika oktatását egy időben két irányból végezzük: egyrészt a globális elemzéstől és a hozzá szükséges elméleti megfontolásoktól, másrészt a fordítási folyamat során felmerülő lokális kérdésektől kezdjük. Ez utóbbiak a globális és analitikus szempontok alapján végzett formatív értékelés átbeszélésekor, a fordítási folyamat és a célnyelvi szövegek órai megbeszélése során kerülnek felszínre, a félév végén pedig tételesen tárgyaljuk őket.

A fordítást megelőző globális elemzés során a hallgatók képet alkotnak a szöveg főbb, a fordítás szempontjából fontos pragmatikai és szövegtani jellemzőiről: a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg megjelenési helyéről, idejéről, a célnyelvi szöveg olvasójáról, a szöveg retorikai céljáról, szövegtípusáról, műfajáról, regiszteréről. Ezek a szempontok meghatározzák a fordító szövegtani, lexikai, grammatikai döntéseinek nagy részét. A szöveg globális elemzését az órán az előzetes elemzésben rögzítjük, és a továbbiakban minden fordítás előtt elvégezzük. Az ismereteket és az elemzési készséget pedig különféle gyűjtőmunkával, megfigyelésekkel, összetetésekkel bővítjük, mélyítjük el, visszük közelebb a gyakorlathoz.

A tananyag tehát fordítási feladatokra épül, s a makroszintű fordítói döntések előkészítésével kezdődik. Ugyanakkor a hallgatók a mikroszintű döntéseikkel kapcsolatban is folyamatos visszajelzést kapnak a fordításaik javításán, lektorálásán, értékelésén keresztül. Célszerű olyan szövegeket és fordítási helyzeteket választani, amelyek felvetik az épp tárgyalt globális fordítástechnikai kérdéseket (például az adott szöveg

regiszterének sajátosságait), így gyakorlati jellegű és egyben motiváló a feladat. A célnyelvi szöveg megfogalmazása ugyanakkor előhoz lokális fordítástechnikai kérdéseket is (például a regiszternek és a tárgyi ismereteknek megfelelő lexikai/terminológiai, grammatikai, valamint kohéziós eszközök megválasztását).

Napjainkban a szakfordítás oktatásának fgyelembe kell vennie a piaci elvárások gyors átalakulását, melynek következtében megváltozik a fordító szerepe és az általa alkalmazott fordítási stratégia is. Ma már nem a rejtett fordítási stratégia az elsődleges, a fordító nyíltan felvállalja a kultúrák közötti közvetítést: szükség esetén adaptál, magyaráz, kiegészít, hangsúlyt változtat (Pym, 2016, p. 262). Ugyanakkor a honosító fordítási stratégiával szemben gyakran az idegenítő stratégia kerül előtérbe: a fordító épít a nyelvi sokféleség és az interferencia jelenlétére, maguk a többnyelvű fordítók is ennek a nyelvi világnak a szülöttjei.

Végezetül felsorolom a félév tematikájának címszavait az oktatás sorrendjében: a fordítás fogalma, célja és fajtái; fordíthatóság; a fordítás stratégiái; a fordítás folyamata; a háttérkutatás eszközei; szövegtípus; írói szándék (retorikai cél); műfaj; regiszter; szaknyelvi szövegek fordítása és terminológia; reáliák és lexikai műveletek; kohézió és grammatikai műveletek, illetve a hozzájuk kapcsolódó normák és szabályok.

Összegzés: az elmélet és gyakorlat egységét szolgáló stratégiák

A globális döntésekre épülő, illetve a fordítási feladat lokális kérdéseiből kiinduló stratégia együttes alkalmazása lehetővé teszi, hogy az elméletet összekapcsoljuk a gyakorlattal, és ne csupán az elméleti kérdések határozzák meg a tananyagot, hanem a tanulóktól érkező gyakorlati kérdések is nagy arányban szerepeljenek az órai témák között. További előnye a módszernek, hogy a tanár által adott globális és lokális fordítástechnikai útmutatások kiegészülnek a tanulók által felvetett kérdésekkel, a közösen kialakított javaslatokkal. Ezt a mozzanatot támogatja a formatív értékelés a folyamatos visszajelzéseken keresztül.

Akkor teljes a kommunikáció, ha a célnyelvi szöveg megfelel a célnyelvi olvasó elvárásainak. Ezért a fordítást oktató tanárok nem csupán arra törekednek, hogy hallgatóik pontosan közvetítsék az üzenetet, hanem arra is, hogy a célnyelvi olvasó számára ne jelentsen a szükségesnél nagyobb erőfeszítést a szöveg befogadása. Az oktatás igyekszik célszerű fordítási stratégiákat ajánlani a célnyelvi hagyományoknak megfelelő fordítások létrehozására.

IRODALOM

- Baker, M. & Saldanha, G. (2011, Eds.). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Routledge.
- Catford, J. C. (1965). *A Linguistic Theory of Translation. An Essay in Applied Linguistics*. Longman.
- Chesterman, A. (1997). *Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory*. John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.22>
- Chesterman, A. (2005). Problems with Strategies. In Károly, K. & Fóris, Á. (Eds.), *New Trends in Translation Studies* (pp. 17–28). Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1075/target.17.1.12che>
- EMT (2017). *European Master's in Translation Competence Framework 2017*. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/emt_competence_fw_k_2017_en_web.pdf (2021.08.04.)

- Göpferich, S. (2009). *Towards a model of translation competence and its acquisition: the longitudinal study TransCompl*. <http://gams.uni-graz.at/fedora/get/o:tc-095-187/bdef:PDF/get>. (2021.04.06.)
- Gutt, E.-A. (1991). *Translation and Relevance. Cognition and Context*. Basil Blackwell.
- Heltai P. (2014). *Mitől fordítás a fordítás?* Eötvös József Könyvkiadó.
- Hönig, H. G. (1991). Holmes 'Mapping Theory' and the landscape of mental translation processes. In Van Leuven-Zwart, K. & Naajkens, T. (Eds), *Translation Studies: The State of the Art. Proceedings from the First James S. Holmes Symposium on Translation Studies* (pp. 77–89). Rodopi. https://doi.org/10.1163/9789004488106_010
- House, J. (1997). *Translation Quality Assessment: A Model Revisited*. Narr Verlag.
- Jääskeläinen, R. (2009). Think-aloud Protocols. In Baker, M. & Saldanha, G. (Eds.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* (pp. 290–293). Routledge.
- Klaudy K. (1994). *A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol, német, francia, orosz fordítástechnikai példatárral*. Scholastica.
- Klaudy K. (1999a). *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Scholastica.
- Klaudy K. (1999b). *Bevezetés a fordítás gyakorlatába. Angol, német és orosz fordítástechnikai példatárral*. Scholastica.
- Klaudy, K. (2018). Az átváltási műveletek rendszere. *Modern Nyelvoktatás*, 24(2–3), 5–15.
- Kovalik-Deák, Sz. (2020). *Fordítóhallgatók C nyelvi szókincsének asszociatív kapcsolatai a fordítói döntések hátterében*. (Kiadatlan doktori disszertáció). ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program.
- Lörscher, W. (1991). Translation Performance, Translation Process, and Translation Strategies. *A Psycholinguistic Investigation*. G. Narr Verlag.
- Modern Nyelvoktatás*, 2018. 2-3. (Fordítástudományi különszám, vendégszerkesztő: Dróth J.)
- Newmark, P. (1981). *Approaches to Translation*. Pergamon.
- Nida, E. A. (1964). *Towards a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004495746>
- Nord, C. (1997). *Translating as a purposeful Activity. Functionalist Approaches Explained*. St. Jerome Publishing.
- PACTE group. (2005). Investigating Translation Competence: Conceptual and Methodological Issues. *Meta*, 50(2), 609–619. <https://doi.org/10.7202/0111004ar>
- Pym, A. (1992). Translation error analysis and the interface with language teaching. In Dollerup, C. & Loddegard (Eds.), *Teaching translation and Interpreting. Training, Talent and Experience* (pp. 279–290). Benjamins. <https://doi.org/10.1075/z.56.42pym>
- Pym, A. (1993). *Epistemological Problems in Translation and Its Teaching*. Edicions Caminade.
- Pym, A. (2013). Translation skill-sets in a machine-translation age. *Meta*, 58(3), 487–503. <https://doi.org/10.7202/1025047ar>
- Pym, A. (2016). *Translation solutions for many languages. Histories of a flawed dream*. Bloomsbury Academic.
- Tirkkonen-Condit, S. (1996). What Is in the Black Box? Professionalism in Translational Decisions in the Light of TAP Research. In Lauer, A. et al. (Eds.) *Übersetzungswissenschaft im Umbruch: Festschrift für Wolfram Wills zum 70 Geburtstag* (pp. 251–257). Narr Verlag.
- Vinay, J. P. & Darbelnet J. ([1958] 1995). *Comparative Stylistics of French and English. A methodology for Translation*. John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.11>

Translation strategies in theory and in teaching translation techniques

Although the term translation strategy forms part of many models of translation theory and education, its meaning and application are ambiguous: it can refer to process, outcome, techniques, methods, procedures, shifts and operations. In this paper, we will review the main types of strategy and its role in the teaching of translation techniques. It is useful to think of translation strategies as a method by which the translator adapts to translation norms in order to produce the best possible target language version. This interpretation of the strategies is in line with the objectives of our translation techniques topic. The course is based on translation tasks and starts with the preparation of macro-level translation decisions. At the same time, students receive continuous feedback on their micro-level decisions through the proofreading and evaluation of their translations. This allows theory to be combined with practice, and students' questions to be incorporated into the course material.

Keywords: translation strategy, translation models, translation norms, translation technique, education

INTERJÚ

NAGY JÁNOS

A Négyszögletű Kerek Erdő – The Square Around Forest

Interjú Andrew C. Rouse-szal

Szeptember végi őszi nap, nincs csúcsgyörgalom, Martonfára igyekszem, hogy Andrew C. Rouse-szal, egykori tanárommal, későbbi kollégámmal, jelenleg a PTE Anglisztika Intézetének emeritus oktatójával, a Simply English alapító énekesével, angol nyelvű ismeretterjesztő könyvek írójával, műfordítóval Lázár Ervin *A Négyszögletű Kerek Erdő*-jéről, vagyis a *The Square Around Forest*-ről beszélgessünk. Ahogy így közeledek, már dolgozik bennem a kétely, hogy talán túlságosan is szűkre szabtam a témát, hiszen interjúalanyom nagyon sokoldalú. A gazdag brit kultúra – legyen szó irodalomról, történelemről vagy zenéről – zegzugos ösvényeit nagyon jól ismeri, és annak is mestere, hogy mindezt hogyan hozza közelebb a magyar közönséghez. Erről tanúskodnak írásai, fellépései és zenei CD-felvételei. Most arról fogom faggatni, miképp válik híddá a magyar kultúra számára, amikor angolra fordít gyermeki irodalmat. Miközben azt latolgatom, milyen állomásai is lehetnének egy ilyen életművet feldolgozó interjúorozatnak, amely kellő benyomást szerezne Andrew C. Rouse munkásságáról, megérkezem Martonfára.

Come in! – hallom a felújított, tornácos parasztház legvégéből. Angolul beszélgetünk, amihez ragaszkodom, és ebben folyamatosan érzem Andy támogatását is. Beszélgetéseinkbe, email-váltásainkba gyakran befűz egy-egy olyan kifejezést, amit még nem hallottam, nem olvastam sehol. Így is tanít. Ha tudja, hogy az ember valamire fogékony, akkor abból többet adagol. Mivel azonban most fordításról lesz szó, kénytelenek leszünk magyarul is megszólalni, vagy ki tudja.

Andy, a műfordítás neked nem mellékszál... – kezdem. De vendéglátóm rögtön közbe is vág.

Hát, azért eléggé szűk szelete a munkásságonak. Sohasem fordítottam egész regényt, klasszikus értelemben nem tartom magam műfordítóknak. Fordítottam ezt is, azt is, néhány színdarabot, werkfilmekhez szöveget, számos verset, de mostanáig nem fordítottam versantológiát. Viszont sok gyermeki irodalmat igen.

Nahát, pont ez az, ide akartam kilyukadni. Hiszen Janikovszky Éva majdnem minden könyvét lefordítottad angolra.

Inkább azokat, amelyekről azt gondolták, hogy érdemes lefordítani, illetve azokat, amelyeket még nem fordított le nagyrészt Bodóczy Caroline több évtizeddel ezelőtt.

Meg tudod mondani hány klasszikus magyar gyermekirodalmi művet fordítottál?

Nem nagyon érdekelnek az adatok.

*Jó, hát akkor beszéljessünk magáról a könyvről. A Móra Kiadónál végre megjelent Lázár Ervin *A Négyzögletű Kerek Erdő* című mesegyűjteményének angol fordítása. Végre, mivel öt évet kellett rá várni. Mi volt az oka a késedelemnek?*

Igazából nyolc évet kellett rá várni, nyolc éve a kéziratot már a lektor is leadta. Hogy miért volt ekkora a késés, nos a kiadó ilyen jellegű politikájába nem szeretnék belemenni, de semmi köze nem volt a fordításhoz. Másfelől a gyermekirodalom kiadása nem olyan, mint az asztrofizika, annál örökérvényűbb, szóval ráér.

Ez hányadik Lázár Ervin köteted? Hányat fordítottál összesen?

Tíz évvel ezelőtt kerestek meg, akkor három kötet fordításáról volt szó. Kaptam három keménykötésű könyvet, de ezeket nem a Móra adta ki. Nagyon hasonlóan néztek ki, mint amilyen a kezed ügyében van, de azokat nem Réber László illusztrálta. Lefordítottam az első kettőt, ki is fizették. A harmadiknál azonban rám telefonált az angol lektor, hogy hagyjam abba.

Melyek voltak ezek?

Az első volt a *Foci*, a második a *A Négyzögletű Kerek Erdő*, a harmadik *A Hétfejű Tündér*, ez utóbbiból fel is olvastam, amikor Sárszentlőrincen megnyílt a Lázár Ervin emlékház 2012-ben. Ez is mutatja, hogy a fordítás elkészült, de a kiadó megváltoztatta a célkitűzését.

Mi vonzott a gyermekirodalomhoz? Zenészként gyermekkoncerteket adsz karácsonykor. Sokszor játszottál együtt a Szélkiáltóval. A zenén keresztül jutottál el a gyermekirodalomhoz?

Ez azért lényegében eléggé más, bár, ha gyakorló népzeneész az ember, akkor rengeteg történetet mesél. Minden ballada egy történet. Minden történetet interpretálni kell, és az más, mint a könyvben leírt történetek. Egy előadó sohasem mond el egy történetet ugyanúgy. Bár vigyázni kell az ilyen kijelentésekkel. Irodalmár kollégáink nem biztos, hogy egyetértének azzal a ténymegállapítással, hogy mióta létezik írott történetmesélés, az emberek többsége hallgatja a történeteket, kezdve onnan, hogy a gyerekek estimesét hallgatnak.

Ezt a könyvet nagyon jó felolvasni.

Hát persze, vicces hangot tudsz kölcsönözni a szereplőknek. Mindig olvastam a gyerekeimnek, amikor kicsik voltak, én magam is írtam meséket a barátaim gyerekeinek, amelyeket kéziratban mind a mai napig megőriztek, mindennek már 45 éve.

Szóval írtál is, meséltél is.

Igen, amikor 12-13 éves lehettem, egy írországi nyaralás alkalmával esténként a kempingben, a mosdó körül meséket találtam ki a kisgyerekeknek.

Kanyarodjunk vissza a fordításhoz. Találkoztál valaha Lázár Ervinnel?

Nem. Akkor kerestek meg a fordítással, amikor már nem élt. Egyébként arra kérdésre válaszolva, mi vonzott a gyermekirodalomhoz, nos speciálisan Lázár Ervin esetében például az, hogy mennyire megoszlott vele kapcsolatban az emberek véleménye. Vannak, akik nagyon szeretik, és vannak, akik egyáltalán nem. De nincs nagyon köztes. Egészen odáig, hogy még az elmúlt, de az idei évben is szó szerint küzdenem kellett azért, hogy megjelenjen a kötet. Ezen kívül pedig mindig nagy volt a gyerekirodalmi könyvtáram. Ha nem is lennék fordító, annak önmagában nagy értéke van számomra, hogy az ember rá akar venni egy gyereket arra, hogy önállóan olvasson. A képes, nagybetűs könyvektől eljusson a csupa szöveg, lapozható könyvekig. A szörnyűségek pedig, amik ott vannak a mesékben, azért szükségesek, hogy a gyerek megtanuljon uralkodni rajtuk, például a félelmen vagy egy szorult helyzeten.

Máris itt vagyunk a lényegnél. Nekem úgy tűnik, A Négyszögletű Kerek Erdő meséi is arra tanítanak meg, hogyan lehet úrrá lenni a rossz érzéseken. A történetek folyamatosan a szomorúsággal, az egyedülléttel, vagy épp az elszigeteltséggel és meg nem értettséggel küzdenek. Szándékosan használom itt a mese és nem az egyes szereplők neveit. Neked is ez volt a benyomásod?

Azért nem minden csak a szomorúság. Vannak benne furcsa, gonosz és sötét figurák, ugyanakkor ezek a történetek nem valami olcsó rabló-pandúr, western-kovboj sorozat egyes epizódjai. Itt nem a rossz fiú áll a történet középpontjában, a mese inkább arról szól, hogy a többiek miképp viselkednek egymással. Megoldhatnák könnyen a problémáikat, ha együttműködnének, de ők ehelyett kigúnyolják egymást, könyörtelenül egymásnak esnek. Ott van például Vacskamati, akinek még nem ünnepelték meg sosem a születésnapját vagy Brukner Szigfrid, a fájós fogú oroszlán. Ezek a mesék kis dolgokról szólnak, de jó író kell hozzájuk. És ne felejtjük el, hogy ezek a történetek könnyen lehetnének borzalmasan unalmasak is, ha nem egy ilyen, a magyar nyelvet rendkívül találékonyan használó író tollából bújtak volna elő. És itt jövök képbe én, mint fordító.

Vagyis találékony fordítónak kellett lenned. Miben nyilvánult ez meg?

Egyszerűen abban, hogy nem létező magyar szavakat kellett nem létező angol szavakra lefordítani.

Ezt hogyan oldottad meg?

Elővettem személyiségem egy másik részét, amely előszeretettel fejt rejtvényt. Nem a hagyományos keresztretjtvényre gondolok, hanem a kriptikus keresztretjtvényre.

Vagyis nem egyszerűen tudásmérő keresztretjtvények, hanem olyanok, amelyekben van valamilyen szójáték, vagy betűket kell trükkösen összerendezni.

Igen. A feladvány maga egy találós kérdés, amely egyben utasítás is arra vonatkozólag, miképp kell megoldani a feladványt.

De mi köze ennek Lázár Ervinhez?

Hát az, hogy az ember meg akarja érteni, hogy egy ilyen embernek, mint Lázár, hogyan működött az agya. Ő szavakat talált ki, nekem pedig ennek a folyamatnak a lépéseit kellett kitalálnom, hogy aztán én is szavakat tudjak létrehozni. Ez persze

egy picit más, mert lévén, hogy gyerekeknek írt, és gyerekeknek olvassák fel, amit írt, hangasszociációkkal is élt. De valójában minden irodalom, mielőtt leírják, előbb szóban létezik. Szójáték. Játék a hangokkal és betűkkel.

Rendben, fogjuk rá, hogy értem. Persze A Négyszögletű Kerek Erdő szól gyerekeknek és felnőtteknek egyaránt. Tekinthető egyetemesnek? Az angol gyerekek is értenei fogják?

Hát remélem, különben marha nagy időpocsékolás lett volna. De még mielőtt érzelmesek lennének, ahhoz, hogy a könyv eljusson az angol gyerekekhez, előbb más feltételeknek kell teljesülniük. Az első kérdés az, van-e egy jó marketing csapat, amely eljuttatja ezt hozzájuk. Eljut-e a könyv egyáltalán az angol piacra? Ezután beszélhetünk az egyetemesség kérdéséről. Mert a könyv egy-két próbát azért már kiállt. Keménykötésű. Réber illusztrációi, ha nem is mondanám, hogy időtlenek, de sokkal jobbak és időt állóbbak, mint némely ma népszerű rajzfilm, amelyek nagyon primitívek. Egyébként pedig, ha jó a történet, akkor úgyis működni fog.

Nyilván a marketing nem a fordító feladata. Te miben látod a fordító feladatát?

Tegyük fel, hogy a szerzőnek valami nagyon erős belső motivációja van arra, hogy írjon. Legyen az irodalmi, akadémiai, felnőtt vagy gyerek, rímelő vagy nem rímelő szöveg, a szerző indíttatása belső dolog. A fordító feladata ehhez képest szinte világi. Olyan intellektuális munka, amelyben a legfontosabb, hogy valamit a lehető leghűségesebb módon vigyünk át egyik nyelvről a másikra. Van, aki azt mondja, hogy ehhez szükség van háttértudásra, de van, aki ezt is vitatja. Számtalan olyan történetem van emberekről, akik úgy mentek el egy céghez fordítónak, hogy először semmit sem tudtak a munkáról, és az első fordítások rengeteg időbe kerültek, majd egyre kevesebbe, míg végül rövid idő alatt elkészültek. Mert miután megvannak a szavak, a nyelvtan is megy, matematikai képlet az egész.

Te miért kezdél el fordítani?

Nekem az volt az előnyöm, hogy a felsőoktatásban dolgoztam, és volt szabad időm. Miután rájöttem, hogy direktbe tudok fordítani magyarról, elhatároztam, hogy én inkább ilyen munkát végzek, mintsem hogy nyelvrát adjak, és megfogadtam, hogy csak olyan szövegeket fogok lefordítani, amelyeket magam is szívesen olvasok. Miért fordítottam le? Mert szívesen csináltam. Ha valaki például megkeresne, és azt mondaná, hogy írt egy gyerekkönyvet, és lefordítanám-e, valószínűleg igent mondanék, még ha nem is volna annyira jó maga az írás. Szívesebben lefordítok egy gyerekkönyvet, mint mondjuk egy szerződést, amelyet még az anyanyelvemen sem értek.

Beszéljünk egy kicsit még az olvasókról. Számomra ez a mű nagyon teátrális.

De semmi esetre sem kultúrspecifikus, miközben a Janikovszky könyvek azok. Egyszer azt abba is kellett hagynom, mert egy olyan jelenethez értünk, ahol az óvodás gyerekeket gyárlátogatásra vitték, és a brigádvezető körbevezette őket, stb., szóval ez ma már nem mond semmit az angol, de még a magyar olvasónak sem. Ahogy az *Ábel a rengetegben* vagy *A Pál utcai fiúk* sem, kivéve, ha valakinek van egy magyarországi rokona, aki nosztalgiával beszél róla. De az *Ábel a rengetegben*, az kifejezetten gyermekkínzás.

Akkor miért univerzális A Négyszögletű Kerek Erdő?

Mert például a külvilág nem nagyon jelenik meg benne. Jó Bruckner Szigfrid egy cirkuszban dolgozott ugyan, de ezen kívül nem sok minden emlékeztet a valóságra.

Például a Ráday kastély az elején.

Igen, de a fordításban ki is lehetett volna hagyni, vagy csak annyit írni, hogy kastély, hisz annyi kitalált név van benne, hogy az nem oszt, nem szoroz.

Jó, tehát ha ezek kitalált nevek, akkor angolul is ki lehet találni őket?

Igen, de nagyon oda kell figyelni, hogy a fantázianevekben nincs-e valami nagyon fontos utalás. Mert úgy kell játszani a szavakkal, hogy az ilyen utalás is megmaradjon. Az egyik legnagyobb bűn, amikor a fordító egy ilyen utalást nem vesz figyelembe, és megmásítja az írói szándékot. Milne *Winnie the Pooh*, *Micimackó* fordításában van egy ilyen. A történetben van egy anya és egy gyerek kenguru, és Milne egyszerűen az anyát Kangának, az gyereket pedig Roo-nak nevezte. A fordító pedig Roo-t Zsebibabának fordította. Sokan azt mondták, briliáns. Szerintem meg sértés az íróra nézve. Mert a szerző hozott egy döntést, hogy a szót kettévágja, egyik sem jelent önmagában semmit, sem a kanga, sem a roo, a kanga kicsit mélyebb hangzású, az lett az anya, a roo, a rövidebb és egyszerűbb hangzású pedig a gyerek. És a fordítónak nincs joga ezt megváltoztatni.

Jó, de hát mondhatjuk, hogy a kengurunak van zsebe, amelyben a gyereket hordja, az pedig a baba.

Persze, ezt az angolok is tudják, mégsem a *pouch* (erszény) szót használta Milne. Ha a *pouch* szót használta volna, akkor lehetne Zsebibaba. Ráadásul nincs értelme az anyát Kangának hívni, ha a gyerek nem Roo.

Sokat beszéltünk a szószintről. Voltak nehézségeid mondjuk szövegszinten, mondat-szinten is?

Az a baj, hogy nagyon sok idő, tíz év telt már el a fordítás óta. Mivel a kiadó olyan hosszú ideig határozatlan volt, két év alatt három különböző lektora is volt ugyanannak a szövegnek, és mindenki más és más dolgot húzott ki és fogadott el. Bár különböző színnel jelölték, nagyon kaotikus. Ennyi idő elteltével nagyon nehéz egy specifikus problémára emlékezni. Például volt olyan, hogy én végig úgy vettem, a párbeszédetek pajtáskodó tegeződésben hangzanak el, aztán egyszer csak nem vettem észre, hogy egy többes számú magázó megszólítást többes szám harmadik személynek fordítottam. Pedig már minden szinten találkoztam ezzel, és értem a magázó formákat. Hát, ilyen előfordult.

Amúgy honnan tudad, ha egy ismeretlen szóra bukkantál, hogy az létező vagy fantáziaszó?

Mivel nem akartam idegesítő lenni, először magam oldottam meg nyomtatott szótár segítségével. Az akadémiai szótár hasznosnak bizonyult e téren. Aztán ha nem találtam meg, kérdezősködtem.

A magyar változatban van egy szószedet az olvasónak, ha egy létező magyar szót nem ismer, ott utánanézhetsz.

Ahhoz nekem semmi közöm. De az angol változatban nincs. Nagyon elleneztem a szószedetet.

Miért?

Ne keverjük a műfajokat. Nincs szószedet a *Harry Potter*-ben sem, pedig sokkal több benne a kitalált szó. És mindenki tudja, hogy az ember úgy tanul szavakat, ha olvas, nem pedig úgy, hogy megnézi őket a szótárban. Ezért nincs szükség szószedetre. Ha egy tudományos szöveget olvasunk, és nem tudjuk, mit jelentenek a szavak, akkor természetesen meg kell találnunk és értenünk őket. De ha megtaláljuk is őket, azok közt is lesz olyan, amelynek valódi megértéséhez még legalább húsz hasonló cikket el kell olvasnunk.

Milyen közönséget, olvasókat képzelél magad elé, amikor fordítottál?

Lényegében olyat, mint amilyen a szerzőnek volt. Nem nehéz elképzelni azt sem, hogy sok felnőtt élvezettel olvassa. Azt az irodalmat, amit több különböző generáció szívesen olvas, könnyebb továbbadni.

Ha angol irodalomhoz hasonlítanád, mi lenne az? Hasonlít az előbb említett Micimackó-hoz?

Ez nehéz kérdés, a *Micimackó* régen íródott. A *Négyszögletű Kerek Erdő* viszonylag mostani. A *Micimackó*-nak más volt az olvasótábor. Kevesen olvastak, de aki olvast, az kézbe vette. Ez a jelenség, mármint a nem olvasók nagy tábor, ma is aktuális. Ezen kívül Milne négy kötetből álló művéből kettő verses kötet. Az *Amikor még kicsik voltunk* és a *Hatévesek lettünk*. Ezeket nem is adná az ember sokkal idősebbeknek a kezébe. Talán még C.S. Lewis Narnia-könyveihez hasonlítanám a Lázár-könyvet. Persze abban benne van egy komoly keresztény misztika is, de azt gyerekként nem tudja az ember. Nem sokkal kevésbé mély, mint a Narnia-könyvek.

Mivel a jelenetek közösségben játszódnak, nem csak az egyéni tulajdonságokat pellen-gézezi ki, de a kollektív ostobaságot is, vagy éppen azt, ahogy egy társaság egy-egy kollektív bilincstől legalább egy időre megszabadul.

Igen, közösségben játszódnak, de ez a közösség nem a könyvben alakul ki, hanem egyszerűen csak ott van. Egyfajta álmország. Nem változik semmi, senki sem lesz bölcsebb. Senki sem lesz jobb vagy rosszabb. Háromszáz év múlva is ugyanilyenek lesznek, ugyanilyen korúak lesznek, ugyanígy fog fájni az oroszlán foga, Kisfe-jű Nagyfejű Zordonbordon vagyis Littlehead Bighead Rigourmigour ugyanúgy fog ijeszteni.

És talán háromszáz év múlva is fogják még ezt a könyvet olvasni angolul. Köszönöm a beszélgetést!

Én is köszönöm.

LÁNCOS PETRA – SERESI MÁRTA

Integrálni, nem kiváltani

Interjú Claudio Fantinuolival, a KUDO távtolmácsolási platform
innovációs vezetőjével¹

A nyelvi közvetítői szakmában egyre jellemzőbb az új technológiák használata, sőt: egyre több részfeladat végrehajtásában váltja ki a mesterséges intelligencia az embert. Hogyan látja ember és gép kapcsolatát a szakember, aki a világ egyik vezető távtolmácsolási platformjának innovációjáért felelős? Claudio Fantinuolit Lánkos Petra Lea és Seresi Márta kérdezte arról, hogyan segítheti – vagy veheti el? – a digitális technológia a tolmácsok munkáját.

LP: Meséljen kicsit az előképzettségéről! Hogyan került a KUDO fejlesztőcsapatához?

CF: Konferenciatolmácsnak tanultam a Bolognai Egyetemen, és sok évig tolmácsként és fordítóként is dolgoztam. Ugyanakkor már az egyetem alatt is foglalkoztam programozással, és a szakdolgozatom is a terminológia gépi feldolgozásáról szólt. Néhány évvel később a Mainzi Egyetemen kezdtem el fordítást és tolmácsolást tanítani. Máig itt dolgozom; most elsősorban a mesterképzésen tanítok konzekutív- és szinkrontolmácsolást olaszra, német és angol nyelvről. Tíz éve pedig a Germersheimi Egyetemen doktoráltam az egyik első számítógéppel támogatott tolmácsolási rendszer (CAI – *computer assisted interpreting*), az InterpretBank kifejlesztésével. Innen datálódik az érdeklődésem a korpusznyelvészet, illetve a számítógépes nyelvészet és a természetes nyelvek feldolgozása, a mesterséges intelligencia nyelvészeti célú felhasználása iránt. Vagyis egyszerre voltam képzett tolmács és autodidakta programozó, ez vezetett el odáig, amin ma is dolgozom.

LP: Hogyan működik, és mire való az Ön által fejlesztett InterpretBank?

CF: Ha úgy tetszik, az InterpretBank olyan tolmácsolást támogató eszköz, mint a CAT-eszközök a fordításban. Ezek az eszközök a tolmácsolási munka különböző fázisaiban nyújtanak segítséget, így például a felkészülésben, glosszárium készítésében nyújtanak támogatást, de akár szinkrontolmácsolás közben is tudnak terminológiai támogatást biztosítani. A KUDO továbbfejlesztésében is ilyen irányban veszek részt, azzal, hogy a szoftverbe integráljuk a beszédfelismerést, és az automatikus termino-

¹ Az interjú a Language in the Human-Machine Era (LITHME) európai uniós COST Action keretében valósult meg.

lógiai javaslatokat ad valós időben a felhasználónak. 2017-ben vettem fel ennek az alkalmazásnak az ötletét: akkoriban még szinte elérhetetlennek tűnt, mégis, már két éve az InterpretBank előrukkolt egy ilyen megoldással, és ezt fogjuk továbbfejleszteni a KUDO-val karöltve. Ezeket a fejlesztéseket a Germersheimi és Ghenti Egyetemek együttműködésében és az Európai Bizottság, valamint az Európai Parlament támogatásával megvalósult empirikus kutatásunk alapozta meg, mikor is profi uniós tolmácsok részvételével teszteltük az alkalmazás prototípusát. Korábban ugyanezt a kutatást tolmácshallgatókkal is elvégeztük. Mindezekből összehasonlítható eredményeket nyerhettünk, melyek kiértékelése jelenleg is zajlik.

LP: A kutatás kapcsán be tud már számolni előzetes eredményekről?

CF: Nehéz volna néhány szóban összefoglalni az eredményeket, mert nagyon sok kérdést vizsgáltunk, és sok ponton eltér a profi tolmácsok és a tolmácshallgatók eredménye. Természetesen nagyobb arányban javította az automatikus terminológiai javaslat a tolmácshallgatók teljesítményét, hiszen nekik kevesebb a tapasztalatuk, mint a profi tolmácsoknak. A profiknak is javult az eredménye, de kisebb arányban. Ugyanakkor a kutatás eredményeit csak óvatosan általánosíthatjuk, hiszen a kísérletben felhasznált eredeti beszédek eltértek egymástól.

SM: Előfordul, hogy az alkalmazás nem a megfelelő terminust javasolja?

CF: Természetesen! Ez az alkalmazás olykor félrevezető, hibás megoldásokat is javasolhat. Elsősorban a hallgatóknál láttuk azt, hogy túlságosan is ráhagyatkoznak az alkalmazásra, és nem veszik észre, ha nem megfelelő a javaslat. Azt is felismertük, hogy képzés nélkül nem alkalmazható sikeresen ez a megoldás: ha nem gyakorolnak vele a tolmácsok, nem tudják megfelelően használni. Ugyanis ezt is csak úgy használjuk, ahogy a kabintársunkat: ha elakadunk, ha nem hallottuk jól a szöveget, ha nem emlékszünk az adott terminusra, stb. A kísérleteket azonban úgy végeztük, hogy a tolmácsokat nem képeztük ki az alkalmazás használatára, és még így is javult a teljesítményük. Reményeink szerint tehát ha még képzést is nyújtunk az alkalmazás mellé, sikeresen és hatékonyan tudják majd integrálni az eszközt a munkájukba.

SM: Akkor esetleg már gondolkodnak a mondatszintű tolmács Támogatásban is?

CF: Igen, már foglalkoztunk ezzel az automatikus beszéd felismerés és -fordítás keretében, de az eddigi eredményeink azt mutatják, hogy jobban elvonja a tolmács figyelmét, ha teljes szövegeket kell néznie, és ebből kell rekonstruálnia a szöveg értelmét. Úgy tűnik, nagyobb segítség, ha csak terminusokat, számokat javasol az alkalmazás.

LP: Ezek a kutatások a KUDO fejlesztéssel függenek össze?

CF: Nem, ezek tudományos kutatások, melyek Germersheimben, Ghentben és kínai egyetemeken zajlanak. A KUDO sokkal inkább a gyakorlati felhasználásra fókuszál.

LP: Mi a helyzet az olyan előadók szövegének felismerésével és feldolgozásával, akik akcentussal vagy valamely dialektust beszélnek?

CF: Ez valóban nehézséget jelent. Az automatikus beszéd felismerés jól működik akkor, ha jól strukturált, helyes kiejtéssel előadott szövegről van szó. Más esetekben azonban problémát jelent az akcentus felismerése, különösen az olyan széles körben

használt nyelvek esetében, mint amilyen az angol. Ezekre az akcentusokra mind külön „ki kellene képezni” a szoftvert, azaz például az Unióban, ahol sokféle akcentussal és a sztenderd angoltól eltérően beszélik a nyelvet, különös kihívást jelentene a pontos beszédfelismerés kidolgozása.

SM: A gépi tolmácsolás valaha ki fogja váltani az emberi tolmácsolót?

CF: Nem kétséges, hogy egyre hatékonyabb gépi tolmácsolási eszközöket fognak kifejleszteni világszerte. A múlt héten tartottuk az első műhelybeszélgetésünket „a beszélt nyelv valós helyzetekben történő automatikus fordításáról”, méghozzá a Machine Translation Summit (gépi fordítási csúcstalálkozó) keretében. Borzasztó bonyolult fejlesztésekről van szó, hiszen a gépi tolmácsolás még a gépi fordításnál is komplexebb kihívást jelent. Nehéz pontosan megmondani mikor, de igenis el fog jönni a gépi tolmácsolás ideje, és meg fognak jelenni ezek az eszközök a piacon is néhány éven belül. Gondoljunk csak a Zoomra, amely felvásárolta a német Kites²-t, ők is ebben az irányban kutatnak és fejlesztenek most. Ha csak egy fél évszázad múlva, de használni fogjuk a gépi tolmácsolást, elsősorban olyan területeken, ahol nem használjuk az emberi tolmácsolást, például turisztikai célokra. De megjelenhet a gépi tolmácsolás olyan területeken is, ahol ma még tolmácsot alkalmaznak, például egyszerűbb üzleti tárgyalásoknál. Ez nem jelenti azt, hogy az emberi tolmácsolás teljesen el fog tűnni, de lesznek olyan területek, ahol a gépi tolmácsolás veszi át a helyét, ugyanúgy, ahogy a levelezést már sok esetben nem fordítók, hanem gépi fordítóeszközök ültetik át a célnyelvre.

LP: A gépi tolmácsolás fejlesztése kapcsán előfordulhat, hogy hátrányba kerülnek a kis nyelvek beszélői?

CF: Maga a technológia semleges: nem érdekli, hogy nagy vagy kis nyelvről van-e szó, az a lényeg, hogy kellő adat álljon rendelkezésre, hogy képezzük a programot. Ha egy adott nyelvvel kapcsolatban elegendő adatunk van, a technológia fejleszthető – ez kis nyelveknél kihívást jelenthet. Aztán ott van a befektetők szempontja, hiszen ők abba fektetnek pénzt, amit sok felhasználónak adhatnak el, így a kis nyelvek nem feltétlenül jelentenek jövedelmező befektetést. Ugyanakkor most már megjelentek azok a nyelvi modellek is, melyek nem fordításpárokból tanulnak. Ezek a kis nyelveknek is reményt adnak, mivel tetszőleges nyelvek között teszik lehetővé a fordítást anélkül, hogy rendelkezésre állna adott nyelvpárban kellő mennyiségű fordítás. Most robbanásszerű fejlődést tapasztalunk a gépi fordítás területén, így azt is tudjuk, hogy ezek a technológiák fokozatosan fejlődnek, egyre gyorsabban, egyre jobb minőségű fordítást tudnak majd generálni, egyre elérhetőbb áron. Ezzel a kommunikáció is demokratizálódik: a szakmai, politikai és tudományos kommunikáció jelenleg sok esetben angolul zajlik, a jövőben azonban más nyelvek presztízse is nőhet, megbolygatva a jelenlegi nyelvi és technológiai erőviszonyokat.

² Egy beszédfelismerő technológiát fejlesztő startup cég (megj. szerk.).

SM: Fennáll annak a veszélye, hogy eltérő minőségű technológiák állnak majd a különböző nyelvhasználók rendelkezésére, mert például más mennyiségű vagy minőségű adaton képezték a nyelvtechnológiai eszközöket? Akkor lesz az egyes nyelveken rendelkezésre álló technológiák között a különbség, mint az haute couture és a fast fashion között?

CF: Igen, ez valós probléma. De ne felejtjük el, hogy az Európai Parlamentnek jogi kötelezettsége az uniós polgárok nyelvi egyenlőségét garantálni, az automatikus beszédfelismeréssel egybekötött fordítás és tolmácsolás pedig hosszú távon éppen ehhez tud hozzájárulni.

LP: Mondhatjuk azt, hogy a jövőben főszerepe lesz a technológia tanítása alapjául szolgáló adatok minőségellenőrzésének?

CF: Ez tényleg fontos kérdés. De amikor minőségről és nyelvi sztenderdről beszélünk, a gyakorlatban nehéz megállapítani, hogy ezeket hová lőjük be. A technológia azt a nyelvi minőséget fogja visszatükrözni, amelyet megtanítunk neki: azt a regisztert használja majd, és azokat a nemi vagy faji előítéleteket tükrözi vissza, amelyek a belé táplált nyelvi adatokból kitűnnek. A jövőben a technológia alapjául szolgáló nyelvi adatok „válogatása” kerül előtérbe. De ugyanez igaz a különböző felhasználásokra készült eszközökre is: az általános fordítóprogramokat speciális adatsportokkal lehet finomhangolni, így például a DeepL már a formális és a köznyelvi fordítás lehetőségét is ismeri. Maga az elv nagyon egyszerű, így egyéb regiszterek is képezhetők, vagy tematikus felhasználások is kidolgozhatók, például egy adott cég nyelvezetére optimalizálva a fordítóprogramot. A KUDO-nál végzett munkám kapcsán is észrevettem, hogy vannak olyan cégek, melyek a saját brandjüknek megfelelő nyelvezet, fordulatok és terminusok használatát várják el a fordítótól, tolmáctól. Ezt a glosszáriumot, terminológiai adatbázist a cég a tolmácsok rendelkezésére bocsátja, mely a KUDO-ba integrálható, az pedig valós időben javaslatokat küld a tolmács részére, segítve az elvárt céges nyelvezetnek megfelelő tolmácsolást.

SM: Vajon ki lehet majd fejleszteni egy olyan modult is, mely a kabintárshoz hasonlóan figyelmezteti a tolmácsot, ha hibázik?

CF: Igen, de mivel a technológia nem érti, amit a tolmács mond, korlátozott ennek a megvalósíthatósága. Ha kreatívan tolmácsolunk, parafrázálunk, akkor a gép nem tudja, hogy egyenértékű-e a tolmácsolás a forrásnyelvi szöveggel, hiszen a gépi fordítás, tolmácsolás csak a felszíni struktúra szintjén zajlik. Az is kérdés, hogy hasznos-e valós időben figyelmeztetni a tolmácsot a hibákra, vagy érdemes csak a megbízás végén visszajelzést adni neki, hogy a jövőben hatékonyabban dolgozhasson.

LP: A technológia fejlődésével kiváltható a kabintárs szerepe?

CF: Az előrelátható jövőben szerintem nem lesz változás a tolmácsok munkájában, csupán több eszközre támaszkodhatnak, hogy javítsák teljesítményüket. Ebben semmi újdonság nincsen: régen telefonon hívtak, ha megbízást ajánlottak, ma e-maillal kapok. Korábban a könyvtárban készültünk fel a megbízásra, ma online keresünk rá a terminológiára. A jövőben akár terminusokat javasolhat valós időben a rendszer, de ez nem váltja ki sem a felkészülést, sem a beszéd megértésének szükségességét. A kabintárs szerepe nem szűnik meg, esetleg többet tud pihenni, vagy segíthet a javaslatok ellenőrzésében.

LP: Lehet-e szerepe a mesterséges intelligenciának a tolmácsképzésben?

CF: A mesterséges intelligencia és a képzés kapcsolatát két ponton látom: egyfelől meggyőződésem, hogy a mesterséges intelligenciát a bölcsészettudományok, így a tolmács- és fordítóképzés keretében is oktatni kell. A tolmácsok következő generációinak ismerniük kell a mesterséges intelligencia (pontosabban a gépi fordítás) alapvetéseit, nem csupán azért, hogy a modern világ tudatos polgárai lehessenek, de azért is, hogy pontosan értsék, hogyan hatnak ezek a technológiák a szakmájukra, és hogyan fordíthatják ezeket a saját előnyükre. Másfelől a mesterséges intelligencia, valamint a digitalizáció úgy általában is kihatnak a képzés struktúrájára, illetve lebonyolítására. Ezek ugyanis még hatékonyabbá tehetik a tanulók önálló készülését: a beszéd felismerés vagy a gépi fordítás például jól használhatók a tanulók önellenőrzésében is.

SM: Összességében hogyan látja az emberi tolmács és a gép kapcsolatát a jövőben?

CF: Az új technológia nem valaminek a kiváltását, hanem a források integrálását jelenti. De naivítás volna azt gondolni, hogy ezen a területen nem lesz fejlődés. A tolmácsolási piac ugyan a fordításhoz képest elenyésző, de a technológiában rejlő lehetőségek kiaknázása elkerülhetetlen. Amikor a disszertációm a tolmácsolás gépi támogatásáról írtam, bolondnak néztek, akkor még elképzelhetetlen volt egy ilyen technológia. Most, hogy a technológia alapjai rendelkezésre állnak, éppen a tolmácsszakmának kell a fejlesztés élére állnia, hogy proaktív módon a szakma igényeinek megfelelően fejlesszék tovább a számítógéppel támogatott tolmácsolást.

Fata Ildikó – Fischer Márta (szerk.)

Tudományterületek találkozása.

Köszöntő kötet Muráth Judit tiszteletére

Pécs: Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, 2021, 296 p.

ISBN 978-963-429-642-3

Nagyon szép kiállítású, keményborítóba kötött könyvet jelentetett meg a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara Muráth Judit tiszteletére. A kötet igényes kivitele, a benne szereplő méltatások és a neves hazai és nemzetközi kutatók által írt cikkek arról tanúskodnak, hogy Muráth Juditot valóban tisztelik és szeretik a pályatársai, munkatársai és tanítványai, sokoldalú munkásságát elismerik.

A kötet végén található az absztraktok angol nyelvű változatai, továbbá válogatott bibliográfia Muráth Judit írásaiból. A tanulmányok magyar, német és angol nyelvűek.

Egy köszöntő kötet feltételezhetően örömet szerez a köszöntöttnek, visszajelzés arról, hogy munkáját elismerik. Örömet szerez a kötetbe íróknak is, hogy elismerésüket, nagyra-becsülésüket ily módon fejezhetik ki: az, hogy vállalják egy cikk megírásával járó munkát, ezt félreérthetetlenül jelzi. De örömet szerezhet az olvasónak is, ha a személyes és kollegiális gesztusokon túl olyan szakmai tartalmat talál a kötetben, amelyet érdeklődéssel olvas, és kutatómunkájában felhasználhat. A magam részéről sok hasznos és érdekes írást találtam ebben a kötetben.

Különösen érdekes volt számomra ez a kötet, mert pontosan azokról a szakterületekről szól, amelyekkel saját magam is foglalkoztam, bár eltérő mértékben. Muráth Judit munkásságának középpontjában a szaklexikográfia állt, de foglalkozott a szaknyelvoktatás, a szakfordításoktatás és a terminológián kérdéseivel is. A szerkesztők ennek megfelelően négy részre osztották

a kötetet: *Lexikográfia – Szaklexikográfia, Szaknyelvoktatás – Szaknyelvoktatás, Fordítástudomány – Fordításoktatás, Terminológiaelemélet – Terminológiamenedzsment*. A szerkesztők jó munkát végeztek, bár nyilvánvaló, hogy egyes írások több szakterületet érintenek, így kerülhettek volna más részbe is. Az alábbiakban röviden beszámolok mindegyik tanulmányról, de nem teljesen a kötet sorrendjében, mivel saját érdeklődésem alapján összefüggéseket látok olyan tanulmányok között is, amelyek nem ugyanabban a részben szerepelnek.

A lefedett tudományterületeknek megfelelően a kötetben szereplő írások többsége a gyakorlathoz, ezen belül főleg az oktatási gyakorlathoz kötődő empirikus kutatásról számol be. Elméleti jellegű írás talán csak Klaudy Kinga és Christian Galinski cikke. Klaudy Kinga a fordítástudomány egyik vitatott kérdésére, a fordításspecifikus explicitációra tér vissza. Míg a *Routledge Encyclopedia of Translation* második kiadásában az *Explicitation* címszóban nem adott példát a fordításspecifikus explicitációra, ebben a tanulmányban részletes érveléssel és példákkal bizonyítja, hogy ha az explicitáció nem magyarázható a két nyelv rendszerbeli és nyelvhasználati (szövegepítési) különbségeivel, továbbá nem lehet előre jelezni a forrásnyelvi szöveg alapján, akkor indokolt a fordításspecifikus explicitáció kategóriáját fenntartani. Az explicitáció témájával foglalkozik a gyakorlat szintjén Dróth Júlia cikke is, bár csak a betoldás műveletét említi.

Galinski cikke átfogó témát feszeget: az emberi kommunikáció evolúcióját és a terminológia szerepét. Nagyívű történeti visszatekintés alapján megállapítja, hogy a terminológiák megjelenése párhuzamos az emberi agy, a nyelv, a kommunikáció és a fogalomalkotás fejlődésével. A terminológia, amely szakmai fogalmakra vonatkozik,

és egy bizonyos szakterület tudásanyagát, fogalmait fejezi ki, kezdetleges, nem verbális formában már megvolt a történelem előtti időkben, 300 000 évvel ezelőtt is, még a nyelv megjelenése előtt. Később a nyelv, az írásbeliség, a munkamegosztás és a tudás specializálódása nyomán valódi terminológiák alakultak ki, amihez a görög-római kor filozófiája és technikai fejlődése nagyban hozzájárult. Sajnos arról nem szól a cikk, mi-
ben különböztek a különböző korszakokban létrejött terminológiák a mai értelemben vett terminológiáktól.

A kötetben szereplő írások között az egyik összekötő kapocs az a kérdés, hogy mi a különbség terminus és köznyelvi szó között. A lexikográfusnak el kell döntenie, milyen mélységig szerepeljenek az általános szótárban a szaknyelvi terminusok, és ha egy szónak terminus- és köznyelvi jelentése is van, szerepeljen-e benne a terminusjelentés. A szaklexikográfusnak és a terminológusnak el kell döntenie, hogy szerepeljenek-e a szakszótárban, illetve terminológiai adatbázisban olyan köznyelvi szavak, amelyek nem egészen felelnek meg a terminus meghatározásának, de határozottan hozzátartoznak egy szakterület szókincséhez. A fordítónak el kell döntenie, hogy egy szó terminus- vagy nem terminusjelentéssel szerepel-e a fordítandó szövegben, és ezzel a kérdéssel a szaknyelv-
oktató is szembe találja magát.

A fenti kérdés bonyolultságát nagyon frappánsan mutatja be a kötet első írása. Dobos Csilla az idős emberek megnevezésére használt kifejezéseket vizsgálja terminológiai szempontból. Az *idős*, *öreg*, vén és más hasonló értelmű szavakat lépten-nyomon használjuk, és ahogy az a köznyelv szavainál lenni szokott, nem különösebben pontosan meghatározott, kontextustól függő jelentéssel (egy sportoló már 30 évesen is öregnek számít). Ugyanakkor több tudományág, illetve szakterület is használja ezeket a szavakat és derivátumaikat (*idősödés*, *korai és késői öregkor*, *időskor*, *idősödő*, *öregedő*, *fiatal-öreg*, *középöreg*, *öreg-öreg*, *szépkorú* stb.)

pontosan meghatározott terminusjelentéssel: például az ún. idősödéstudomány (amelynek létezéséről fiatalabb napjainkban nem tudunk), a WHO, a pszichológia és a kognitív tudományok. A fogalmat a különböző szakterületek különbözőképpen határozzák meg, és a kommunikáció során nem mindig dönthető el, mikor használjuk ezeket a szavakat köznyelvi értelemben, és mikor valamelyik szakterület fogalmának megfelelően. A kérdést tovább árnyalja az eufemisztikus terminusok (*szépkorú*, *senior*) megjelenése. Ez utóbbi rávilágít arra a tényre is, hogy a társadalomtudományok, illetve a társadalmi gyakorlat terminológiájára nem érvényes a terminusoknak az a kritériuma, hogy nincsenek konnotációik, értékelő jelentésük. (Mint ahogy a vallásos terminusok sem értéksemlegesek.) Ez a cikk ugyan a *Lexikográfia – Szaklexikográfia* című részben szerepel, de szerepelhetett volna a *Terminológiaelmélet – Terminológiamedzsment* című részben is, ami jelzi, hogy ezek a szakterületek szorosan összefüggenek.

A terminus – nem terminus kérdése fontos szerepet játszik a fordításban is. Erről szól Fischer Mártának a terminológiai kompetencia oktatásának kérdéseit tárgyaló cikke. A terminusok jelentése elvileg nem függ a kontextustól, de a fordítónak először is fel kell ismernie a forrásnyelvi terminust – és ehhez a kontextus segítségét is igénybe kell vennie. Bár a honosítás és idegenítés fogalom-pár főleg a műfordításokra alkalmazható, itt kiderül, hogy a szakfordításban is fontos szerepet játszik: a fogalmi rendszerek eltérése esetén a fordító honosító és idegenítő stratégiákat is alkalmazhat. A terminológiai kompetencia fejlesztésére egy projekt keretében a BME Idegen Nyelvi Központja elektronikus tananyagcsomagot dolgozott ki, amelyből a cikk szemelvényeket tartalmaz.

Misad Katalin cikke (a *Szaknyelvkutatás – Szaknyelvoktatás* című részben) a szlovákiai magyar hivatali szövegek lexikai és szintaktikai sajátosságait tekinti át, de a terminológia kérdése itt is felszínre bukkan. Miután leírja

a kisebbségi nyelvhasználatot szabályozó törvényeket és ezek érvényesülését, felveti a hivatali szaknyelv szókincsének azt a jellemző vonását, hogy ezt a társadalom szélesebb rétegei használják, mint más szakterületekét. A magyar nyelvű hivatali szövegekre jellemző a szakszó – köznyelvi szó váltakozása, mivel a fordítók képzettsége nem megfelelő, nem ismerik eléggé az adott szakterület magyar terminológiáját, és a mondat szerkesztésben erősen érződik a szlovák nyelv interferáló hatása.

Csák Éva cikke is kapcsolatba hozható a terminus – nem terminus kérdéssel. Ez a tanulmány a német, orosz és magyar nyelvterületre beáramló angol eredetű neologizmusokkal foglalkozik. Érdekes módon a neologizmusok jelentős része szakmai terminusként kezdi életét a befogadó nyelvben: mivel új fogalomra vonatkozik, és még nincs gyökere a befogadó nyelv lexiko-szemantikai rendszerében, eleinte terminusként funkcionál, és csak később szerzi meg a köznyelvi szavakra jellemző vonásokat.

Tematikai szempontból az első rész (*Lexikográfia – szaklexikográfia*) a legegységesebb. Fata Ildikó cikke a tanulói szótárak jelenéről és jövőjéről ad hasznos összefoglalást. Bár ez kifejezetten lexikográfiai téma, és ennek megfelelően az első részben szerepel, ennek a cikknek is van terminológiai oldala, nevezetesen a *tanulói szótárak* terminus meghatározásának kérdései. Hollós Zita német nyelvű cikkében egy készülő szakszótár munkálatairól számol be: a szótárkészítés tíz nyelvű szótáráról van szó, amelyben többek között a KRE kutatói is részt vesznek. Mivel a szótár a lexikográfiának mint önálló mesterszagnak az oktatásához kapcsolódik, amely több európai országban megindult, az oktatás igényeit is figyelembe veszi, tehát olyan tanulói szótárnak is tekinthető, amely a lexikográfia alapvető terminológiáját tartalmazza, és bizonyos mértékig tanulható. Ennek megfelelően ennek a szótárnak az összeállításában is felmerül az a kérdés, mi a szakszó, illetve terminus, mi az, aminek

bele kell kerülnie, és mi az, aminek ki kell maradnia. Magay Tamás – gazdag szótárírói tapasztalata alapján írt cikkében – szintén ezt a kérdést emeli ki. A „Mi az a „szakszó”? kérdésre nehéz válaszolni, hiszen például az informatika terminusai ma már köznyelvi szavakká váltak, determinologizálódtak, így nehéz a határvonalat meghúzni a (szakszótárba igen, de általános szótárba nem való) terminus és az (általános szótárba igen, de szakszótárba nem való) köznyelvi szó között. A válogatást megnehezítik a szótár terjedelméből fakadó és egyéb gyakorlati kötöttségek is. Kriston Renáta egy készülő osztrák–magyar szótárról számol be, ami azon kívül, hogy ráébreszti az olvasót, hogy a német nyelv különböző változatai indokolhatják egy nyelvváltozat külön szótárának az elkészítését, a szótárírás sok érdekes részletével ismerteti meg az olvasót. A cikk azzal zárul, hogy felhasználóbarát szótárakra van szükség, és tervezik egy elektronikus változat megjelentetését. Ez a lexikográfiával foglalkozó tanulmányok visszatérő motívuma: ma már a nyomtatott szótárak mellett egyre inkább szükség van a szótár online változatára is.

A második rész címe *Szaknyelv kutatás – Szaknyelvoktatás*. Csák Éva említett tanulmánya után következik Mátyás Judit tanulmánya, amely a nyelvtudás és a szakmai nyelvvizsga fontosságát emeli ki, rámutatva arra, hogy a szakmai nyelv tanulása a hallgatók szakmai ismereteit is bővíti, és nem csak néhány terminus elsajátítását jelenti.³ Seidl-Pécs Olívia tanulmánya arra hívja fel a figyelmet, hogy a szaknyelvoktatás során egyre nagyobb hangsúlyt kell fektetni a következetes terminushasználat kialakítására,

³ Erre egy példa saját tapasztalatomból: még a 70-es években angol szaknyelvi órán a *Tractor Hydraulics* című audiovizuális anyagot mutattam be mezőgazdasági gépészmérnök hallgatóimnak. Az óra végén egyikük megkérdezte, hogy most ez nyelvóra vagy szakmai óra volt – mert az utóbbi szempontból is hasznosnak találta.

a terminológiai konzisztencia tudatosítására. Ezzel kapcsolatban néhány új módszertani lehetőséget is megemlít.

Erre a részre a témák diverzitása jellemző, és így talán kevésbé egységes, mint az előző. Szöllősy Éva *A nők a Magyar Nyelvőrben 1872-től 1914-ig* című tanulmánya egyáltalán nem illeszkedik a szaknyelvoktatás és a terminológia problematikájába – ugyanakkor rendkívül érdekes, élvezetes olvasmány. Bemutatja, hogy a nők megszólítása, a nők megnevezése, a női szerzők nevének írásmódja hogyan változott a folyóiratban az évek során. A *Nyelvőr* első évében például a *nagysám*, *nagysád* és *nagysága* helyes használata, a *-nő* és a *-né* különbsége, a férjezett nők neve is szerepelt a kérdések között. Egyes kérdések ma is aktuálisak, más kérdések felett túlhaladt az idő, és persze vannak olyan laikus hozzászólások is, amelyekben mosolyogni lehet: így például a *kerékpár* szót azért kifogásolta valaki, mert „a velocipéd két kereke nem egyenlő”; más azért, mert a *galambpár* egy hím és egy nőstény galamb, míg azt nem lehet tudni, hogy a velocipéd két kereke közül melyik a hím és melyik a nőstény.

A *Fordítástudomány – fordításoktatás* című harmadik részben három tanulmányt találunk. Dróth Júlia a könyvkiadóknál megjelenő szakkönyvfordítások tudatos ellenőrzéséről ír. Megállapítja, hogy a fordítói monitor – amit inkább tudatos ellenőrzésnek nevez – megfelelően jelzi, ha a szó szerinti fordítás nem kielégítő, de ez főleg a grammatikai és a szövegszervezési szintre vonatkozik. A szaknyelvi terminológia esetében a nyelvi forma alapján történő ellenőrzés helyett a szakterületi ismeretek és a szakma által elfogadott terminusok ismerete jelenthetik az ellenőrzés alapját. Érdekes módon a szakmailag elfogadott terminusok egy része szó szerinti fordítás eredménye (*capitalization of the company* – vállalat piaci kapitalizációja; **vállalat tőkésítése*), más esetekben a szó szerinti fordítás nem elfogadott (*government agency* – állami hivatal; **kormányzati ügy-*

nökség). Ebben a részben szerepel Klaudy Kinga és Fischer Márta már említett cikke is.

A negyedik rész Christian Galinski német nyelvű köszöntőjével kezdődik, amelyben megemlíti azt az eredményes együttműködést, amelyet az MTA Szótári Munkabizottságával, és ezen belül Muráth Judittal folytatott, és amelynek egyik eredménye a pécsi Terminológiai Dokumentációs Központ létrehozása volt. Ehhez kapcsolódik Arató Balázs írása (*Egy adatbázis születése*), amely az MTA Szótári Munkabizottságának kezdeményezésére létrehozott szakszótári bibliográfia jellemzőit és működését írja le. Ez a bibliográfia digitális formában hozzáférhető (Arató B. – Muráth J.: *A magyarországi szakszótárak és -lexikonok bibliográfiája*. <https://szakszotar.lib.pte.hu/hu/>). Ezután Galinski már említett angol nyelvű cikke következik, majd a kötetet Klaus-Dirk Schmitz német nyelvű tanulmánya (*Definitionen in Termbanken*) zárja. A terminológiai adatbankok fontos része a definíció. Schmitz sorra veszi a definíciók típusait, a definíció helyét a terminológiai bankban, továbbá a definíciók nyelvét a többnyelvű adatbankokban. Fontos megjegyzése, hogy a definíciók segíthetik a felhasználót abban is, hogy a kulturális különbségeket észrevegye.

Összességében a kötet megfelel a címnek: több, egymással szoros kapcsolatban álló tudományterület kérdéseibe nyújt bepillantást. Értékét talán éppen a sokszínűsége adja: mindegyik írást érdeklődéssel olvastam, és úgy találtam, hogy megfelelnek a relevancia elvének, azaz ésszerű feldolgozási erőfeszítés ellenében megfelelő kontextuális hatást nyújtanak: vagy új kontextuális feltevést eredményeznek, vagy megerősítenek már meglévő feltevéseket, vagy ellentmondanak korábbi feltevéseknek.

Heltai Pál

Szoták Szilvia (szerk.)

A hiteles fordítás mint közfeladat

Budapest: OFFI Zrt., 2020, 238 p.

ISBN 978-615-6272-00-3

A hiteles fordítás mint közfeladat címmel megjelent mű az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda Zrt. (OFFI) saját kiadványsorozatának második, 2020-ban publikált kötete. Ahogy a sorozatszerkesztői előszóban olvasható, az igazságügyi, jogi szakfordítási és hiteles fordítási feladatokat a 100%-ban köztulajdonban álló, gazdasági társaságként működő állami fordítószolgálat, az OFFI látja el. Ezen funkciójából következően az iroda kiemelt fontosságúnak tartja, hogy megossza a nyelvi közvetítői feladatok ellátása során összegyűlt jó gyakorlatokat fordítókkal, egyetemi oktatókkal, a közigazgatásban dolgozókkal, az igazságügyi közfeladatokat ellátó hivatásrendekkel vagy az igazságszolgáltatási tevékenységben közreműködőkkel. Ezzel párhuzamosan a hiteles fordítás egyik gyakran nem kellőképpen előtérbe állított aspektusára is felhívja a figyelmet: a nyelvi közvetítés főként, de nem kizárólag az igazságügyi eljárásokban az alapjogok érvényesülésének egyik biztosítéka.

A kötet szerkesztője, Szoták Szilvia az OFFI vezetőlektori munkakörét tölti be, rendszeresen tanít a Károli Gáspár Református Egyetemen, valamint a Termini Kutatóhálózat és az ausztriai Imre Samu Nyelvi Intézet elnöke. Kutatási területei közé tartozik a terminológia, dialektológia, nyelvi és kisebbségi jogok, két- és többnyelvűség, nyelvi tervezés, nyelvtájkép-kutatás. Fontos adalék, hogy a kötet szerzői kivétel nélkül az OFFI munkatársai, így a hitelesség ezen formája is tovább erősíti a kötet összeállításának fő koncepcióját. A tanulmányokon keresztül bepillantást nyerünk a fordítóiroda múltjába, jelenlegi működésébe, célkitűzéseibe, részletes leírást olvashatunk a tárgykörbe tartozó alapvető fogalmakról (*hiteles fordítás*, *fordításhitelesítés*, *hiteles másolat*, *apostille*), valamint az állami kontrollt nem

igénylő szakfordítás, tolmácsolás és a hiteles fordítás készítésére jogosultak köre közötti különbségről is átfogó képet kapunk. A fordítási folyamatok bemutatásával a szerzők a fordítással, szűkebben pedig a hiteles fordítással kapcsolatos tévhitek eloszlásához is nagyban hozzájárulnak.

A címben szereplő közfeladat és hitelesség fogalma a kötet több tanulmányán keresztül is átível. Az írások rávilágítanak arra, hogy a fordításokon túl az állami fordításszolgáltatónál dolgozók olyan állami közfeladatot látnak el, amely speciális és szerteágazó ismereteket igényel (a közigazgatás működése, a hivatali eljárásokat szabályozó jogszabályi háttér), emellett nagyfokú felelősséget is ró rájuk. A kötetben nemcsak a hiteles fordításról, hanem ehhez kapcsolódóan igazságügyi etikáról, terminológiáról, a digitalizáció nyújtotta előnyökről és kihívásokról is olvashatunk, valamint nyelvtechnológiával kapcsolatos kérdésekről is szó esik.

A tanulmányok tematikusan három nagy csoportba rendeződnek. *A hiteles fordításról történeti, nyelvi és jogi megközelítésben* címet viselő első rész, egyfajta időrendi ívet is bejárva, fekteti a legnagyobb hangsúlyt a hiteles fordítás közfeladatot ellátó oldalának bemutatására, valamint az okiratfordítások és a kirendelt tolmácsolások etikus felelősségvállalására. A hiteles fordítás történetének különböző állomásain keresztül az etikai szemlélet, a rendelkezésre állás, az e-hiteles fordítás és a hiteles fordítások közérthetőségének igénye mind a hiteles fordítások közfeladatot betöltő jellegét állítják a középpontba.

A hiteles fordítás mint nyelvi közvetítés történeti megközelítésben című tanulmányban Szoták Szilvia részletesen sorra veszi az OFFI megalakulásának állomásait, kezdve az 1869-es rendelettel, mely megteremtette a hiteles fordítás mint nyelvi közvetítés gyakorlatát, valamint a központi fordítóosztály közfeladat-ellátó tevékenységét. Megtudhatjuk, hogy a különböző átszervezésekből fakadóan az ellenőrző funkciót gyakorló

szervek változása nem hagyott nyomot azon az alapvető kitételen, hogy az állami fordítószolgálat múltjában és jelenében szükség-szerűen és folyamatosan jelen volt és van a hitelesítő tevékenység, garantálva azt a fajta közfeladat-ellátást, amely feltétele volt a kiegyezést követően, és azóta is az ország jogállamiságának.

Németh Gabriella, az OFFI vezérigazgatója által jegyzett *Az igazságügyi etikai szemlélet jelentősége a hiteles fordítási és a bírósági tolmácsolási nyelvi közvetítői tevékenység* című tanulmányban bemutatja, milyen igazságügyi etikai szempontok indokolhatják a hiteles fordítási tevékenység igazságügyi felügyeletének szükségességét, és e nyelvi közvetítői tevékenység közfeladat-ellátás formájában történő szabályozását. Hangsúlyozza, hogy alapvető a nyelvi közvetítők etikus felelősségvállalása, melyet az OFFI Zrt. Hiteles Nyelvi Szolgáltatások Etikai Kódexe is garantál. Az etikus felelősségvállalás megmutatkozik többek között a szakmaiságban, a technológiai ismeretekben, a pártatlan és lelkiismeretes munkavégzésben, a szövegűségben, a nyelvi közvetítők birtokába kerülő adatok és információk bizalmas kezelésében. Mindez azért kitüntetett fontosságú, mert ha az okiratfordítás vagy a kirendelt tolmácsolás nem valósul meg hibátlanul, az nemcsak adott ügyben érintett felek számára járhat hátrányos következményekkel, hanem összetársadalmi szinten is negatív hatásokat okozhat. Az egyes igazságügyi alrendszerek működésének megítélését is rombolhatja, végső soron pedig az államba vetett bizalom is csorbát szenvedhet, hisz az egyéni jog-, illetve érdekérvényesítést maga az állam akadályozná meg.

Kántor Ákos *E-közigazgatás és e-hiteles fordítás a XXI. században* című tanulmánya bemutatja az e-közigazgatás és az e-ügyintézés hazai kialakulásának közel húsz évre visszatekintő múltját, részletesen elemezve a különböző szolgáltatásokat (SZEÜSZ, KE-ÜSZ) és a működésüket lehetővé tevő jogszabályi háttérrel. A digitális fejlődéssel lépést tartva 2017-ben az OFFI elkészítette az első

elektronikusan hiteles fordítást, így is hozzájárulva az akadálymentesebb ügyintézéshez. A tanulmány javaslatot tartalmaz a jogalkotó számára is abból a célból, hogy az e-hiteles fordítás mind az ügyfelek, mind a közigazgatás számára még kisebb adminisztrációs terhet jelentsen, és sokkal szélesebb körben használható terméké váljon.

Szoták Szilvia és Tamás Dóra Mária *A hiteles fordítás közérthetősége* című tanulmányban a hiteles fordítás olyan aspektusát vizsgálják meg, amely alapvetően hozzájárul ahhoz, hogy a hiteles fordítás sikeresen betöltse közfeladatot ellátó szerepét. A közérthetőség és a hiteles fordítás fogalmának elemzése után a kettő között fennálló kapcsolatot a szociolingvisztika, a terminológia és a műfaji tudatosság szempontjából is megvizsgálják. A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogelmélet és Jogszociológia Tanszékén végzett kutatások eredményeként létrejött Miskolci Jogi Korpusz szövegkorpuszát felhasználva konkrét példákon keresztül számba veszik a világos, egyszerű és pontos fogalmazás jellemzőit. Kiemelik, hogy a közérthető hiteles fordítás elősegíti a jogalkalmazást, a jogbiztonságot szolgálja, miközben hozzájárul a magyar szaknyelv folyamatos fejlődéséhez.

Az első csoport utolsó tanulmánya mintegy keretbe foglalja a témát, és nyomatékot ad a hiteles fordítás közfeladatot ellátó jellegének: *A hiteles fordítási szolgáltatás és a rendelkezésre állás kötelezettsége* címmel Németh Gabriella részletes elemzést ad a hiteles fordítási tevékenység azon aspektusáról, amely az alapjogok érvényesülésének további garanciáját szolgálja: a rendelkezésre állásról. A tanulmány bemutatja a hiteles fordítás mint állami közfeladat és speciális igazságügyi szolgáltatás jellemzőit, és kitér az okiratfordítások sajátosságaira. Feltárja azokat az összefüggéseket, amelyek rámutatnak arra, hogy a jogszabályi delegálásból többletkötelezettség is fakad, és emiatt az OFFI mint a szolgáltatás jogosultja miért nem utasíthatja el a közfeladatként ellátandó,

hozzá kirendelt feladatokat, és hogyan biztosítja ezek folyamatos, szünet nélküli ellátását nemcsak állami megrendelői részére.

A hiteles fordítást támogató eszközök az OFFI-ban címet viselő második csoport három tanulmánya a digitalizáció következtében megváltozott fordítási környezet jellemzőit, így a CAT-eszközök, az információtechnológiai elektronikus környezet és a terminológiai támogatás nyújtotta lehetőségeket járja körül.

Klenk Márk és Polácska Edina *Nyelvtechnológiai kihívások a hiteles fordításban* című tanulmánya az ISO 17100:2015 Fordítási szolgáltatások – Fordítási szolgáltatások követelményei szabványban definiált Fordítást előkészítő folyamatok nyelvtechnológiai szempontból releváns lépéseit mutatja be. A szerzők a hat rész közül a projekt-előkészítési fázisra fókuszálnak, hisz a fordítást – a közhiedelemmel ellentétben – komoly nyelvi és technológiai előkészítés előzi meg. Külön érdem, hogy részletesen bemutatják a fordításra benyújtott szövegek fordítástámogató szoftverrel való feldolgozhatóvá tételét és az előszerkesztési munkálatok lépéseit: karakterfelismerés, szerkesztés, a betűtípus kiválasztása (ha a forrás- és a célnyelvi karakterkészlet nem kompatibilis egymással), az erőforrások – terminológia fordítási memóriák, referenciaanyagok stb. – összekészítése, az SDL Trados szoftverbe való importálás, a megfelelő szegmentálási szabályok lefuttatása, az esetlegesen szükséges összevonások elvégzése és a nem fordítandó részek zárolása.

A technológia fejlődésének és a digitalizáció egyenes következménye, hogy a szenzitív adatokat és az adathordozók biztonságát kiemelt kérdésként kell kezelni. Az *Infokommunikációs és adatkezelési kihívások a nyelvi közfeladat-ellátásban* című írásban Németh Gabriella a papíralapú okiratvédelmet felváltó elektronikus környezetben az adatok, adathordozók és az információ biztonságának kérdését járja körül, valamint kitér az OFFI gyakorlatára az adatvédelmi feladatok biztonságos és folyamatos ellátása területén.

A második rész utolsó tanulmányában – *A hiteles fordítás terminológiai támogatásának lehetőségei* – Tamás Dóra Mária, Polácska Edina és Klenk Márk, hangsúlyozva a terminológiai munka kulcsfontosságú szerepét a fordítási folyamat különböző fázisaiban, különösen pedig a hiteles fordítások területén, részletesen áttekintik a terminológiai munka különböző típusait (célzott, szöveg- és doménorientált terminológia), kitérnek a fogalmak közötti különböző ekvivalenciaszintekre és a nem teljesen ekvivalens terminusok esetében alkalmazandó megoldásokra, példát kapunk terminuskezelési módokról, valamint bemutatják, hogyan épülhet be a terminológiai munka a hiteles fordítási folyamatba, és milyen fordítástámogató eszközök segítik ezt elő.

A kötet tanulmányainak utolsó, a fordítói gyakorlatot bemutató csoportját – *A hiteles fordítás gyakorlata a mindennapokban* címmel – öt olyan írás alkotja, amelyeket az OFFI vezető lektorai és szakemberei írtak a német, az angol, az olasz, a francia és a délszláv nyelvek viszonylatában. Az anyakönyvi okiratok – születési, házassági és halotti anyakönyvi okirat – fordításakor, valamint a közigazgatási és jogi terminusok megfeleltetésekor felmerülő nehézségeket számos konkrét példával illusztrálják. A tanulmányok központi üzenete minden esetben azonos: az eltérő fogalmi rendszerekből következően a forrásnyelv magas szintű ismeretén túl pontos tudással kell rendelkezni az okiratokat kiállító országok jogrendszeréről, közigazgatási rendszeréről és kultúrájáról, valamint tisztában kell lenni a magyar anyakönyvi okiratok terminológiájával is. Rámutatnak arra is, hogy az anyakönyvi okiratok fordításának elsöre egyszerűnek tűnő feladata mennyire összetett ismereteket igényel. Számos gyakorlati példa felsorolásával illusztrálják a fogalomközpontú megközelítés szükségességét és a terminológiai szemléletmód beemelését a fordításokba.

Boronkay-Roe Zsuzsanna *„Ki volt tanítód? Hol jártál iskolába?”* című tanulmánya az oktatással kapcsolatos angol nyelvű ok-

iratok fordításakor felmerülő terminológiai dilemmákról számol be, úgymint az intézmények megnevezése (*college*), az osztályzatok megfeleltetése (*honours*), az oktató és nem oktató dolgozók megnevezése és beosztása (*chancellor*). A fordítások nyelvészmai követelményein túl a mindenkori fordítói magatartásra jellemző állandó kutatómunka fontosságára is felhívja a figyelmet.

Csányi-Siffel Enikő *A hiteles fordítások megoldásai az olasz nyelvű okiratfordításokban az anyakönyvi és más személyi állappal kapcsolatos okiratok fordításakor tapasztalható nehézségekre fókuszál. Az olasz közigazgatásra jellemző decentralizáció következtében az olasz anyakönyvi okiratok formai sokszínűsége magát az okiratok elnevezésének sokféleségét is maga után vonja (l'atto di nascita/matrimonio/morte, il certificato di nascita/matrimonio/morte, l'estratto dell'atto di nascita/matrimonio/morte, l'estratto per riassunto dell'atto di nascita/matrimonio/morte stb.). Terminológia problémák merülnek fel a különböző személyi állappal kapcsolatos megfeleltetésekkel (stato civile libero), de az olasz állampolgár külföldre költözésének magyar megnevezése (emigrazione) is komoly feladatot jelent.*

Dihen Judit *A magyar és a német nyelvű anyakönyvi kivonatok hiteles fordításának kérdései* című tanulmányában áttekinti a magyar, német, osztrák és svájci anyakönyvi nyilvántartásokat és az azok alapján kiállított anyakönyvi kivonatokat. Elemzésében rávilágít az anyakönyvi eljárásokban használt terminológia ismeretének fontosságára a hiteles fordításokban, kiemelve, hogy olyan köznyelvi kifejezések, mint például *vezetéknev, keresztnév, házas, férjezett* stb. nem engedhetők meg hivatalos okiratok fordításakor.

A hiteles fordítások problematikája a délszláv nyelvek tekintetében című tanulmányban Lehocki-Samardžić Anna és Guelmينو Szilvia a horvát és a szerb nyelv tekintetében vizsgálják a hiteles fordításokkal kapcsolatos problémákat a közigazgatásban és a jogban

használt terminológia, pontosabban a magyar, a horvát és a szerb minisztériumok, illetve bíróságok elnevezéseinek elemzésén keresztül (például a horvát *Vrhovni sud* és a szerb *Врховни суд* magyar nyelvű megfeleltetése). Pontos képet kapunk arról, mennyire fontos a szerb és a horvát nyelv közötti különbségek kettéválasztása, valamint kiemelik annak fontosságát, hogy a hiteles fordítások elkészítésére olyan szakembereket kell alkalmazni, akik képesek megfelelően fordítani az egyik és a másik nyelvre is.

A harmadik rész utolsó tanulmánya – *A hiteles fordítások kihívásai a francia okiratfordítások egyes típusaiban* – a francia és általában véve a frankofón országok francia nyelvű anyakönyvi okiratainak fordításakor felmerülő kérdésekre fókuszál. Szerzője, Pablényi Magdolna ismerteti a francia anyakönyvezési rendszert, valamint a magyar és a francia anyakönyvezési szabályok közötti eltéréseket és a kapcsolódó polgári jogi vonatkozásokat. Mivel a francia anyakönyvi okiratok fordítása során merül fel a legtöbb probléma, a szerző elsősorban ezen keresztül mutatja be a fordítási nehézségeket (például maga a születési anyakönyvi okirat megnevezése), majd röviden kitér a házassági és halotti anyakönyvi okiratok fordításával kapcsolatos kihívásokra is (*PACS*). A tanulmány megemlíti házassági vagyoni jogi és névviselési kérdéseket, illetve a Franciaországon kívüli frankofón országok anyakönyvi okiratainak jellegzetességeit is.

A kötet értékét emeli, hogy a melléklet a tárgymutatón, a tanulmányok szerzőinek és a fordítóiroda kiadványainak rövid bemutatásán kívül tartalmaz egy hiteles fordítással összefüggő 109 elemet felsorakoztató jogszabályjegyzéket, mely külön csoportba rendezi az OFFI-t nevesítő jogszabályokat. A hiteles fordítás elméleti és gyakorlati oldalát összekapcsoló művet haszonnal forgathatják kezdő és gyakorló fordítók, oktatók és kutatók, de a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban dolgozók számára, valamint a fordítási háttérismerettel nem rendelkezőknek is érté-

kes információkkal szolgál, hisz a tanulmányok remekül illusztrálják a fordítás, azon belül is a hiteles fordítás – a közhiedelemmel ellentétben – rendkívül összetett jellegét, a nyelvi közvetítők speciális tudását és a rájuk háruló felelősség mértékét.

Sárkány Fruzsina Anna

Csikai Zsuzsa – Kóbor Márta (szerk.)

Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez. A műfordítás-oktatás kérdései.

Pécs: Kontraszt Plusz Kft., 2021. 239 p.

ISBN 978-615-80252-9-4

Az *Iránytű* a PTE „Új fordítás- és terminológiaoktatási módszerek a szakfordítóképzésben” elnevezésű kutatási programjához kapcsolódó projekt, amelynek egyik elsődleges célja egy fordításpedagógiai kiadványsorozat indítása. E sorozat első része a 2017-ben megjelent *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez – A kompetenciafejlesztés új fókuszai* című kötet, 2021-ben pedig napvilágot látott a második, *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez – A műfordítás-oktatás kérdései* címet viselő rész is, amelynek középpontjában a műfordítás és a műfordítás-oktatás témaköre áll.

Ahogy a kiadvány egyik szerkesztője, Csikai Zsuzsa (PTE) fogalmaz: „a kötet távolról sem homogén” (Csikai, 2021, p. 12) – ám értékessége részben épp ebben a heterogenitásban rejlik. A tanulmányok szerzői ugyanis a hazai műfordítás és műfordítás-oktatás elismert szakemberei, akiknek a témaválasztását főként egyéni érdeklődési körük és a munkásságuk során szerzett tapasztalataik határozták meg. A kötet három nagyobb részre bontható, ezek mindegyike a műfordítás-oktatás egy-egy központi kérdésére koncentrált (műfordítói kompetenciák, szövegolvasás és szövegértelmezés, a műfaj jelentősége a fordításban). Bevezetőnek is tekinthető ta-

nulmányában Csikai ismerteti a Magyarországon folyó műfordítóképzés helyzetét, valamint bemutatja a műfordításoktatás európai referenciakeretének szánt és a kötetben több helyen is hivatkozási alapot jelentő PETRA-E projektet, amely nyolc kompetenciát különít el (transzfer-, nyelvi, szöveg-, heurisztikus, irodalmi-kulturális, szakmai, evaluatív és kutatási kompetencia) öt különböző szinten (kezdő, haladó tanuló, pályakezdő hivatásos, haladó hivatásos, szakértő). A projekt célja, hogy „segítse a műfordítás magas szakmai színvonalú oktatását és tanulását, irányt mutasson a műfordítást oktató intézmények programjainak hatékony kialakításához” (Csikai, 2021, p. 11). A kötet szerzői elsősorban a *fordítási*, vagyis a célszöveg kialakításához szükséges kompetenciák fontosságát hangsúlyozzák, szemben a *fordítói* kompetenciával, amely a megrendeléstől a kiadásig tartó folyamatokban használt készségek és képességek összessége.

Csikai *A műfordítói kompetencia fejlesztése a PETRA-E referenciakeret tükrében* című összegző igényű, a kötet főbb irányvonalait bemutató tanulmányát a kiadvány első nagy tematikus egysége követi, *A műfordítói kompetenciák alapkérdései és oktatása* címmel. Sohár Anikó (PPKE) fejezetnyitó írása (*Ok-tatható? Oktatandó? A műfordítás tanításáról – Harminc év műfordítóképzés tanulságai*) a szerző több évtizednyi tapasztalatának esszenciáját foglalja össze a műfordítás tanításáról, taníthatóságáról.

„Meggyőződésem, hogy a műfordítás-hoz az összes szükséges részkészség fejleszthető és fejlesztendő, az összes ismeret oktatható, és oktatandó is. Természetesen különböző mértékben, és ez nem csupán generációs kérdés: minden csoport más, s a tanárnak, a módszernek, a tananyagnak ehhez mindig alkalmazkodnia kell, nem lehet, nem szabad a megszokottat, a bevett adaptálás nélkül felhasználni újra meg újra” (Sohár, 2021, p. 36).

Sohár annak következményeként jut erre a konklúzióra, hogy az utóbbi években egyre több kompetencia- és műveltségbeli hiányt tapasztalt a pályakezdők felkészültségében, illetve változott az egyes generációk terhelhetősége és tanulási attitűdje is, ami szükségessé tette a korábban evidensnek tartott műveltséganyag beépítését a fordítóképzésbe.

A tematikus egység második tanulmányának szerzője, Gulyás Adrienn (KRE) saját oktatói tapasztalatai alapján értékeli és mutatja be a PETRA-E deskriptorok alkalmazhatóságát a műfordítás-oktatásban. A referenciakeretet szükségesnek és hasznosnak tartja ugyan, de a tanulmányban is vizsgált kezdő (LT1) és haladó tanuló (LT2) szinthez rendelt deskriptorok alkalmazhatóságát bírálja. A deskriptorok pozitívumaként azt emeli ki, hogy nem elvárás-ként, hanem lehetőség-ként lehet rájuk tekinteni, a gyakorlat azonban azt mutatja, hogy a hallgatók kompetenciái között komoly egyéni eltérések tapasztalhatók, amelyek miatt az egyes deskriptorok egységes érvényesítése nem lehetséges. Gulyás kiemeli, hogy a „PETRA-E politikailag korrekt, objektivitásra törekvő rendszere nem említi a tehetség kérdését” (Gulyás, 2021, p. 48) és a kreativitást, noha ezek a műfordítói munka elengedhetetlen részei.

„Az oktatói gyakorlatomban azt látom, hogy a különbségek ezeken a területeken [ti. szövegelemzés, irodalmi kompetencia, kreativitás, önreflexió] már a képzés kezdetekor érzékelhetők a hallgatók között, és a szintbeli különbségek a csoporton belül végig megmaradnak, még akkor is, ha önmagához képest mindenki fejlődik. A referenciakeretet érdemes lenne olyan szempontból átgondolni, hogy a kreativitásnak, a művészi igényű újrírásnak mely alkompetenciákban tudna több teret adni” (Gulyás, 2021, p. 49).

Pusztai Varga Ildikó (SZTE) *Hab a tortán: Műfordítói kompetencia a szakfordítóképzésben* című tanulmányában azt igazolja, hogy

az szakfordítói kompetencia is fejleszthető olyan műfordítási feladatokkal, amelyek a fordítói kreativitás működtetését célozzák meg. A szerző öt gyakorlatot mutat be az alkalmazás során nyert tapasztalatokkal együtt, és az eredmények alapján minden esetben összegzi, hogy az egyes feladatok mely szakfordítói és műfordítói kompetenciák fejlesztésére alkalmasak. Ahogy Pusztai Varga fogalmaz: „Műfordítói, szakfordítói és fordításoktatói tapasztalatom szerint egymást támogatja mű- és szakfordítás, mű- és szakfordítási kompetencia” (Pusztai Varga, 2021, p. 53). A fordítás eltérő területeihez kapcsolódó kompetenciák elemeihez különböző referenciakeretet alkalmaz: a szakfordítói kompetenciákat a PACTE és az EMT csoport által kidolgozott modellek mentén írja le (PACTE, 2014; EMT, 2009), a műfordítói kompetencia elemeit pedig a PETRA-E keretén belül értelmezi. Gulyáshoz hasonlóan Pusztai Varga is hangsúlyozza a kreativitás fejlesztésének fontosságát a szakfordítás és a fordításoktatás területén tapasztalható haszna miatt, megközelítésében a kreativitás fogalma az, amely összekapcsolja ezeket a különböző fordítási szituációkat.

Hetényi Zsuzsa (ELTE) *Egy többnyelvű műfordítói műhely tapasztalatai – A MűMű és a Pofon* című esszéjében az ELTE BTK-n általa alapított, több mint három évtizede létező Műfordítói Műhely (MűMű) működéséről számol be, felelevenítve mindazokat a nehézségeket és kihívásokat, amelyek hatására a MűMű szakszemináriumban folyó munka keretei időről időre újrafogalmazódtak. A szeminárium célja kezdetben a különböző készségek és a fordítási gyakorlat megszerzése volt, később a hallgatók lehetőséget kaptak műfordításaik publikálására is az összesen hét kötetből álló *Pofon*-sorozatban. A MűMű tagjai a műfordítási feladatkörének nemcsak egyetlen szegmensét ismerhették meg: a fordítás mellett betekintést nyertek a szerkesztés, a lektorálás és a pályázati pénzek felderítésének folyamatába is, komplex képet kapva ezáltal a műfordítói tevékenységről. Hetényi

kitér a PETRA-E referenciakeret értékelésére is, saját oktatói tapasztalatai felől világít rá néhány pontatlanságára. Meglátása szerint a műfordítás tanításának óriási szerepe van a magyar és egyetemes kultúrában egyaránt: „A műfordítóképzés nemcsak azért Magyarország elemi nemzeti kulturális érdeke, mert a világirodalomba kapcsolja be a hazai kultúrát, hanem mert térségi, európai és közép-európai beágyazottságunk feltétele” (Hetényi, 2021, p. 80).

A kötet első részét lezáró tanulmányában Galambos Dalma (PPKE) egy kérdőíves felmérés segítségével többek között arra kereste a választ, hogy az aktív magyar műfordítók milyen arányban vettek részt műfordítással kapcsolatos képzésen vagy felkészítésen, illetve hogyan vélekednek a különböző képzési lehetőségekről. Köztudott, hogy amíg a szakfordítás területén való érvényesüléshez szakirányú képesítés szükséges, addig a műfordítókkal szemben nincs ilyen elvárás, és nem is jelent előny, ha valaki részt vesz ilyen jellegű képzésen. A felméréshez a PETRA-E referenciakeretet használta a szerző, az egyes kompetenciákat ötfokú skálán értékelték a kitöltők. Az eredmények megmutatják, hogyan gondolkodnak a műfordítók a tevékenységükhöz szükséges készségekről, és milyen tapasztalatokat szereztek a műfordítás-oktatás terén. Az adatok kiértékelését követően Galambos a következő konklúziót fogalmazza meg: „Szükség van arra, hogy a műfordítóképzés nagyobb figyelmet kapjon, hiszen ettől is függ a szakma presztízse, megítélése és a szakmai közösség identitása, értékrendje, nem beszélve a műfordítók munkájának minőségéről és anyagi megbecsüléséről” (Galambos, 2021, p. 106).

A kötet második, *A szövegolvasás és szövegértelmezés jelentősége* című részében négy tanulmány található. Náadori Lídia műfordító traumakutatáshoz kapcsolódó vizsgálatában azt a kérdést járja körül, milyen szerepet tölt be az első olvasat a fordítói stratégia kialakításában. Kutatása során lépésről lépésre dokumentálta Terezia Mora

Simon című novellájának fordítási folyamatát, bebizonyítva ezzel, mekkora jelentősége van a fordítói önreflexiónak a célnyelvi szöveg megalkotásában. Már az első olvasat során (sőt akár azt megelőzően is) kialakul egy koncepció a legmegfelelőbb fordítási stratégiát illetően, amely a továbbiakban befolyásolhatja a fordítót: „A fordítási stratégia már a forrásnyelvi szöveg elolvasása előtt, a szöveggel szembeni elvárásokban formálódni kezd. Éppen ezért érdemes a fordítói önreflexióban figyelemmel lenni a saját első olvasatra, ennek rugalmasságára, alakíthatóságára a fordítás sikeressége érdekében” (Náadori, 2021, p. 123).

Szintén a fordítói olvasat a témája Somló Ágnes (PPKE) *Az olvasó és a műfordító olvasata – interpretáció és kultúraközvetítés* című tanulmányának. A fordító először olvasói minőségben találkozik a forrásnyelvi szöveggel, tehát rá is igaz az, ami minden egyes olvasóra, vagyis hogy saját felfogása, ismeretei és világképe alapján értelmezi az adott művet. A dolgot az olvasatok három szintje mentén (első olvasat, újraolvasás / kritikai olvasat, műfordítói olvasat / újra-újraolvasás) követi végig a műfordítás mint speciális olvasat kialakításának bonyolult folyamatát. A szerző szerint a műfordítás-oktatásnak a szerepe ebben az (újra)alkotó tevékenységben az, hogy felkészítse a hallgatókat az olvasatonként más és más fordítói feladatok megoldására. A műfordítás hivatás, amely „állandó tanulást és folyamatos megújulást követel művelőjétől, hiszen minden egyes szöveg, minden egyes fordítói feladat újabb és újabb tudásanyagot igényel, és mind újabb készségeket mozgósít” (Somló, 2021, p. 137).

Ádám Péter és Kiss Kornélia (PPKE) dolgozatának középpontjában a fordítói szövegelemzés fontossága áll. A szerzők Tocqueville *Az amerikai demokrácia* című művének első magyar fordítását vetik össze az újrafordítással, rámutatva az összehasonlító elemzés során arra a tényre, hogy még az egyszerűbb esetekben sem magától értetődő a lexikai megfelelés, és a fordító nem kerül

heti el a forrásnyelvi szöveg mélyreható analízisét, ha pontos és jól követhető célnyelvi szöveg előállítására törekszik. A szerzők az összehasonlítás során megfogalmazott észrevételeiken keresztül arra szeretnék felhívni a figyelmet, hogy „tüzetes elemzés nélkül nem szabad, és nem is lehet lefordítani egy kicsit is bonyolultabb szöveget” (Ádám & Kiss, 2021, p. 151). Az összehasonlító szövegelemzés gyakorlata különösen fontos és hasznos a fordítóképzésben, hiszen a különböző korokban keletkezett fordítások vizsgálata rengeteg tanulsággal szolgál.

A kötet második részét lezáró tanulmányában Gula Marianna a korábbiakban már másutt is megfogalmazott következtetésre jut James Joyce *Ulysses-ének* két magyar fordítását összevetve: a szövegtelmezés befolyásolja a fordító stratégiaválasztását, ezáltal a végeredményt, vagyis a célnyelvi szöveget is. Az esettanulmány a *Szirének* című fejezet zenei effektusainak vizsgálatára koncentrált Szentkuthy Miklós 1974-es fordítása és a 2012-ben elkészült átdolgozott változat alapján. A szerző így összegzi a példákkal gazdagon illusztrált elemzés tapasztalatait: „Míg Szentkuthy Miklós fordításának zenei áramlása (helyenként áradása) rengeteg helyi örömet biztosít az olvasónak, az átdolgozott változat a nyelv áramlását mindig a fejezet globális zenei struktúráját szem előtt tartva kívánja érzékeltetni” (Gula, 2021, p. 171).

A kötet utolsó, harmadik része (*A műfaj jelentősége a célnyelvi szövegalkotásban – versfordítás*) a fordítók számára talán legnagyobb kihívást jelentő lírai szövegek fordításának kérdésével kapcsolatban tartalmaz három tanulmányt. Esszéjében Kappanyos András (MTA BTK) a versfordítás presztízsváltozásának történeti áttekintését követően a versfordítók három lehetséges attitűdjét mutatja be: a tanár-tudós indíttatású versfordítást, amely a formahűség helyett az olvasó pontos informálására helyezi a hangsúlyt; a művészi fordítást, amely a komplex esztétikai hatás elérésére törekszik, illetve a műkedvelő fordítást, amely az előbbiektől

főként abban tér el, hogy nem professzionális indíttatású. Kappanyos a versfordításhoz szükséges készségek egy részét (szókincs, nyelvi kreativitás, stílusérzék) csak korlátozott mértékben tartja fejleszhetőnek, a vers-tant azonban olyan területnek tekinti, amely alkalmas a lírafordítás oktatására. Az esszé ezen pontján a szerző számos ötlet és kreatív gyakorlat bemutatásával vázolja fel a versfordítás tanításának lehetőségét. Versfordításra – bárhogyan is változik e tevékenység rangja a fordításkultúrán belül – mindig szükség lesz, hiszen a „műfordításkultúra minden sikeres új fordítással vagy újrafordítással megújul [...]. A kulturálisan eleven irodalmi művek recepciója sohasem befejezett” (Kappanyos, 2021, p. 203).

A *Lev Rubinstein-versek fordításának problémái* című esettanulmányában Molnár Angelika (DE) a kortárs orosz költő két versének fordításával és szerkesztésével kapcsolatos nehézségeket összegzi. A Debreceni Egyetem fordítói mesterképzésén belül működő műfordítási szemináriumon az oktatók és a hallgatók együttműködésének eredményeként már elkészült egy Tolsztoj két elbeszélését tartalmazó, kommentárokkal ellátott kétnyelvű kiadás, Molnár tanulmánya pedig azokat a nyelvi és kulturális kihívásokat veszi sorra, amelyekkel a szintén tanár-diák összefogásnak köszönhetően megszületett Rubinstein-versek fordítása során szembesültek a szeminárium résztvevői. Ahogy a szerző fogalmaz: „szeretném megvilágítani a »tanulhatatlan« műfordítás »tanításának« egy-egy aspektusát” (Molnár 2021, p. 208), vagyis azt, hogyan hatott a hallgatók nyelvtudására és fordítási kompetenciáira az egymással, az oktatókkal és az orosz anyanyelvi szakértővel folytatott közös munka.

V. Gilbert Edit (PTE) kötetzáró esszéjében, *A lemondás művésze* című írásában a „lemondás” a lehetetlenre vállalkozó versfordító döntéseire utal arra vonatkozóan, hogy „melyik kritériumnak, kritériumoknak rendelte alá a többi, hogyan egyensúlyozott, mit áldozott fel a végső megoldás

oltarán” (V. Gilbert, 2021, p. 229). A Pécsi Tudományegyetem műfordítás-óráin a szerző – az előző tanulmányban bemutatott gyakorlathoz hasonlóan – diákjaival közösen dolgozik szabadon választott idegen nyelvű szövegek fordításán, dokumentálva a fordítások alakulástörténetét. A műfordítást tágabb kontextusba helyezve V. Gilbert azt mutatja be, mennyire komplex az az interdiszciplináris tér, amelyben a vers- és prózafordítás tevékenysége értelmezhető: fordítóként és oktatóként többek között az összevető műfordításkritika, az újhistorizmus, az irodalomszociológia, a textológia, az alkalmazott irodalomtudomány vagy a fordításhermeneutika mint tudományterületek műfordításhoz való kapcsolódására világít rá.

E sorok szerzője nagy élvezettel olvasta az Iránytű projekt keretein belül született újabb kötetet. A tanulmányok, melyek nem ritkán egy teljes oktatói vagy kutatói pálya tapasztalatait összegzik, sok tanulsággal szolgálnak mindazoknak, akik a fordítás iránt érdeklődnek: kezdő és gyakorló műfordítóknak, fordítással kapcsolatos tanulmányokat végző

egyetemi és doktori hallgatóknak, oktatóknak, irodalmároknak és nyelvészeknek egyaránt.

Szakály Szilvia

IRODALOM

PACTE Group (2014). First Results of PACTE Group’s Experimental Research on Translation Competence Acquisition: The Acquisition of Declarative Knowledge of Translation. In Muñoz Martín, R. (Ed.), *Minding Translation. Con la Traducción en Mente, Special Issue of MonTI. Monografias de Traducción e Interpretación 1*. (pp. 85–115). <https://doi.org/10.6035/MonTI.2014.nel.2>

Internetes források

EMT szakértői csoport (2009). *Competences for Professional Translators, Experts in Multilingual and Multimedia communication*. http://ec.europa.eu/dgs/translation/programmes/emt/key_documents/emt_competences_translators_en.pdf (2021. 09. 20.)

PETRA-E Referenciakeret (2016). <https://petra-education.eu/> (2021. 09. 20.)

SZÓTÁRSZEMLE

Porkoláb Ádám – Fekete Tamás **Magyar–angol és Angol–magyar nyelvészeti szakszótár**

Pécs: Szerzői, elektronikus kiadás, 2021, 283 p., 292 p.
Angol–magyar nyelvészeti szakszótár: ISBN 978-615-01-1075-2, <https://mek.oszk.hu/21900/21922/>
Magyar–angol nyelvészeti szakszótár: ISBN 978-615-01-1074-5, <https://mek.oszk.hu/21900/21918/>

A magyar és angol nyelvészeti tantárgyakat hallgató diákok, illetve az ezeken a területeken nyelvészeti képzésben részt vevő egyetemi hallgatók, kutatók, nyelvtudományi szakfordítók stb. számára hatalmas érték ez a két kötet, amelyeket a szerkesztők elektronikus formában, ingyen tettek mindenki számára elérhetővé. Bár a tudomány, így a nyelvtudomány nyelve az angol itthon és nemzetközi szintén is, eddig csak német–magyar és orosz–magyar nyelvpárban készült nyelvészeti szakszótár. Ezt a hiányt pótolták most a szerkesztők, láthatóan egyéni kezdeményezésben, kiadói háttér nélkül. Porkoláb Ádám és Fekete Tamás a Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájában szereztek meg PhD-fokozatukat 2018-ban, Fekete Tamás azóta a PTE Angol Nyelvészeti Tanszékének adjunktusa. Úgy tűnik, ezt az óriási munkát teljes egészében ők ketten végezték, nem kaptak segítséget sem a tartalomhoz, sem a tördeléshez. A szótár összeállításához egy szabadon felhasználható, online tördelő- és szótárszerkesztő programot használtak. A szerzők az előszóban kérnek egyrészt bármilyen visszajelzést a szótár tartalmára vonatkozóan, másrészt várják könyvkiadók, nyomdaipari szakemberek megkeresését is, akik segítenének szótáraik nyomtatott formában történő megjelentetésében. Oktatóként, kutatóként nagyon fontosnak tartom, hogy legalább annyi példány jelenjen meg nyomtatásban is, amennyi az egyetemek könyvtáraiban és kutató műhelyeiben a hallgatók, doktoranduszok és oktatók számára szükséges lehet.

A két kötet előszava majdnem teljesen megegyezik, mindkettőt 2021. márciusi dátummal látták el, ezekben kaphatunk bepillantást a szótárkészítés részleteibe. Ebből megtudjuk, hogy a szerkesztők mindössze három év alatt állították össze a szótárakat. A munka forrásaként először két olyan kisebb, angol–magyar nyelvészeti szógyűjteményt néztek át, amelyek az elmúlt két évtizedben jelentek meg, majd számos egyéb angol vagy magyar szótárt, kézikönyvet, glosszáriumot stb. tekintettek át. Ezek felsorolása az előszó után található; a források jegyzéke 41 tétel. Ezek alapján állt végül össze a tartalom: mintegy 12 500 címszó.

Az előszóban megtaláljuk a szótár célját is: „elsősorban szaktanulmányok írásához és fordításához, illetve nyelvészeti kutatáshoz” ajánlják. A rendkívül gazdag szóanyag miatt azonban a szótárt jóval szélesebb kör is haszonnal forgathatja, hiszen „tartalmazza a nyelvészeti alapszókincs, valamint az alkalmazott és általános nyelvészet a tudományos közösség által már elfogadott, a tudomány nyelvében gyökeret vert alakjainak angol és magyar változatait”. Mivel tehát a célközönség az egyetemi hallgatótól a publikációt író kutatóig terjed, az általános szótáraktól eltérően itt nem volt szükséges a szavak kiejtését feltüntetni.

Az előszóban további információkat is találunk a címszavak szakterületi besorolásáról. A szóanyag a nyelvészethez valamilyen módon kapcsolható területek széles skáláját tartalmazza, például: a beszédképzés tanulmányozásakor szükséges anatómiai és biológiai kifejezéseket, sőt a beszédképzéssel, beszédkognícióval kapcsolatos problémák neveit is. Minden címszó tudományterületi besorolása zárójelben van megadva a címszó után, például stilsztika, hangtan, szociolingvisztika, jelentéstan, netnyelvészet stb.

A szerzők további célja a külföldi publikálás elősegítése, ennek érdekében szerepeltek a szótárban „a szerkesztők és szerzők

számára alapvető kutatómódszertani terminológiát és nyomdatechnikai szakkifejezéseket” is, akár egész szintagmákat, mint például: „**the results of the experiment are not representative** (kutatómódszertan) *fn* • kísérlet eredményei nem reprezentatívak”.

A szótár megastruktúrája mást nem tartalmaz, az előszó és a felhasznált források jegyzéke után egyéb, például rövidítések jegyzéke nem található, és nincs is rá szükség, hiszen a nyelvészettel foglalkozó célközönségtől elvárható, hogy a lexikográfiában szokásos rövidítésekkel tisztában legyen.

Rátérve a szótár makrostruktúrájára, alfabetikus szótárt találunk, kizárólag hagyományos szócikkkel, nem tartalmaz sem képi anyagot, sem keretes betétszöveget vagy táblázatokat. Az adatokat kéthasábos elrendezésbe tördelték, az ábécé minden betűje új oldalon kezdődik.

A szótári mikrostruktúra egyszerű: a vas-tag betűs címszót zárójelben a tudományterületi besorolása követi (mindkét kötetben magyarul), majd a szófajt jelölő rövidítés dőlt betűvel, végül a célnyelvi ekvivalens. A szócikkek egy részében egy célnyelvi ekvivalens található, például: „**babbling** (nyelvelsajátítás) *fn* • gagyogás”. Más szócikkek esetében szinonimákat is találunk, például: „**ellipsis** (stilisztika, történeti-összehas. nyelv., jelentéstan) *fn* • ellipszis, jelentéstapadás, szókihagyás, tapadás (jelentésé)”.

Mivel a szótár célközönsége az előszó szerint az „érettségire készülő középiskolástól egészen a külföldi előadására készülő egyetemi tanárig” terjed, a szótári állomány az általános szótárakban található, hétköznapi szavakról, például: „**year** (történeti-összehas. nyelv.) *fn* • évszám” a nagyon speciális szakterületi szakkifejezésekig terjed, például: „**word-internal root vowel shortening** (hangtan) *fn* • belsőtagi tőmagánhangzó-rövidülés”.

Ez nem értelmező vagy terminológiai szótár, értelmezéseket, definíciókat nem tartalmaz, bár ha a szerzők szükségesnek találták, akkor csúcsos zárójelben magyarázatot fűztek a szócikkbe, például: „**agnosia** (neu-

rolingviztika) *fn* • agnózia <ép szenzoros funkciók melletti észlelési zavar>”. Ezt a stratégiát nem alkalmazzák következetesen, sokszor nincs ilyen magyarázat, például: a diszláliáról szóló szócikkben.

A „<>” jelek között megadott rövid magyarázatok tartozhatnak a címszóhoz is, például: „**e.g. (exempli gratia) <for example>** (szerkesztői-kiadói ismeretek) *fn* • pl.: (például)”. A célnyelvi oldalon több funkciót is betöltenek ezek a magyarázatok. Ha nincs célnyelvi ekvivalens, akkor a körülírással megadott jelentés szerepel közöttük, például: „**intarzia (nyelvi játék)** (általános nyelvészet) *fn* • <word game in which a word, name or phrase is concealed within a different phrase or sentence>”; segíthet megkülönböztetni a kifejezés két külön értelmű fordítását, például: „**hehezetlen** (hangtan) *fn* • deaspirated <sound that lost its aspiration>, unaspirated <sound that never carried aspiration>”; vagy hordozhat enciklopédikus jellegű többlet információt (annak ellenére, hogy az előszó szerint ez nem volt célja a szótárnak), például: „**hallócsontcskák** (hangtan) *fn* • ossicles, auditory ossicles <kalapács [malleus]; üllő [incus]; kengyel [stapes]>”. Ritkán előfordul az is, hogy mind a két oldalon találunk ilyen magyarázatot, például: „**aphaeresis <loss of word-initial sound(s)>** (hangtan) *fn* • aferézis <szókezdő hang vagy hangok lekopása>”.

Néhány szakkifejezés esetében a szerzők fontosnak találták feltüntetni, hogy kinek a nevéhez fűződik a fogalom, ezt kerek zárójelben tették meg, néha csak a forrásoldalon, például: „**férfiasság (Hofstede)** (kommunikáció) *fn* • masculinity”, néha mind a két oldalon, például: „**SPEAKING modell (Hymes)** (szociolingviztika) *fn* • SPEAKING model (Hymes)”.

A szótár az amerikai helyesírást részesíti előnyben, ha a brit helyesírás ettől eltér, azt mind a két kötetben zárójelben jelzik. Ez a jelzés a lehető legrövidebb formában történik, tehát a szerkesztők számítanak arra, hogy a felhasználók ismerik a brit és az amerikai helyesírás közötti különbségeket, és ér-

telmezni tudják, hogy a zárójeles rész mire vonatkozik, például:

rotacizáció (hangtan) *fn* • rhotacization (-s-)

behavior (-our) (pszicholingvisztika) *fn* • viselkedés.

Ha a magyar kifejezés több helyesírással is elterjedt, azaz a magyar írásmód mellett használatos a latin vagy angol helyesírása, mindegyiket szerepeltetik a szótárban. Ez vagy egyetlen szócikken belül történik, például: „**stroke VAGY sztrók** (neurolingvisztika) *fn* • stroke” (külön ’sztrók’ címszó nincs); vagy mind a két helyesírási variáns külön szócikkben szerepel, például:

abessivus VAGY abesszívusz (mondatan) *fn* • abessive (case), privative (case), caritative (case)

abesszívusz VAGY abessivus (mondatan) *fn* • abessive (case), privative (case), caritative (case).

Szintén külön szócikkbe rendezték a homográfokat is, tehát ez a szótár nem használja az általános nyelvi szótárakban megszokott megoldást, miszerint a címszó alatt a jelentéseket számozással különítik el. Itt külön bejegyzésként szerepelnek az azonos alakú szavak, és a címszó után zárójelbe tett nyelvtudományi szakterület különbözteti meg a jelentéseket, például:

media (számítógépes/netnyelv.) *fn* • média

media <voiced stop> (hangtan) *fn* • media (zöngés zárhang).

Egy általános szótárban általában nem találunk tulajdonneveket, de egy szakszótárban indokolt lehet bizonyos kiadványok vagy szervezetek nevének szerepeltetése. Ez az angolul publikáló vagy előadó kutatók számára hasznos, hiszen célszerű, hogy a szervezetekre vagy alpművekre azonos és helyes angol néven utaljanak a magyar szerzők és előadók, például: „**A magyar nyelv értelmező szótára** (általános nyelvészet) *fn* • Explanatory Dictionary of the Hungarian Language” vagy „**Magyar Szemiotikai Társaság** (általános nyelvészet) *fn* • Hungarian

Semiotics Society”. Természetesen angol nyelvterületről származó tulajdonnevek is szerepelnek az angol kötetben, például: „**British National Corpus (BNC)** (korpusznyelvészet) *fn* • Brit Nemzeti Szövegtár”.

Mivel a két kötet szóanyaga teljes mértékben megegyezik, ezeket a tulajdonneveket a másik irányú kötetben is megtaláljuk. Míg az „Acoustical Society of America” szerepeltetése indokolt angol–magyar irányban, a magyar–angol kötetben az „Amerikai Akusztikai Társaság” nehezen értelmezhető, hiszen egy magyar nyelvű szövegben nem várható ennek a névnek a felbukkanása, valamint a szervezetnek nincs hivatalos magyar neve, márpedig egy szótárban való szereplés azt sugallja, hogy ezt az amerikai szervezetet így hívják magyarul.

Számos szótár és egyéb kiadvány címe szerepel a szótárban, de nincs arra vonatkozó információ, hogy milyen időperiódusból válogattak a szerzők, mindenesetre a kortárs művek mellett egy 1873-as kiadvány (A magyar nyelv teljes szótára) is bekerült.

A szótárban ezen kívül hosszabb, szintagmaszerű kifejezések is megtalálhatók, például: „**a szövegkörnyezethez képest gyorsabb beszédtempó** (hangtan) *mn* • quicker than the surrounding talk”. Az ilyen kifejezéseknek mindig nehéz megállapítani a szófaját, és úgy tűnik, hogy a szerzők az angol kifejezésből indultak ki, az valóban melléknévként értelmezhető, de a magyar kifejezés főnévi szerkezet.

Ez a hosszabb kifejezés egy újabb következtelenségre hívja fel a figyelmet, a névelők használatára. Általában a szótárakban a címszavak nem szoktak névelőket tartalmazni, itt mégis számos olyan kifejezést találunk az „A” betű alatt, amelyekben talán nem szükséges a névelő használata, például: „**a megjelenés éve** (szerkesztői-kiadói ismeretek) *fn* • year of publication”.

Azok a kifejezések viszont, amelyek az angol–magyar kötetben a „T” alá kerültek, például: „**The Queen’s English** (szociolingvisztika) *fn* • királynő angolja”, magyarul nem tartalmazzák a névelőt: „**királynő angolja** (szociolingvisztika) *fn* • The Queen’s English”.

Ami a szófajokat illeti, a szótár főként főneveket és melléneveket tartalmaz, nagyon kevés ige található benne. Benne vannak a főnevek, például a „conjugation”, az „inflection” és a „ragozás”, de nincsenek benne az igei alakok, a „conjugate”, az „inflect” sem a „ragoz”.

A szótárakban a magyar–angol kötetben az igék egyes szám harmadik személyben szoktak szerepelni, az angol–magyar kötetben pedig a „bare infinitive”, azaz az ige alap, ún. szótári alakja, „to” nélkül. Itt a magyar–angol kötetben az igék a szokványos alakban olvashatók, de az angol ekvivalensek háromféleképpen:

ábrázol (mondattan) *ige* • to represent

dekódol (kommunikáció) *ige* • decode

derivál (alaktan) *ige* • (to) derive

Egyetlen ige van főnévi igenévi alakban: „**blogot vezetni** (számítógépes/netnyelv.) *ige* • (to) write a blog, (to) blog”. Az angol–magyar kötetben „to + ige” alakban kilenc címszó található, ami gondot okozhat, mert egy rutinos szótárhasználó nem a „T” alatt keresi az igéket.

Van néhány furcsa hiányosság a szótár tartalmában, amelyek talán fakadhatnak abból, hogy kizárólag a források feldolgozása történt meg, a kigyűjtött kifejezések rendszerezése és továbbgondolása nem. A szociolingvisztika témakörén belül a Magyarországon élő egyéb nemzetiségeknek csak töredékét találtam meg. Hazánkban 13 nemzeti kisebbség él, ezek közül csupán három található meg a szótárban, közülük egy megkapta a „kétnyelvű” jelzöt, a többiek nem:

magyarországi kétnyelvű románok (szociolingvisztika) *fn* • bilingual Romanians of Hungary

magyarországi németek (szociolingvisztika) *fn* • Germans of Hungary

magyarországi szlovákok (szociolingvisztika) *fn* • Slovaks of Hungary

A határon túli magyar népesség közül az erdélyi, a horvátországi és a szlovéniai hiányzik, a burgenlandiak megkapták az „őshonos” jelzöt, ők kétszer is benne vannak:

kárpátaljai magyarok (szociolingvisztika) *fn* • Hungarians in Ukraine

őrvidéki őshonos magyarok (szociolingvisztika) *fn* • Hungarian natives of Burgenland

ausztriai magyarság (szociolingvisztika) *fn* • Hungarian diaspora in Austria

vajdasági magyarság (szociolingvisztika) *fn* • Vojvodina Hungarians

felvidéki magyarság (szociolingvisztika) *fn* • Hungarians in Slovakia

Érdeemes volna a következő kiadásban áttekinteni az egyes szakterületeket, felkutatni a hiányzó kifejezéseket, és valamilyen módon egységesíteni az angol megnevezéseket. Aki már fordított ebben a témában szöveget angolra, az tapasztalhatta, mekkora a bizonytalanság ezen a téren. Az angol megnevezések a tájegységek megnevezésében is esetlegesek, számos formában léteznek. Itt is azt látjuk, hogy az öt határon túli magyar népcsoport angol elnevezései négyféle szerkezetet mutatnak. Itt hangsúlyozom az elektronikus formátum előnyeit, hiszen ennek köszönhetően tudtam gyorsan kikeresni a fenti kifejezéseket.

Végül meg kell említeni, hogy a szótár mindkét nyelven tartalmaz néhány elgépelést és elválasztási hibát. Megjegyzem, a szótárkészítési folyamatot ideális esetben egy nagy csapat kiadói munkatárs, lektor, korrektor, tördelő stb. segíti, míg az előszó szerint a szerkesztők ilyen segítségre nem számíthatnak. A szerzők által megadott e-mail-címen jeleztem a hibákat, észrevételeimet.

Egy javaslatot fogalmaznék meg zárás-ként. A szótárt kétségkívül nagy örömmel használják az egyetemi szféra minden szintjén, annak idején angol szakosként, majd később az első publikációk írásakor magam is sokszor fellapoztam volna egy ilyen referenciaművet. Ha viszont a szótár további célközönsége a szakfordítók, és az adatállomány térítésmentesen hozzáférhető, akkor a számunkra a leghasznosabb az volna, ha ezt az értékes szóanyagot a szerzők excelben vagy más szerkeszthető formában is megosztanák, hogy a fordítók integrálni tudják a fordítástámogató eszközeikbe.

B. Papp Eszter

Hogyan írjunk, és hogyan ne írjunk kontrasztív nyelvészeti tankönyvet?

Reflexiók Andor József recenziójával kapcsolatban

A MNyO 2021. 1–2. számában jelent meg Andor József recenziója a *Hungarian–English Contrastive Linguistic Studies* című könyvről (Heltai, 2020). Recenziókra ritkán szoktak a szerzők reagálni, ennek ellenére elfogadtam a folyóirat által felkínált lehetőséget, hogy válaszoljak rá. Nem azért, hogy Andor József kritikai megjegyzéseivel vitatkozzam, hiszen igaza van, hogy „ilyen terjedelemben nem lehet az angol és magyar nyelv funkcionális működését összevetni”.

A kritikai megjegyzések jelentős része a nyelvészeti szakirodalomra való hivatkozásokat hiányolja. A fent jelzett könyv azonban nem tudományos monográfia, hanem egyetemi tankönyv, ahogy azt az előszó is világosan jelzi: nem kíván átfogó képet adni a kontrasztív nyelvészet történetéről vagy a tudományág különböző elméleti elágazásairól, és nem hasonlítja össze szisztematikusan az angol és a magyar nyelvtant. Csupán arra törekszik, hogy rávilágítson néhány olyan angol–magyar kontrasztra, amelyek nehézséget okozhatnak a tanulásban, hibákhoz vezethetnek, és ezeket a kontrasztív nyelvészet elméleti keretében megmagyarázza. A recenzió írásának első oldalán ezt tudomásul veszi: „Heltai Pál könyvét elsősorban egyetemi tankönyvnek szánta.” A továbbiakban azonban mégis úgy tűnik, mintha valami mást várt volna: a kritikai megjegyzések egy része nem erre a könyvre vonatkozik, hanem egy elméletibb jellegű kézikönyvre, amely forrásul szolgálhatna gyakorlati célú oktatási segédletek összeállításához.

Ez felvet a kontrasztív nyelvészet oktatásával kapcsolatban néhány olyan, általános kérdést, amelyeket érdemes lenne megvitatni. Ezek a következők:

1. Mi a célja a kontrasztív nyelvészet tanításának az egyetemeken? Elméleti vagy gyakorlati tantárgyként tanulják-e az anglisztika szakos hallgatók a kontrasztív nyelvészetet?
2. Milyen legyen, és milyen ne legyen egy kontrasztív nyelvészeti tankönyv, ha tankönyvet írunk?
3. Rendelkezésre állnak-e azok az anyagok, amelyek alapján kontrasztív nyelvészeti tankönyvet írhatunk?

Az első kérdéssel kapcsolatban nincsenek pontos adataim. Ismereteim szerint a legtöbb nyelvszakos programban szerepel kontrasztív nyelvészeti kurzus. Azt, hogy pontosan milyen szakon, milyen felfogásban és milyen anyagok alapján tanítják, jó lenne

felmérni. Saját magam a KRE-n öt éven keresztül oktattam ezt a kurzust tanárjelölteknek, és ennek során természetesen a saját felfogásomat érvényesítettem, amelyet ez a tankönyv is tükröz. A *Kontrasztív nyelvészeti tanulmányok* című, tanárjelölteknek oktatott tárgyat gyakorlati jellegűnek tekintetem – hiszen a kontrasztív nyelvészet annak idején alkalmazott nyelvészetként indult, és a nyelvtanítás problémáját remélte egyszer s mindenkorra megoldani. Ezt a reményt a kontrasztív nyelvészet nem váltotta be, mivel a nyelvtanulás sikeressége több tényezőtől függ (csak néhányat kiemelve, például a nyelvtanulótól, a nyelvtanulás szintjétől vagy a nyelvtanulás sorrendjétől). Ugyanakkor kétségtelen, hogy a nyelvi kontrasztoknak is van szerepe a nyelvtanulásban: leginkább a nyelvtanulás felső szintjein és az íráskészség, továbbá a fordítási készség fejlesztésében. Ezért a tanár- és fordítóképzésben mindenképpen helye van, de hasznos lehet nem-tanárszakos képzésben is (Heltai 2016).

Úgy gondolom tehát, hogy a kontrasztív nyelvészetnek mint tantárgynak nem az a célja, hogy kontrasztívnyelvészeti-elméleti vagy általános nyelvészeti elméleti ismeretekkel vertezeze fel a hallgatókat, hanem hogy felhívja a figyelmüket a legfontosabb kontrasztokra, és arról adjon információt, milyen szerepet játszanak vagy játszhatnak ezek a nyelvtanulásban. Mivel felső szintű nyelvtanulókról van szó, a kontrasztok tanulmányozása hasznos lehet saját nyelvtudásuk fejlesztésében is, különösen akkor, ha gyakorlatokat is végeznek. Leíró jellegű, és ehhez nincs szükség mélyreható elméleti elemzésekre. A nyelvtani kontrasztok esetében például elégséges elméleti alapnak tekintetem Greenbaum & Quirk (2003) nyelvtankönyvét.

Úgy gondolom, hogy ha tanárjelölteknek, vagy általában anglisztika szakosoknak kontrasztív nyelvészetet oktatunk, annak elsősorban pedagógiai, nyelvoktatási és nyelvtanulási célja kell legyen, nincs szükség egy újabb elméleti nyelvészeti tárgyra. A pedagógiai célt nem szolgálná, ha hosszasan ismertetnénk a kontrasztív nyelvészet fejlődéstörténetét, régen meghaladott és elfelejtett elméletekről értekeznénk, a kontrasztív nyelvészet erős és gyenge változatáról szóló korabeli vitákat elemeznénk. Ma már ezeknek nincs jelentősége és gyakorlati haszna, sőt elméleti sem. A kontrasztív nyelvészet elméleti és történeti részének ismertetésére szerintem elég a könyvben szereplő két fejezet, amelyek abból a szempontból foglalják össze az egész históriát, hogy mi az, ami ma is érvényes és gyakorlatilag hasznos, amiről a mai nyelvészeti hallgatóknak tudniuk kell. Ilyen például a divergens kategóriák okozta nehézség vagy a transzferabilitás fogalma – amivel az elméleti nyelvészek, Halliday, Sinclair, van Dijk vagy Petőfi S. János nem foglalkoznak. Nem szolgálná a tárgy pedagógiai célját, ha a különböző nyelvi szintek kontrasztjainak elemzéséhez olyan mélységű elméleti keretet adnánk, amelynek ismertetése kitöltené a teljes rendelkezésre álló időt.

A nyelvészeti képzés régi dilemmája, mennyire legyen elméleti, és mennyire gyakorlati a képzés. Az irodalmárok és az elméleti nyelvészek természetesen minél több irodalmat és nyelvészeti elméletet szeretnének látni a programban. Teljes mértékben egyetértek azzal, hogy egy anglisztika szakos hallgatónak akkor is kell irodalmat és leíró, illetve elméleti nyelvészetet tanulnia, ha későbbi pályafutása során ezeket az ismereteit nem fogja hasznosítani. Ha már diplomát kap ezen a szakon, illik tudnia ezekről a dolgokról, és nem lehet a képzési program egyetlen kritériuma a gyakorlati hasznosság. Ugyanakkor tisztában kell lennünk azzal, hogy a nyelvészeti hallgatók töredéke akar filológus lenni, ezért legalább azoknál a tárgyaknál, amelyek a gya-

korlathoz jobban kötődnek, nem lenne szerencsés az elméleti háttérre helyezni a hangsúlyt.

A második kérdés, hogy milyen legyen és milyen ne legyen egy kontrasztív nyelvészeti tankönyv. Ha az általam ajánlott gyakorlati hasznosság elvét követjük, és figyelembe vesszük, hogy a kontrasztív nyelvészet egyféléves tantárgy, mindenképpen válogatnunk kell, attól függően, hogy mi fér bele az időkeretbe, és mi nem. Leginkább annak kell beleférnie, ami gyakorlatilag hasznos. Nem fér bele, és nem is lenne hasznos, ha a klasszikus kontrasztív nyelvészeti hagyományt követve a két nyelv teljes nyelvtani rendszerének összehasonlítására törekednénk: elég, ha a figyelmet egyes fontos részterületek kontrasztjaira irányítjuk, mégpedig azokra, amelyek a gyakorlati tapasztalatok szerint nehézségeket okoznak. További, elméleti jellegű olvasmányokra az egyes fejezetek végén lehetne utalni. Ez ebből a könyvből sajnos hiányzik, viszont a könyv végén – a recenzens állításával ellentétben – van irodalomjegyzék (Heltai, 2020, pp. 227–232).

A válogatás kényszerére jó példa lehet a fonológiáról szóló fejezetet. A hallgatók tanultak fonetikát, és ha Nádasy Ádám (2006) jegyzete alapján tanulták, az angol–magyar eltérésekről is bőven kaptak információt. Tudjuk, hogy az L1 és L2 közötti kontrasztok közül éppen a fonológiai kontrasztok hatása a legerősebb az idegen nyelvek elsajátításában. Tehát fontos a téma, de itt csak össze kell foglalnunk a legfontosabb különbségeket. Annnyit, amennyi egy 90 perces órába belefér. Beleférnek-e ebbe különböző fonológiai elméletek, vagy az angol nyelv regionális változatainak az ismertetése? A magam részéről ezen a szinten a legfontosabbnak a prozódiai különbségeket és a kiejtés lexikai komponensét tartottam: hogyan kell hosszú szavakat kiejteni. Persze ezeket sem lehet egyetlen fejezetben olyan alaposan tárgyalni, mint Kovács és Siptár teszi az *Angolra hangolva* egymást követő kiadásában (Kovács & Siptár, 1991, 2000), de ha néhány egyetemi hallgató negyedévesen rájön, hogyan kell az *adjective*, *determine* és *examine* szavakat helyesen kiejteni, már nem hiába íródott ez a könyv.

A könyv összeállítása során megnéztem néhány kontrasztív nyelvtankönyvet, például Aarts & Wekker *A Contrastive Grammar of English and Dutch* című művét (1987). A két jeles szerző részletesen összehasonlítja az angol és a holland nyelvtant, kezdve a főnévi szócsoporttal, folytatja a névmási, igei, melléknévi és további szócsoportokkal, majd a mondatannal. Impozáns mű, és mintául szolgálhatna egy hasonló angol–magyar kontrasztív nyelvtan számára is. Ez azonban nem tankönyv, amelyből tanulni lehet: kézikönyv, amely sok olyan információt tartalmaz, amely irreleváns a tanulás nehézsége vagy a tanítás követendő módszere szempontjából (vannak olyan nyelvtani jelenségek, amelyeket célszerűbb önmagukban, a kontrasztokra való hivatkozás nélkül tanítani). Az ilyen típusú könyv nem tartalmaz információt arról, melyik kontraszt okoz nehézséget, milyen mértékűt, és milyen egyéb tényezők hatnak. Ez inkább kézikönyv, amely forrásként szolgálhat egy tankönyv megírásához. Egy hasonló jellegű, újabb mű bevezetője ezt explicit módon is megfogalmazza⁴. Tankönyvként másfajta könyvet tartok hasznosnak.

⁴ „It has a descriptive orientation and is intended to serve as input for practical applications as well” (König & Gast, 2018, p. 4).

A klasszikus kontrasztív nyelvészettel szemben az egyik kifogás az volt, hogy csak a fonológiai és nyelvtani kontrasztokkal foglalkozik. Ezért fontosnak tartottam, hogy ez a tankönyv a fonológiai és a grammatikai különbségeken túl a lexikai, frazeológiai különbségekre, továbbá a nyelvhasználati szintek, a szövegalkotás és a pragmatika kontrasztjaira is kitérjen. A nyelvtanulás és nyelvtanítás szempontjából ezek ugyanolyan fontosak, ha nem fontosabbak, mint a nyelvtani kontrasztok.

Természetesen úgy gondolom, hogy egy kontrasztív nyelvészeti tankönyv megírásában az a leghasznosabb megközelítés, amelyet ennek a könyvnek a megírása során alkalmaztam. Más kérdés, hogy az elképzelést sikerült-e jól megvalósítanom: tisztában vagyok vele, hogy a könyvnek vannak komoly hiányosságai, vannak benne aránytalanságok, kevésbé kidolgozott részek, különösen a szövegtani és a pragmatikai kontrasztokkal foglalkozó fejezetekben. Ezeknek a fejezeteknek a megírásához azonban nem találtam olyan angol–magyar kontrasztív szövegtani tanulmányokat, amelyeket egy tankönyvben közvetlenül fel lehetett volna használni. Fordítástudományi vizsgálódásaim során talákoztam olyan projekttel, amely az angol és a német kommunikatív stílus egyes jellemzőit kutatja (House, 2006), és örültem volna, ha ehhez hasonló angol–magyar kontrasztív tanulmányokat találok, de sajnos nem találtam ilyeneket. Ugyanez vonatkozik a pragmatikára: bár vannak egyes angol–magyar pragmatikai kontrasztokra vonatkozó tanulmányok, a beszédaktusokkal és az udvariassággal kapcsolatban nem találtam közvetlenül használható irodalmat. Wierzbicka szemléletes leírást ad egyes beszédaktusok angol–lengyel kontrasztjairól és a mögöttük levő alapvető kulturális értékekről, de hasonló angol–magyar összevetést nem találtam, így – mivel a lengyel pragmatikai szempontból közelebb áll a magyarhoz, mint az angol – hasznos lehet a hallgatók számára, ha ezzel az összehasonlítással ismerkednek meg, és önállóan hasonlítják össze a magyarra vonatkozó tapasztalataikkal.

Ez átvezet a harmadik kérdéshez: Rendelkezésre állnak-e azok az anyagok, amelyek alapján kontrasztív nyelvészeti tankönyvet írhatunk? Mint a könyv előszavában leírtam, sok esetben oktatói és fordítói gyakorlatomra támaszkodtam, részben azért, mert a gyakorlat során tapasztalja meg az ember, mely kontrasztok okoznak nehézséget, másrészt pedig azért, mert nem találtam a célnak megfelelő angol–magyar kontrasztív tanulmányokat. Andor több helyen megjegyzi, hogy a pontos adatok megszerzéséhez korpuszalapú kutatásokra lenne szükség. Ez nagyon igaz. Egy tankönyv írása során azonban a szerző nem kutat, hanem a meglévő kutatásokra hivatkozik; ezek pedig, úgy tűnik, hiányosak. Az összevetéshez rendelkezésre állnak az Andor által említett adatbázisok, sőt, most már rendelkezésre áll a *Pannónia Korpusz* is (lásd Robin et al., 2016; Robin & Seidl-Péché, 2020). Nem tudok róla viszont, hogy készültek-e olyan összevetések eme korpuszok alapján, amelyeket a kontrasztív nyelvészeti tankönyv írója felhasználhat, különösen a szövegtani és pragmatikai kontrasztok tekintetében.

Andor recenziója tehát rávilágít arra, hogy szükség lenne ilyen kutatásokra – amivel a legteljesebb mértékben egyetértek. Különösen nagy szükség lenne a könyvemben csak vázlatosan, tanári tapasztalatok alapján érintett szövegtani és pragmatikai kérdések behatóbb vizsgálatára, és nemcsak nyelvi, hanem köztesnyelvi korpuszok alapján is, hogy a különbségek leírásán túl a kontrasztoknak a nyelvtanulásban való szerepéről is képet kapjunk.

IRODALOM

- Aarts, F. G. A. M. & Wekker, H. Chr. (1987). *A Contrastive Grammar of English and Dutch*. Springer Science+Business Media, B. V. <https://doi.org/10.1007/978-94-017-4984-8>
- Greenbaum, S. & Quirk, R. (2003). *A Student's Grammar of English*. Longman.
- König, E. & Gast, V. (2018). *Understanding English-german Contrasts*. Erich Schmidt Verlag. [4th edition].
- Heltai P. (2016). Kontrasztív elemzés a mai nyelvtanításban és fordításoktatásban. *Modern Nyelvoktatás*, 12(1–2), 3–30.
- Heltai P. (2020). *Hungarian–English Contrastive Linguistic Studies*. L'Harmattan.
- House, J. (2006). Communicative styles in English and German. *European Journal of English Studies*, 10(3), 249–267. <https://doi.org/10.1080/13825570600967721>
- Kovács J. & Siptár P. (1991). *Angolra Hangolva*. Tankönyvkiadó.
- Kovács J. & Siptár P. (2000). *Angolra Hangolva*. Helikon Kiadó.
- Nádasdy, Á. (2006). *Background to English Pronunciation*. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Robin E., Dankó Sz., Götz A., Nagy A. L., Pataky É., Szegh H. & Zolczer, P. (2016). Fordítástudomány és korpuszkutatás: bemutatkozik a Pannonia Korpusz. *Fordítástudomány*, 18(2), 5–26.
- Robin E. & Seidl-Pécs O. (2020, Eds.). *Fókuszban a fordított és a tolmácsolt szöveg: korpuszalapú fordítástudomány Magyarországon. Segédkönyvek a nyelvi közvetítésről I*. Budapest: ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program, MANYE Fordítástudományi Szakosztály. <https://doi.org/10.36252/Nyelvikozvszegedkonyv1.1>

Heltai Pál

Számítógéppel támogatott jogi szakfordítás a gyakorlatban

**Beszámoló a PPKE JÁK Jog és Nyelv Kutatócsoportja
és a LITHME 2. munkacsoportja konferenciájáról**

A fordításban egyre elterjedtebb a CAT-eszközök használata (lásd például Groves & Mundt 2015; Yamada 2020). 2015-ben Sadeghi és Bagher Aghayi még azt írják, hogy „az egyes személyek és szervezetek egyáltalán nem ismerik a gépi fordítási eszközöket vagy bármely más számítógépes fordítástámogató eszközt, még azok sem, akik a „nyelvi iparágban” mozognak, mint például a fordítók” (Sadeghi & Bagher Aghayi, 2015, p. 226). Ez a helyzet azóta megváltozott: a professzionális fordítók, valamint a laikus felhasználók is rendszeresen használják a gépi fordítási, valamint fordítás-támogató eszközöket. Sakamoto úgy fogalmaz: „ma már általánosan elfogadott az a vélekedés, hogy a fordítás az ember és a gép közötti interakcióban születik: valamilyen módon minden fordító használja a technológiát a fordítás során” (Sakamoto, 2019, p. 201). Biau-Gil és Pym pedig arra hívják fel a figyelmet: gyakran a megbízó ragaszkodik hozzá, hogy a fordító CAT-eszközt használjon (Biau-Gil & Pym, 2006).

Mára az Európai Unió intézményei is számítógépes fordítási környezettel dolgoznak, a fordítói munka pedig egyre inkább az utószervezésre korlátozódik. Mennyiben növelte a fordítói hatékonyságot a CAT? Miben mérhető a hatékonyság – oldalszám, pontosság, műfaji kohézió? Mi szól a CAT alkalmazása ellen? Milyen tapasztalatokat gyűjtöttek az Európai Unió Bíróságának jogász-nyelvészei és az uniós intézmények fordítói az új CAT-eszközökkel? Mi a különbség a CAT-es fordítás, a nyersfordítás és a szakfordítás között? A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának Jog és Nyelv Kutatócsoportja, valamint a LITHME (Language in the Human Machine Era Cost Action, <https://lithme.eu/>) 2. számú munkacsoportja 2021. június 2-án, *Számítógéppel támogatott jogi szakfordítás a gyakorlatban* címmel, angol szinkrontolmácsolással tartott online konferenciáján az előadók többek között ezekre a kérdésekre keresték a választ.

Asztalos Zsófia (jogász-nyelvész, Magyar Nyelvi Jogi Szakfordítási Egység, Többnyelvűség Főigazgatóság, az Európai Unió Bírósága) *Számítógéppel támogatott jogi szakfordítás az Európai Unió Bíróságán* című előadásában a CAT-eszközökre történő intézményi áttérés menetét és tapasztalatait mutatta be. Az Európai Unió Bíróságán 23 nyelven (amely több mint 700 fordítási nyelvkombinációt jelent) évente több mint 1 100 000 oldal érkezik be jogi szakfordításra. A teljesség igénye nélkül ezek az iratok a tagállamok, vállalkozások vagy természetes személyek keresetei, a tagállami bíró-

ságok előzetes döntéshozatal iránti kérelmei, a tagállamok, illetve felek észrevételei, a főtanácsnokok indítványai, a Bíróság határozatai, az ezekről készített különböző tájékoztatások és összefoglalások, valamint az éves jelentések és sajtóközlemények. E dokumentumoknak különböző a forrásnyelve, a stílusa, a terjedelme – egyvalami azonban közös bennük: valamennyi szöveg összetett jogi szakszöveg, amelyek fordítása speciálisan képzett jogászokat (jogász-nyelvészeket, JL) igényel. A Többnyelvűségi Főigazgatóság 2015 vége óta használja az SDL Studio – Trados szoftvert az Európai Unió Bíróságán, a gépi fordítást (NMT), nevezetesen az intézményközi együttműködés keretében működtetett, neurális alapú eTranslation platformot pedig 2018 eleje óta használják a szakfordítási egységek (a többi intézménytől eltérően nem angol, hanem francia „motorral”). Néhány nyelv (DE, EN, ES, FR, NL, I, PT) tekintetében jelenleg is rendelkezésre áll a DeepL neurális fordítás, a magyarra történő fordításban való felhasználhatóságát pedig jelenleg teszteli a Magyar Nyelvi Jogi Szakfordítási Egység.

A Bíróság Magyar Nyelvi Jogi Szakfordítási Egységének (TRAD_HU) a számítógéppel támogatott jogi szakfordítás terén szerzett tapasztalatait egy 2019-ben végzett felmérés keretében vizsgálták Asztalos Zsófia közreműködésével. Ennek során kikérdezték a JL kollégákat (25 fő), valamint a nyelvi lektorálást végző kollégákat (3 fő) a CAT-eszközökkel kapcsolatos tapasztalataikról, majd a felvetett kérdések köré egész napos konferenciát és workshopot szerveztek. Elmondható, hogy – a kezdeti ellenérzésüket leküzdve – ma már valamennyi JL alkalmazza a CAT-eszközöket, kihasználja azok előnyeit (a speciális fordítási memóriák és terminológiai adatbázisok minőségbiztosítás tekintetében fennálló előnyeit, az autosuggest szótárak adta prediktív bevétel előnyöket, valamint természetesen az NMT-t). A fordításnak csak az első fázisa, maga a nyersfordítás történik az SDL-Trados szoftverben, az önlektorálást, átolvasást, illetve jogi és nyelvi lektorálást továbbra is Wordben végzik.

A jogász-nyelvészek egybehangzó véleménye szerint a CAT-eszközök használata és különösen az NMT a munkamódszerek jelentős változását követelte meg. A munkavégzés gyorsaságában nem tapasztalható számottevő változás (azaz csökkenés), mivel azt az időt, amit a szövegek első, gépi lefordításával nyernek, elveszítik a következő, sokkal alaposabb átnézését megkövetelő utószerkesztési munkaszakaszban (*post-editing*). A kutatómunkát, a beemelt hivatkozások forrásának ellenőrzését megkönnyíti ugyan a CAT, azonban nem végzi el. A tapasztalatok szerint az NMT a rövid mondatoknál (3-4 sor) nagyon jól működik, az ennél hosszabb mondatoknál viszont nem (előfordulnak kihagyások, ismétlések, „dadogás”, félrefordítás). Jellemző hiányossága az NMT-nek a terminológiai következetlenség (ugyanazt a terminust különbözőképpen fordítja egy szövegen belül, például a *statut* egyszer *alapokmány*, máskor *jogállás*, harmadszor *személyzeti szabályzat*); félrefordítás szavak szintjén (például *ârret* = *buzmegálló*; *truite brune* = *barnamedve*); félrefordítás mondatok szintjén (például tagadás kihagyása); „hallucinációk”, azaz nemlétező szavak alkotása (például *truite brune* = *elefántcsúrók*). A szakirodalommal egybehangzóan a jogász-nyelvész kollégák tapasztalata szerint is az NMT előnye a gördülékenyebb, olvashatóbb stílus, amely azonban hatalmas veszélyt hordoz magában: nem minden esetben felel meg a forrásszövegnek, sőt, akár annak épp az ellenkezőjét is jelentheti, ezért különösen alapos *post-editinget* (utószerkesztést) igényel, amelyet csak megfelelően képzett szakfordítók végezhetnek.

Ugrin Zsuzsanna (Európai Unió Tanácsának fordítója, a BME tanársegédje, fordítás- és fordítástechnológia-oktató) „...*Csak pontosan, szépen...*” – *CAT-használat az EU Tanácsának Fordítószolgálatánál* című előadásában arra kereste a választ, hogy a CAT-eszközök, és ezeken belül a szegmentált, fordítómemória-alapú számítógépes környezetek használata szövegszinten milyen hatást gyakorolhat a fordításra, illetve hogy az Európai Unió Tanácsának fordítószolgálatánál ezen eszközök folyamatos használata mellett mikor és hogyan veszik figyelembe ezt a szempontot.

Előadásában Ugrin Zsuzsanna röviden áttekintette a Fordítószolgálatnál feldolgozott szövegek műfajait, és a hozzájuk kapcsolódó befogadói elvárásokat. A különféle nyilvánosságú és horderejű dokumentumok a procedurális, szabályozó, érvelő és tájékoztató szövegtípusokba sorolhatók, s formális jellegük ebben a sorrendben csökken a „technikai”, szakzsargonnal és formulaszerű nyelvhasználattal fémjelzett munkadokumentumoktól az olvasmányos, közérthető, a sajtónyelvvel rokon webes tartalmak és brosúrák nyelvezetéig. Ennek megfelelően például a belső munkafolyamatokat kísérő feljegyzések gyakran nem is összefüggő szövegek; a jogszabályok, következtetések tagállami nyelvre átültetett változatától olvasóik elsősorban az eredeti szövegek szó szerinti követését, az uniós jogi szaknyelv pontos használatát várják, míg egy friss fejlemény nagyközönségnek szánt ismertetése vagy egy széles körben hozzáférhető szakpolitikai nyilatkozat szövege megköveteli a gördülékenységet és a célnyelvi természetességet.

Ezután bemutatta a Fordítószolgálatnál használt elektronikus fordítástámogató eszközöket és a bennük-velük zajló munkafolyamatokat: az SDL Trados Studión mint állandó munkafelületen kívül a Tanács fordítóinak számos adatbázis és archívum, valamint az ezeket összekapcsoló funkció áll rendelkezésére. A munkafolyamatban fontos szerepet kap a teljes dokumentumok fordítás előtti és utáni megtekintése – mind fordítói, mind lektori szerepkörben; valamint számos útmutató és szakértő segíti a szövegek megfelelő kezelését.

A fentiekből adódóan a Tanács fordítói a következő kihívásokkal néznek szembe: a különféle dokumentumfajták közötti gyakori váltás; a készen kapott fordítómemória szegmenseinek illesztése (Farkas 2009); a lezárt („lockolt”) szövegrészek figyelembevétele, a formulaszerű elemek adekvát alkalmazása, a kötött hivatkozások változatlan átvétele, a mondathatárok megváltoztatásának nehézsége, a személytelen fogalmazás átváltása, valamint adott esetben a hosszan jobbra bővített angol szerkezetek és a mondatfókusz kezelése (Klaudy 2004) és a gépi fordítás eredményeinek körültekintő integrálása. Mindezek megfelelő kezeléséhez fontos a fordítások sokszori, alapos, szövegszintet is figyelembe vevő átolvasása, ezenfelül pedig segítséget nyújthat a műfajtudatosság, hiszen a kevésbé formális műfajok rugalmasabb megoldásokat is megengednek (szegmens- és terminuskezelés), míg a hivatalos szövegek esetében nem kell mindenáron az olvasmányosságra törekedni. Az előadó a felvázolt tendenciákat különféle, nyilvánosan elérhető tanácsi szövegek fordításából vett példákkal illusztrálta. Következtetésként emlékeztetett a magyar nyelvvel való élő kontaktus („Sprachgefühl”), valamint a folyamatos önképzés fontosságára.

Eszenyi Réka (ELTE Fordító- és Tolmacsképző Tanszék) *Digitális forradalom vagy erőltetett menet? CAT-attitűdvizsgálat egy posztgraduális jogi fordítás kurzus résztvevői között* című előadásában a CAT-eszközök elfogadottságát elemezte a for-

dítőképzésben részt vevő hallgatók körében. Mint elmondta, a fordítási környezetek, vagy tágabban értelmezve a számítógéppel támogatott fordítás (*computer-assisted translation*, CAT) eszközei napjainkban szerves részét képezik a legtöbb szakfordító munkájának (Abrányi 2013). Megkönnyítik, meggyorsítják a fordító munkáját, és támogatják a fordító véges memóriáját. A CAT-eszközök legfőbb erényeként a terminológiai konzisztenciát, az ismétlődések újrafelhasználását és a következetesség támogatását említi a szakirodalom (Ugrin 2020).

A fordítóképző intézmények követték a CAT-eszközök használatának piaci térnyerését, és beépítették programjukba a fordítási kompetencián belül a technológiai alkompetencia fejlesztését. A CAT-eszközök készség szintű használata tehát már a kezdő fordítók esetében is elvárás. A tapasztalatok szerint mégsem egyértelmű, hogy a hallgatók és a frissen végzett szakfordítók megbízásait fordítástámogató eszközök segítségével készítik el. Eszenyi Réka vizsgálata a távoktatásban részt vevő gazdasági és jogi szakfordítók és lektorok CAT-attitűdjére fókuszált. Hipotézisei szerint:

H1: A (jogi) fordítók technikai kompetenciájában megfigyelhető egy küszöbszint, melynek meghatározása: „ezen túl már inkább fordítástámogató eszközzel fordítok, mint anélkül”.

H2: A küszöbszintet elért hallgatók már minden feladatukat az eszközzel végzik.

H3: A hallgatók nagy része nem éri el ezt a szintet a képzés során.

Kérdéseire egy kérdőív segítségével kereste a választ, melyet 28 távoktatásban tanuló hallgató töltött ki tanulmánya végén. A hallgatók 85%-a a kurzuson találkozott először fordítástámogató eszközzel. Többen közülük már szakfordítóként is tevékenykednek a piacon, ám szabadúszóként csak munkáik 30%-át végzik szoftverrel, az összes válaszadó közül pedig csak 25% végzi a kurzus fordítási feladatainak több mint felét valamilyen fordítástámogató eszközzel. A résztvevők tisztában voltak a fordítástámogató eszközök előnyeivel, ez a tudás azonban többségüknél inkább elméleti, mint gyakorlati volt. Attitűdjük általában pozitívnak mondható, de még a küszöb előtt állnak, CAT-rutinjukat valószínűleg a munka világában, éles fordításokkal tudják majd megszerezni. A küszöbszintet elért hallgatók már szinte minden, arra alkalmas feladatot CAT-eszközzel végeznek, kiaknázva annak előnyeit.

A fordítóképzés fontos feladata a küszöb fogalmának tudatosítása és a hallgatók ösztönzése a CAT-eszközben végezhető fordítási feladatok eszközzel végzésére, hiszen így szerezhetik meg a kellő rutint, és így tapasztalhatják meg, miért előnyösebb a szoftverben fordítani a hagyományos, szövegszerkesztőben végzett munkafolyamatnál. A küszöb valós szintje egyénenként eltérő. A fejlődés elősegítésében a fordítástechnológia oktatója mellett nem elhanyagolható a szakfordítási gyakorlatot tartó oktatók szerepe sem, hiszen az általuk kiadott feladatok CAT-eszközzel történő megoldása sok extra gyakorlással töltött órához juttatja a hallgatókat. Ehhez természetesen a fordításoktatónak is megfelelő technológiai kompetenciával kell rendelkeznie (Eszenyi 2015).

Balogh Hajnal (jogász-nyelvész, Magyar Nyelvi Jogi Szakfordítási Egység, Többnyelvűség Főigazgatóság, az Európai Unió Bírósága) *Post-editing? Avagy kérdezze meg kezelőorvosát, gyógyszerészét!* című előadásával az utószerkesztés fogalmával, illetve fogalmának megkérdőjelezhető jellegével foglalkozott. Noha a gépi fordítás kétségtelenül sokat fejlődött az elmúlt években, és egyre fokozottabban lehet rá tá-

maszkodni, két dolgot szem előtt kell tartani: egyrészt a szöveg típusát, hiszen jogi szövegeknél a hangsúly a belső koherencián, a terminológia egységességén és a maradéktalan pontosságon van; másrészt a szövegek „következményét” (egy irányelvel például nemcsak jogalkotási szinten, hanem esetlegesen egy későbbi bírósági eljárásban is dolgozhat fordító; bírósági szövegeket pedig idézhetnek későbbi ügyekben, illetve tagállami vagy uniós intézmények szövegeiben). Ez azt vonhatja maga után, hogy ha rossz a fordítási javaslat, nyelvtanilag nem tökéletes a megoldás, vagy helytelen a terminológia, akkor előfordulhat, hogy a szöveggel később dolgozó fordító „kódexmásolóvá” válik, és görgeti tovább a hibákat.

Többek között ezért válik a gépi fordítás esetében még fontosabbá a fordítás forrásnyelvel való összevetése. A gépi fordításnál a fordító által a gépgyártotta megoldáson végzett műveletet utószerkesztésnek (post-editing) nevezik, ami megtévesztő, mert ez a tevékenység elméletileg csak a fordított szöveg célnyelvi változatára irányul: a minimális utószerkesztés a lexikai és a szintaktikai hibák kiszűrésére korlátozódik, míg a teljes utószerkesztés a kevésbé nyilvánvaló hibák kiszűrésére, a megfelelő stílus kialakítását és a gördülékenység elérését is magában foglalja. Ez azonban nem garantálja a forrásszövegnek teljesen megfelelő célszöveg elérését, hiszen abból hiányzik a közzétehető minőségű fordítás létrejöttéhez nélkülözhetetlen három lépés: 1) a félrefordítások, 2) a kihagyások és többletek, 3) a terminológiai tévedések kiszűrése és javítása. A cél, azaz a terminológia, a szintaxis és a stílus szempontjából a lehető legtökéletesebb, félrefordításoktól és kihagyásoktól mentes, illetve többletet nem tartalmazó, a szerkesztési útmutatóknak maradéktalanul megfelelő célszöveg létrehozása kizárólag a forrásszöveg értő olvasásával és a célszöveg higgadt értelmezésével (azaz [ön]lektorálással) érhető el.

A *lektorálás* szó alkalmazása félrevezető ennek a munkafolyamatnak az elnevezésében. A gépi fordítás megjelenésével ugyanis ez egyrésztől jelentheti a kész szöveg fordító általi, tényleges lektorálását, másrésztől lektorálásnak látszó fordítást, amit a fordító tulajdonképpen a szöveg készítése során végez. Ehhez képest a lektorálást már a késznek tekintett fordítási projekten végzi a lektor, vagy a saját termékén a fordító mint lektor, tehát a szó klasszikus értelmében vett lektorálás szükségszerűen elkülönül az úgynevezett *fordítás* folyamatától. A gépi fordítás megjelenésével ez az önlektorálás tulajdonképpen beépül a fordítási folyamatba, annak szerves része lesz. Az önlektorálás kétféleképpen végezhető el: a fordító vagy a célszöveget olvassa el először, és utána a forrásszöveget, vagy fordítva. Előbbi előnye, hogy gyorsabb, és általános keresztmetszettel szolgál arról, mi állhat a forrásszövegben, ugyanakkor képes elterelni a figyelmet a hangsúlyokról, és egy-egy szó nem megfelelő fordítása teljesen elviheti más irányba a mondatot. Utóbbi kétségtelenül lassabb, de az érdemi munkát szakmailag vállalható eredménnyel koronázza meg.

Ez az a munkafolyamat, amelyre a szakma még nem talált megfelelő elnevezést, hiszen nem egyszerűen lektorálásról beszélünk, a fordító nem is valódi fordítást végez, az utószerkesztésnél pedig bőven többről van szó. Ez ennek a háromnak az elegye, és a munkafolyamat helytálló leírása céljából inkább utófordításnak kellene hívni, aminek eredményeként a megbízó érdemibbnek ismerhetné el ezt a tevékenységet, a fordító pedig érezhetné, hogy szerepe továbbra is kulcsfontosságú.

IRODALOM

- Ábrányi, H. (2013). A fordítástámogató eszközök oktatásának módszertana. *Fordítástudomány*, (15)2, 72–82.
- Biau-Gil, J.R. & Pym, A. (2006). Technology and translation (a pedagogical overview). In Pym, A., Perestrenko, A. & Starink, B. (Eds.), *Translation Technology and its Teaching* (pp. 5–19). Servei de Publicacions.
- Eszenyi, R. (2015). A modern fordítóképző profilja – aki tudja, tanítsa. In Horváth, I. (Ed.) *A modern fordító és tolmács* (pp. 173–182). ELTE Eötvös Kiadó.
- Farkas I. (2009). Con-Trados? Avagy az uniós fordítók körében végzett felmérés tanulságai. *Fordítástudomány*, 11(1), 36–83.
- Groves, M. & Mundt, K. (2015). Friend or foe? Google Translate in language for academic purposes. *English for Specific Purposes*, 37, 112–121. <https://doi.org/10.1016/j.esp.2014.09.001>
- Klaudy, K. (2004). A kommunikatív szakaszhatárok eltűnése a magyarra fordított európai uniós szövegekben. *Magyar Nyelvőr*, 128(4), 389–407.
- Sadeghi, H. & Bagher Aghayi, M. (2015). An Evaluation of Output Quality of Machine Translation (Padideh Software vs. Google Translate). *Advances in Language and Literary Studies* 6(4), 226–237. <https://doi.org/10.7575/aiac.all.v.6n.4p.226>
- Sakamoto, A. (2019). Why do many translators resist post-editing? A sociological analysis using Bourdieu's concepts. *The Journal of Specialised Translation*, 31, 201–216.
- Ugrin, Zs. (2020). A technológiai kompetencia fejlesztése: előnyök és kockázatok. In Fóris, Á., Bölsceki, A., M., Pintér, T., Szoták, Sz. & Tamás, D. (Eds.), *Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben: I. Terminológia, lexikográfia, fordítás*. Akadémiai Kiadó.
- Yamada, M. (2020). Language learners and non-professional translators as users. In: O'Hagan, M. (ed.): *The Routledge Handbook of Translation and Technology* (pp. 183–199). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315311258-11>

*Asztalos Zsófia, Balogh Dorka,
Balogh Hajnal, Eszenyi Réka,
Láncos Petra, Ugrin Zsuzsanna*

Műhelyriport a MANYE #transpub rendezvényeiről

A MANYE Fordítástudományi Szakosztályának új kezdeményezése, a #transpub, amely a fordítástudomány és tolmácsoláskutatás területéről válogat, népszerűsít új tudományos eredményeket, tudósít konferenciákról, rendezvényekről, és szervez műhelybeszélgetéseket egy-egy aktuális szaktudományos témáról az online térben. Mottónk: Tudományról kötetlenül!

2020. december 18-án került sor a #transpub első online rendezvényére, amelynek témája az *Iránytű a tolmácsolás oktatásához. A kompetenciafejlesztés új fókuszai* című kötet volt (Szabó & Bakti, 2020).

Ez a kötet az „Iránytű-projekt” része, amely egyedülállóan nagyszabású vállalkozás a magyarországi fordítás és tolmácsolás oktatásának történetében. A projekt Klaudy Kinga ötlete nyomán vette kezdetét, és 2017-ben meg is jelent a három nagy részprojektből álló vállalkozás első kötete, az *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez* (Kóbor & Csikai, 2017) címmel, benne 14 tanulmánnyal, amelyek a szakfordítóképzésben zajló komplex oktatási folyamatokat vizsgálták. A tolmácsolás oktatási kérdéseivel foglalkozó második kötet 2020-ban látott napvilágot, és az első kötethez hasonlóan a kompetenciafejlesztés lehetőségeit állítja a középpontba három témakörben: I. Fókuszban a tolmácsolási kompetenciák; II. A kompetenciafejlesztés lehetőségei a tolmácsolási kompetenciákban; III: Tolmácsolás a gyakorlatban. Kompetenciák és tolmácsolási helyszínek.

A #transpub 2020. december 18-án rendezett beszélgetése a szerkesztőkkel és a szerzőkkel lehetőséget biztosított arra, hogy a fordító- és tolmácsoló, illetve –oktató szakma, valamint a szélesebb nyilvánosság megismerhesse a kötetet. A szerzők röviden összefoglalták a tanulmányuk lényegi elemeit, majd kérdésekre válaszoltak, amelyek rendre az oktatók, a hallgatók és a szakma háromszögének egy-egy központi témájához tértek vissza: Hogyan támogathatja a piaci elvárásokat az oktatás? Miként tud megújulni és az új piaci kihívásokra válaszolni a képzés? Hogyan tud a képzés egy-egy részterületen is (susotázs, stilsztika–retorika, bírósági tolmácsolás) gyakorlati ismeretekkel szolgálni a hallgatók számára? A beszélgetés lezárásaként egy rövid interjúban Csikai Zsuzsa beszélt felvételtől az Iránytű-projekt harmadik – fókuszban a műfordítás tematikájú – kötetének előkészületeiről.

A #transpub soron következő, márciusi rendezvényén (2021. március 24-én) egy aktuális jelenséggel, a koronavírus-járványnak, valamint a járvány miatt bevezetett veszélyhelyzeti oktatási környezetnek a fordító- és tolmácsolásra kifejtett hatásairól beszélgettünk egy olyan kötet kapcsán, amely a 2020-as év tavaszi tapasztalatait összegezte. A Tinta Könyvkiadó gondozásában megjelent könyv az ELTE Fordító- és Tolmácsoló Tanszék kiadványa, a *Távolléti oktatás a fordító- és tolmácsolóképzésben. Oktatásmódszertani tapasztalatok a COVID-19 idején* (Seresi et al, 2020) címmel, mely felméréseket és riportokat ad közre tíz tanulmány formájában. A kötetet a szer-

kesztők mutatták be, rendhagyó módon úgy, hogy tulajdonképpen meginterjúvolták a szerzőket. A beszélgetést visszahallgatva átfogó kép rajzolódik ki arról, miként reagáltak a hallgatók és az oktatók a megváltozott, veszélyhelyzeti oktatási környezetre, azaz a távolléti oktatásra, és milyen következményei voltak a távolléti oktatás bevezetésének az oktatásmódszertanra, a teljesítmény értékelésre, illetve a közvetítendő tartalomra, továbbá a tanár–diák és a diák–diák interakcióra, és nem utolsósorban a hallgatók és oktatók attitűdjére, illetve mentális egészségére. A kötet írásaiból, amiként a beszélgetésből is az a tanulság rajzolódott ki, hogy egyfelől voltak tantárgyak (például bizonyos fordítástechnikai kurzusok), amelyek esetében nem okozott nagy nehézséget az átállás, másfelől azonban olyan tanegységek is voltak (például a szinkrontolmácsolás), amelyeknél igen komoly kihívást jelentett a távolléti oktatás, ráadásul a kitűzött oktatási célok elérése folyamatos újratervezést igényelt az oktatók részéről.

2021 tavaszának kiemelkedő eseménye volt 2021. április 16-án Muráth Judit köszöntése, akinek 75. születésnapja alkalmából ünnepi kötetet készítettek tanítványai, tisztelői és pályatársai. Az impozáns kötet, amely *Tudományterületek találkozása. Köszöntő kötet Muráth Judit tiszteletére* címmel jelent meg (Fata & Fischer, 2021), átfogja a lexikográfia–szaklexikográfia, a szaknyelvoktatás és -kutatás, valamint a fordítástudomány és a terminológiakutatás területeit. Muráth Judit nemcsak értékes kutatásaival gazdagította ezeket a tudományterületeket, hanem magas szintű oktatói munkájával is, hiszen tanárként tanítványok sora számára szolgált követendő példaként. Ez utóbbiról tanúskodik, hogy az ünnepeltet a rendezvényen köszöntötte Schepp Zoltán, a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának dékánja, egykori tanítvány. A pályatársak nevében köszöntőt mondott Klaudy Kinga professzor asszony és Magay Tamás professzor úr, majd a kötet szerkesztői nevében az ünnepelttel és a szerzőkkel, érdeklődőkkel beszélgetett Fischer Márta, a kötet egyik szerkesztője.

A tavaszi #transpub rendezvénysorozat záróeseményét 2021. április 23-án tartottuk, amelynek keretén belül Fóris Ágota *Fordítás és Terminológia, elmélet és gyakorlat* (Fóris, 2020) című monográfiájáról beszélgettünk. A könyv a Károli Gáspár Református Egyetem gondozásában a L'Hartmann Kiadónál jelent meg 2020-ban. A rövid szakmai bemutatás után a szerző fejezetenként ismertette a könyv tartalmát. Az első fejezetben a terminológia környezetéről, szemléletéről, a terminológia alapfogalmairól, valamint a terminológiai iskolákról és irányzatokról kapunk áttekintést. A második fejezetben a fordítás és terminológia viszonyát tárgyalja a szerző, ezen belül a fordítástudomány és a terminológiatudomány kapcsolatát és érintkezési pontjait; a terminológia szerepét a fordításoktatásban; számba vesz néhány fordítói kérdést, valamint megvizsgálja a fordítási projektfolyamat lépéseit, valamint azt, hogy ebben hol és milyen szerepet játszanak a terminológiával kapcsolatos ismeretek; végül a fordításorientált terminográfiáról és a fordítói terminológiai adatbázisokról esik szó. A harmadik fejezet a terminológiát mint a fordítóknak nyújtott információ- és tudásmedzsment-szolgáltatást történeti megközelítésben tárgyalja. A negyedik és az ötödik fejezet egy-egy esettanulmányt tartalmaz a szerző fordítással kapcsolatos terminológiai vizsgálataiból, majd Teresa Cabré „ajtók elméletéből” kiindulva a fordítás modellezésének lehetőségét, ezen belül a fordítás skálafüggetlen hálómódeljét ismerjük meg. A skálafüggetlen hálószerkezet lehetővé teszi a fordítási folyamat dinamikájának a vizsgálatát és a kapcsolódó fogalmi, nyelvészeti és kommunikációs hálózatokon

lejátszódó folyamatok összekapcsolt, egyidejű, vagy ha szükséges, térben és időben elválasztott tanulmányozását. Az informális tartalomismertető után következtek a kérdések arról, mennyiben változott meg a terminológia és a nyelvészet viszonya, és miben mutatkozik meg a terminológia multidiszciplináris jellege. Ezután arról beszélgettünk, milyen stratégiával kezeli a fordító a fogalmi és terminológiai rendszerek különbségeit az egyes nyelvekben és szakmában, illetve hogy a fordítás skálafüggetlen hálómodellje mennyiben jelent áttörést a fordítás modellálásában.

Úgy ítéljük meg, hogy a #transpub online szakmai rendezvényfórum sikeres első évadot zárt. A folytatásban is arra fogunk törekedni, hogy teret biztosítsunk a fordítás- és tolmácsoláskutatás új eredményeinek, a szerzőknek, hogy élénkítsük a szakmán belüli kommunikációt. További terveink között szerepel, hogy elindítsunk egy olyan szerzői életpályát bemutató sorozatot, amely az utóbbi évtizedek elismert kutatóinak és oktatóinak a munkásságát mutatja be *LiveHistory* formában.

A #transpub tartalmai a MANYE Fordítástudományi Szakosztályának weboldaláról érhetőek el: <https://manye.hu/szakosztalyok/forditastudomanyi-szakosztaly/>

IRODALOM

- Fata, I. & Fischer, M. (2021, Eds.). *Tudományterületek találkozása. Köszöntő kötet Muráth Judit tiszteletére*. Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar.
- Fóris, Á. (2020). *Fordítás és Terminológia, elmélet és gyakorlat*. L'Hartmann Kiadó.
- Kóbor, M. & Csikai, Zs. (2017, Eds.). *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez*. Kontraszt Plusz Kft.
- Seresi, M. & Eszenyi, R. & Robin, E. (2020, Eds.). *Távolléti oktatás a fordító és tolmácsolóképzésben. Oktatásmódszertani tapasztalatok a COVID-19 idején*. Tinta Könyvkiadó.
- Szabó, Cs. & Bakti, M. (2020, Eds.). *Iránytű a tolmácsolás oktatásához. A kompetenciafejlesztés új fókuszai*. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.

Csatár Péter és Veresné Valentinyi Klára

A jövő nyelvoktatását formáló nyelvtudomány

Konferencia a járvány idején (Miskolc, 2021)

A Miskolci Egyetem BTK Modern Filológiai Intézete szokatlan feladatra vállalkozott. 2021. február 4-én rendeztük meg a XIII. Miskolci Alkalmazott Nyelvészeti Konferenciát, melyet sokan szeretetteljesen csak kis-MANYE néven emlegetnek. Évről évre az ország minden tájáról érkeztek hozzánk előadók. 2020-ban az MTA Miskolci Területi Bizottságának csodálatos székháza adott otthont a rendezvényünknek, most először pedig online tartottuk a konferenciát. Idén *A jövő nyelvoktatását formáló nyelvtudomány* témában vártuk az előadók jelentkezését. A felhívásra tizennégy oktatási intézmény képviselőjében harmincegy előadó jelentkezett. A Google Teams felületére közel száz fő lépett be a nap folyamán. Az online jelenlét hátránya volt, hogy az előadások közötti szünetekben nem tudtak a résztvevők egy jó kávé vagy tea mellett egymással beszélgetni, másrészt előnyt jelentett, hogy egyetlen kattintással bárki dönthetett úgy, hogy az egyes szekciók között váltogatva „szemezget” az előadásokból.

A résztvevőket először Illésné Kovács Mária, a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja köszöntötte. A dékán asszony örömét fejezte ki, hogy a járvány ellenére sem maradt el a konferencia, de hangsúlyozta, hogy az online részvétel nem helyettesíti a kis-MANYE-n megszokott baráti és szakmai beszélgetéseket. Reményét fejezte ki, hogy ez egy rendhagyó alkalom volt, és a jövőben nem lesz szükség arra, hogy a digitális térben találkozzunk. Prószéky Gábor, a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületének elnöke, az MTA Nyelvtudományi Intézetének igazgatója levélben küldte el gondolatait, jókívánságait. A konferencia témájával kapcsolatban megjegyezte: „Nagy baj volna, ha a nyelvtudomány nem tudná formálni a nyelvoktatást, hiszen a legtöbben, akik itt vagyunk, többek közt azért is szeretnénk minél többet megtudni a nyelvről, hogy az így megszerzett tudást valami fontos célra fel is tudjuk használni. Ez az az ok, amiért az általunk művelt szakterület összefoglaló néven *alkalmazott nyelvtudománynak* nevezik. Ennek pedig igen fontos részterülete a mai esemény témája, a nyelvoktatás.” Kecskés Judit, az MTA Miskolci Területi Bizottsága Nyelvtudományi Munkabizottságának elnöke, a ME BTK tanulmányi dékánhelyettese azt hangsúlyozta, hogy a konferencia az MTA aktuális jelmondatához („A jövőt formáló tudomány”) kapcsolódva jelölte meg témáját. Kriston Renáta, a Miskolci Egyetem BTK Modern Filológiai Intézetének igazgatója zárta a köszöntők sorát. Elmondta, hogy idén későbbre tettük a konferenciát (korábbi években januárban tartottuk), és az időjárás miatt elképzelhető, hogy a jövőben is megtartjuk majd ezt az időpontot.

Délelőtt három plenáris előadást hallhattak az érdeklődők. Juhász Valéria (Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Magyar és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék) *A nyelvi tudatosság néhány összetevőjének szerepe az anyanyelvi nevelésben, az olvasástanulásban és az idegennyelv-tanulásban* című előadásában

óvodások és kisiskolások olvasástanulásával, illetve a diszlexiások nyelvtanulásával kapcsolatos kutatásairól számolt be. Beszélt az anyanyelvi tudatosság kialakulásáról és kialakításáról, a fejlesztés szerepéről és a képeskönyvek fontosságáról. Az olvasás egyszerű modelljében az olvasás a dekódolás és a nyelvi megértés összessége, melynek során a diszlexiások számára – kutatások alapján – a dekódolás jelenti a problémát. A problémák felismerésével közelebb kerülhetünk a problémák megoldásához is. Mag-nuczné Godó Ágnes (ME BTK, Modern Filológiai Intézet, Angol Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék) a *Neurodiverzitás és idegennyelv-tanulás* kapcsolatáról, az SNI-s tanulók fejlesztéséről, nyelvtanításáról tájékoztatta a hallgatóságot. Hangsúlyozta az integrált oktatásban használható, SNI-s tanulóknak szóló anyagok fontosságát, illetve beszélt arról, milyen kihívást jelent a tanároknak és a tanulóknak a differenciált oktatás. Ezen szükségletek kielégítéséhez adott elméleti és gyakorlati segítséget; bemutatta az univerzális tanulástervezést, mely ezen a területen már jó gyakorlatnak bizonyult. Szabó Csilla (Budapesti Műszaki Egyetem, Idegen Nyelvi Központ, Tolmács- és Fordítóképző Központ) és Bakti Mária (SZTE JGYPK Alkalmazott Humántudományi Intézet) *Tolmácsoláskutatás a tolmácsolás oktatásának szolgálatában* címmel tartott előadást. Szabó Csilla a tolmácsoktatással kapcsolatos tolmácskutatás elmúlt tíz évének nemzetközi eredményeiről számolt be. A kutatások területeiről, minőségéről és módszertanáról beszélt. Hangsúlyozta, hogy a tolmácsstudomány-kutatás területén jelenleg nincs még domináns paradigma, ráadásul az elmélet és a gyakorlat sokszor elválik egymástól, így a kutatók által szerzett ismeretanyagok nem feltétlenül befolyásolják a gyakorló tolmácsokat. A kutatások 30%-ában már korábban elvégzett kutatásokat ismételték meg, és összehasonlították az új eredményeket a régiekkel. Az előadó kiemelte azokat a területeket, amelyek a tolmácsolást oktatóknak különösen fontosak. Bakti Mária a hazai eredményeket ismertette. Magyarországon évente öt-tíz tanulmány jelenik meg a témában, általában kognitív folyamatokkal, pszicholingvisztikai vizsgálatokkal, jegyzeteléssel kapcsolatban. A legtöbb vizsgálat a szakma témakörében folyik; ezek a közösségi tolmácsolásról, bírósági tolmácsolásról, motivációról és a szakma presztízséről szólnak. A technológiáról és tolmácsolás oktatásról is készültek tanulmányok. Az eredmények – még akkor is, ha nem kifejezetten az oktatáshoz kapcsolódnak – jól hasznosíthatóak a képzésben, melynek oka az is, hogy a legtöbb kutató valamely felsőoktatási intézmény oktatója is.

A plenáris előadások után négy szekció futott párhuzamosan, a témák sokfélesége miatt két felbontásban. Az első részben *A nyelvoktatás módszertana és a nyelvtanár, Kontrasztív nyelvészet, Tolmácsolás és tolmácsolástudomány, Terminológia és COVID-19* témakörökben hallhattunk előadásokat. Az utóbbi két szekciót a MANYE Fordítástudományi szakosztálya szervezte. A szekcióülések második részében a *Távoktatás és digitális tananyagok – A magyar mint idegen nyelv oktatása; Fordítás és fordításoktatás; Nyelvészet és kommunikáció* tematikájú szekciókhoz csatlakozhattak az érdeklődők. Ezek mellett egy tanár-tanár találkozóra is sor került, ahol Szabó Csilla vezetésével a képzőintézmények képviselői tapasztalatot cserélhettek az online tolmácsoktatás lehetőségeiről, nehézségeiről és módszereiről. Itt a jövő tolmácsolásoktatását formáló tolmácsolástudomány egy újabb, gyakorlatias aspektusával ismerkedhettek meg a résztvevők. Az oktatók megosztották egymással a különféle online platformokkal

kapcsolatos pozitív és negatív élményeiket, a vizsgáztatással kapcsolatos nehézségeket, emellett a számukra bevált gyakorlatról tájékoztatták kollégáikat.

Technikai nehézségek mindig adódhatnak. Ezek minimalizálása érdekében pár nappal a konferencia előtt próbát tartottunk. Az előadók letesztelheték, hogyan kell megosztani az előadásuk anyagát, mire kell figyelni, hogyan kell a Teams-alkalmazást működtetni. A Teams használata nekünk is újdonság volt, így mi is nyugodtabbak voltunk a próbanap után. Ennek ellenére volt egy-két kisebb technikai malőr, de ezeket jó kedélyűen kezelték mind a résztvevők, mind az előadók. A problémákat gyorsan hátrítottuk. Bár a visszajelzések alapján is sikeres konferenciát zártunk, Prószéky Gábor szavaival élve „azt [...] kívánom, hogy 2022-re szerezzük vissza [...] az átmenetileg elvesztett dimenziót, és találkozzunk jövőre Miskolcon újból 3D-ben!”

A konferencia anyagát az *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* című folyóiratunkban olvashatják majd az érdeklődők.

Sasvári Anna

Fordításoktatási szakmai nap

(Károli Gáspár Református Egyetem, online, 2021. január 28.)

Immár negyedik alkalommal – ezúttal online – rendezte meg a Fordításoktatási szakmai napot a Károli Gáspár Református Egyetem Anglisztika Intézetének (Angol Nyelvészeti Tanszék) Fordítástudományi Kutatócsoportja. A konferencia célja a fordítástudományban és az ahhoz szorosan kapcsolódó társtudományokban az elmúlt két évtizedben megjelent elméletek és gyakorlatok bemutatása és a lehetséges új irányok megismertetése volt. A konferenciát a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Karának dékánja, Horváth Géza nyitotta meg, aki hangsúlyozta, milyen fontos szerepet játszik az egyetem szakmai életében az interkulturális, azon belül a szakmai és irodalmi művek fordításának kutatása.

A megnyitó után Heltai Pál, egyetemi tanár, az ELTE Fordítástudományi Doktori Programjának és a KRE Anglisztika Intézetének oktatója tartotta meg *A fordításelméleti kutatási témák változása az 1990-es évektől napjainkig* című előadását. Rendkívül alapos, áttekintő jellegű előadásában Heltai Pál bemutatta az 1990-es évek óta a fordítástudományban és a fordítási gyakorlatban megjelent elméleti és gyakorlati változásokat. Az előadás írásbeli változata a *Tanulmányok* rovatban olvasható.

Gulyás Adrienn, egyetemi docens, a Károli Gáspár Református Egyetem posztgraduális szak- és műfordító szakirányú továbbképzés koordinátora *Kutatási területek és témák a műfordításban* címmel tartott előadást. Gulyás Adrienn franciás műfordítóként és egyetemi oktatóként egyaránt szerzett gyakorlati és elméleti tapasztalatot. Előadásában, melynek írásbeli változata szintén megtalálható a jelen kiadványban közölt tanulmányok között, saját szubjektív filterén keresztül tekintette át, merre halad a műfordítás.

A harmadik előadásban Fabiny Tibor, *Bibliai fogalmak különféle magyar fordításban* címmel a bibliafordítás és -olvasás jelentőségéről és kutatásáról beszélt. Az előadó bemutatta a témában legjelentősebb aktuális magyarországi publikációkat és kutatásokat.

Tönkö Vera, a Park Kiadó szerkesztője és a Károli Gáspár Református Egyetem posztgraduális szak- és műfordító szakirányú továbbképzésének tanára *A szerkesztési irányelvek és gyakorlat változása* címmel tartott előadásában az elmúlt 20 évben megfigyelhető folyamatokat tekintette át.

Az ötödik előadó, Urbán Miklós, a RWS Moravia a Senior Solutions Architect-je *A gépi fordítás, posztediting és mindemögött az ember* címmel arról tartott előadást, hogyan rajzolja át a megrendelői elvárásokat, a piacot és a fordítóktól elvárt humán tudást a gépi fordítás és poszteditálás fejlődése és térnyerése.

A konferencia záróelőadását Klaudy Kinga egyetemi tanár, az ELTE Fordítástudományi Doktori Programjának vezetője tartotta *Spontán felmérés a fordításelméleti*

kutatások igényéről a 2020/21-es FTT hallgatók fordításelméleti záróvizsga-dolgozatai alapján címmel. Azt elemezte, hogy a hallgatók – a vizsgadolgozatban feltett kérdésre adott válaszaik alapján – mit tartottak a leginkább hasznosnak a Fordításelméleti előadásokból. Az előadás írásbeli változatát a *Modern Nyelvoktatás* jelen számában olvashatjuk.

Kovács Tímea

